

FRÅN BORÅS OCH  
DE SJU HÄRADERNA  
1953

---

KULTURHISTORISKA FÖRENINGEN









FRÅN BORÅS OCH  
DE SJU HÄRADERNA

1953

ÅRGÅNG 8

---

KULTURHISTORISKA FÖRENINGEN

Redaktör:  
INGEGÄRD VALLIN

Redaktionskommitté:

ALEX. ENGBLOM  
IVAR MOBERG  
MILES STENSTRÖM  
INGEGÄRD VALLIN

*Tryckt hos Oscar Isacsons Boktryckeri Aktieföretag  
Göteborg 1953*

---

*Klichéerna från AB Klichécentralen Elit, Borås*



8

LANDSHÖVDINGEN ARVID RICHERT

Föreningens ordförande.

# DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA FÖRENING 1903—1953

## EN ÅTERBLICK

- 1903.** Föreningen bildades. För förvaring av det blygsamma antal föremål, som skänkts eller inköpts, fick föreningen disponera Tekniska skolans vind. För åstadkommande av en museibyggnad överlämnade direktör Johannes Erikson, Rydboholm, 25.000 kr.
- 1911—1913.** Kinnarumma gamla kyrka skänktes till föreningen. Borås stad lämnade föreningen tillstånd att i den av apotekaren Lind år 1901 till staden donerade "Idrottsparken" uppföra kyrkan och några andra byggnader, som skänkts eller inköpts. Samlingarna överfördes till kyrkan. De byggnader, som förutom kyrkan uppfördes voro: västgötastuga från Eriksberg, ryggåsstuga med loftbod från Förlanda (Marbostugan), visthusbod från Nittorp, skvaltkvarn från Istorp och kölna från Borgstena. Byggnadskostnaderna finansierades huvudsakligen genom gåvor, främst av direktör Johannes Erikson, häradshövding Odencrants och bergsingenjör Brusewitz.
- 1914.** Invigdes den nya anläggningen i Idrottsparken i närvaro av bl.a. landshövding Husberg och stadsrådet, sedermera riksmarskalken Vennersten.
- 1917—1918.** Inköptes och uppfördes bod från Sjötofta, sockenstuga från Kinnarumma och klockstapel från Öra.
- 1923.** Uppfördes en särskild byggnad för lantbruksredskap m.m.

**1928—1930.** Inköptes och uppfördes den gamla gästgivaregården i Ramslätt, Fritsla. Härtill skänkte bergsingenjören Brusewitz 5.000 kr. Nu kunde kyrkan befrias från profana samlingar och invigas för gudstjänstbruk. Borås stads kyrkoråd, Borås Sparbank och fabriksidkaren Sven Sandwall bidrogo till kostnaderna. Föreningen erhåller 1930 en fond på 7.840 kr. av kapten Gunnar Skoglund.

**1932—1934.** En länge närd önskan att med byggnadsbeståndet förena ett borgarhus från Borås kunde nu förverkligas, då föreningen av Borås stad erhöll ett 1700-tals hus, den s.k. Nymanska gården, jämte 10.000 kr. till flyttningskostnaden. Som bidrag till inredningen erhöll föreningen sedermera *dels* 30.000 kr. av lotterimedel, *dels* gåvor av Borås Sparbank och fabriksidkaren Sven Sandwall.

**1934—1939.** På föreningens initiativ och delvis under dess ledning bedrevs omfattande fältarbeten med utnyttjande av samvetsömna värnpliktiga. Sundholmens slottsruin i Äspereds socken liksom ett antal kyrkoruiner i Ås och Kinds härader utgrävdes och konserverades.

Inventariekatalogen omfattar 13.420 nr.

**1940.** Sedan bergsingenjören Brusewitz år 1939 avlidit, fick föreningen enligt testamentsbestämmelserna mottaga en del av hans rika lösörebo jämte 25.000 kr.

**1943.** Föreningen utgav sin första publikation ”Från Borås och de sju häraderna”. Medlemsantalet nu 650. Besökande i museet 4.000.

**1945.** Besökande i museet 5.800. Medlemsantalet 1.000.

Inventariekatalogen omfattar 16.778 nr.

**1946.** Genom donation av fru Ella Bergengren och hennes barn erhöll föreningen manbyggnaden till Fällhults förläggaregård,

varjämte familjen Bergengren erbjöd sig att betala kostnaderna för byggnadens flyttning och uppförande. På grund av rådande byggnadsrestriktioner kunde denna flyttning verkställas först år 1949.

Sedan Fru Leonore Odencrants avlidit hade häradshövdingen och Fru Odencrants barn donerat 50.000 kronor till en fond, vars avkastning skulle användas för föreningens verksamhet.

- 1947.** Från den 1 juni inrättades landsantikvarietjänst i Sjuhäradsbygden, med vilken tjänst skulle förenas befattningen som intendent vid museet. Statsverket bidrager med 2/3 delar av kostnaden för landsantikvariens-museiintendentens avlöning varjämte landstinget bidrager med vissa organisationskostnader.

Borås stad höjde sitt årsanslag till 15.000 kr.

Antalet besökande i museet 6.200.

- 1950.** Vid årsmötet den 24 maj invigdes Fällhults förläggargård i närvaro av bl.a. avgående ordföranden landshövdingen Vilhelm Lundvik och nyvalde ordföranden landshövdingen Arvid Richert samt representanter för familjen Bergengren. Kostnaderna för inköp, flyttning uppförande och inredning av byggnaden hade uppgått till c:a 67.620 kr., som donerats av familjen Bergengren. Genom denna donation har föreningen fått en efterlängtnad möjlighet att belysa den viktiga epok i bygdens näringsliv som den nu försvunna förläggarverksamheten representerar.

- 1951.** Medlemsantalet 2.374.

Besöksantalet vid museet 11.806.

- 1952.** Borås stads anslag nu höjt till 20.000 kr.

Medlemsantalet 2.432.

Brandförsäkringsvärdet å föreningens byggnader 479.000 kr. och samlingar 546.000 kr.

Inventariekatalogen omfattar 23.299 nr.

Föreningens ordförande ha under de gångna 50 åren varit:

- 1903—1912 Direktören Johannes Erikson
- 1912—1934 Häradshövdingen Thor Odencrants
- 1934—1943 Landshövdingen Axel von Sneidern
- 1943—1949 Landshövdingen Vilhelm Lundvik
- 1950— Landshövdingen Arvid Richert

Intendenter ha varit:

- 1903—1939 Tandläkaren Gunnar Blomgren
- 1940— Landsantikvarien Ingegärd Vallin.

\* \* \*

Till denna av häradsskrivaren Miles Stenström utarbetade sammanställning av betydelsefulla data ur föreningens 50-åriga historia vill jag tillägga följande.

I den publikation, som utgavs vid föreningens 40-års-jubileum år 1943, lämnades en likaledes av häradsskrivaren Stenström författad sammanfattande redogörelse för verksamheten under de då gångna åren. Såsom av denna redogörelse framgår, kan det utmärkande draget för de första fyra decennierna av föreningens tillvaro sägas vara, att frivilliga krafter — i första rummet Gunnar Blomgren — med begränsade anslag från det allmänna, men med värdefull hjälp från offervilliga enskilda personer och företag, lyckades föra verksamheten vidare och föreningen framåt.

De senaste tio årens verksamhet erbjuder en annan bild. Under denna period har Sjuhäradsbygden fått sin egen landsantikvarie, varigenom kulturminnesvården i hela bygden fastare knutits till föreningens museum. Den Bergengrenska donationen av förläggargården Fällhult har tillfört föreningen en synnerligen önskvärd komplettering av museet. Den Odencrantska donationen har medfört en betydande lättnad i föreningens ekonomi, från Borås stad utgår nu ett frikostigt årligt anslag av 20.000 kronor, och tack vare

den inträdda ökningen av medlemsantalet har föreningens publikation från och med 1949 kunnat utgivas varje år.

Den framgång, som sålunda följt föreningens verksamhet under den senaste tioårsperioden, har i väsentlig mån möjliggjorts genom ökat stöd från det allmännas sida och genom frikostiga donatorers välvilliga intresse och förståelse för föreningens verksamhet. Men även under denna period har ett energiskt arbete av frivilliga krafter varit en nödvändig betingelse för de goda resultat, som vunnits. Främst bland dessa frivilliga krafter bör här nämnas föreningens vice ordförande och ordföranden i dess arbetsutskott, direktören Alex. Engblom, som genom sitt oavlåtliga intresse, sin kända energi och sin stora organisations- och ackvisitionsförmåga i hög grad bidragit till föreningens lyckosamma utveckling.

*Arvid Richert*



# Å R S B E R Ä T T E L S E 1 9 0 3

NYTRYCK UR MEDDELANDEN  
FRÅN DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA  
FÖRENING 1905

I våra dagar, då goda kommunikationer förbinda olika delar af vårt land sammanbindande landsdelar, som förut haft blott en ytlig beröring med hvarandra, då fabriksarbetet ersätter och uttränger den forna handa- och hemslöjden och då på alla områden nya lefnadsomständigheter, nya arbetsmetoder och nya idéer snabbt vinna terräng och aflösa de gamla, föråldrade och därför ej längre användbara, har på skilda orter behovet kännits att ännu, medan rester af det gamla finnas kvar i byggderna, tillvarataga dessa, för att åt efterverlden bevara minnet af dem. Fornminnesföreningar och muséer hafva därför bildats på flera ställen och i dessa muséer hafva samlats föremål, som kunna tjäna till att gifva en bild af det forna kulturlifvet inom det område, föreningen omfattar.

De sju häraderna af Elfsborgs län hafva af ålder utgjort ett för sig ganska afskildt område med en befolkning, som på grund af sina lefnadsomständigheter varit af väsentligt olika natur mot kringliggande traktens och som för sitt uppehälle till stor del varit hänvisad till andra hjälpmedel än den öfriga svenska befolkningen i allmänhet.

Den tanken uppstod säkerligen hos mången, att det vore på tid att äfven för de sju häraderna skapa ett dylikt museum, som då borde förläggas till ortens naturliga centrum, Borås. Ett dylikt företag var dock ganska vanskligt att börja, ty det skulle kräfva stora resurser i rent ekonomiskt afseende samt personer lämpliga att föra företaget framåt. Den man, som ville åtaga sig den första och största arbetsbördan, taga initiativet till föreningen samt genom

att intressera en del personer för saken åstadkomma, att en förening bildades, fanns dock och denne, som hade de rätta förutsättningarna för ett dylikt värf, stort intresse, grundlig kännedom om de sju häradernas forntida historia och kulturlif jämte en utmärkt organisationsförmåga, var Kaptenen och riddaren Otto Mannerfelt, till hvilken vi stå i stor tacksamhetsskuld för föreningens bildande.

Hos honom vann tanken mognad och det första synliga resultatet af hans arbete och sträfvän mot målet var en i början af Juni 1903 i tidningarne utfärdad och af herrar Landshöfdingen L. W. Lothigius, Borgmästaren J. Fr. Boberg, Direktören Joh. Eriksson, Fabriksidkaren Alfr. Sandwall, Kammarherre C. C:son Wästfelt samt Kapten Otto Mannerfelt undertecknad inbjudan till personer, som intressera sig för bildandet af en fornminnesförening för de sju häraden i Elfsborgs län att sammanträda i Borås å Rådhuset lördagen den 20 Juni för att öfverlägga om bland annat uppförandet i Borås af en fornsal, hvaruti jämte öfriga fornminnen äfven skulle förvaras maskiner och redskap för samt prof af ortens äldre och nuvarande industri.

På grund af denna inbjudan sammanträdde denna dag utom ofvannämnda herrar ytterligare omkring femtio personer. Sedan sammanträdet öppnats af Herr Landshöfdingen lämnades ordet åt Kapten Mannerfelt, som i ett inledande föredrag framhöll de synpunkter, som gjorde att en fornminnesförening här vore önskvärd, betonande att de sju häraderna sedan gammalt vore en afskild och egenartad landsdel, hvars inbyggare på grund af jordmånens karga beskaffenhet måste skaffa sig andra utkomstkällor än jordbruket samt att detta bidragit till att sätta sin prägel på folket. Vidare betonade han den rikedom på historiska minnen, som denna trakt hade på grund af sitt läge bredvid de forna danska provinserna. Att många svårigheter skulle yppa sig betonades af honom och äfven af andra talare, svårigheter bland annat att skaffa penningar och att till föreståndare för det hela få fullt lämpliga personer. Äfven yppades af



Ställ för mässhakar utprovas vid museets ordnande 1914.  
Fr. v. frk Getrud Odencrants (g. Rodhe), häradsh. Th. Odencrants, G. Blomgren och  
snickare Oskar Fredén.

några talare misstro till att föreningens syften skulle kunna realiseras, enär intet gammalt nu för tiden skulle kunna erhållas i byggderna, hvilken tanke ju sedan visat sig ogrundad. Sedan dock ytterligare några talare förordat saken, beslöto de närvarande i hufvudsak:

att söka bilda en förening med hufvudsakligast syftemål att i Borås åstadkomma ett museum för dels fornsaker och etnografiska föremål och dels äldre redskap och maskiner för samt alster af ortens industri;

att för närvarande ej besluta om föreningens namn;

att tillsätta en kommitte, som skulle vidare utreda frågan och i sinom tid inkomma med förslag till stadgar m.m.

att till kommitterade utse 10 personer, hvaraf 3 från Borås och de öfriga en från hvarje härad och utsågos:

från Borås Doktor G. Geete, Kapten O. Mannerfelt och Bryggmästare S. Sandwall,

„ Redvägs härad Kammarherre C. C:son Wästfelt,  
„ Kinds „ Ingenjör C. Brusewitz,  
„ Marks „ Fabrikör J. Eriksson,  
„ Bollebygds,, Prosten J. G. Claëson,  
„ Wedens „ Prosten E. Sundler,  
„ Gäsene „ Häradshöfding T. Odencrants,  
„ Ås „ Kyrkoherden I. L. Törnblad,

att kommitterade egde förstärka sig med lämpliga och för saken intresserade personer.

På grund af detta sista beslut tillkallade sålunda kommitterade Föreståndaren för folkhögskolan i Herrljunga S. Welin och Tandläkaren G. Blomgren, som åtagit sig att sköta intendentsbefattningen.

Sedan de i och kring Borås boende medlemmarne af kommittén förberedt frågan om stadgars utarbetande sammanträdde kommitterade den 12 November och beslöto då:

att utsända anteckningslistor för inträde i föreningen;

att till ett möte å Rådhuset i Borås den 12 Dec. 1903 kl. 12 midd. kalla till sammanträde de personer, som antecknat sig för inträde i föreningen och föreslå, det en förening skulle bildas under namn af De sju häradens kulturhistoriska förening;

att förelägga föreningen ett förslag till stadgar och

att utsända ett uppprop, däruti ortens befolkning uppmanas, att ej för närvarande afyttra föremål af ifrågavarande slag utan att förut hafva hembjudit dem till föreningen och att gåfvor af här omnämnda föremål med tacksamhet mottages.

En af de stora svårigheter, med hvilka den nya föreningen antogs komma att få kämpa nämligen deras ekonomiska ställning, blef på detta kommittesammanträde afhjälpt på ett sätt som gjorde, att föreningen redan från början skulle komma att stå på en ekonomiskt säker grundval och skulle kunna se framtiden an med större tillförsikt, i det att Direktören Herr Joh. Eriksson på Rydboholm förklarade sig sinnad att, sedan föreningen konstituerats, donera 25,000

kr. till densamma för åstadkommande af en museibyggnad. Denna storartade gåfva har åstadkommit utom ofvannämnda goda följder äfven det, att föreningen redan från början kunnat arbeta efter en större måttstock, än hvad det annars varit henne möjligt och utom de direkta ekonomiska fördelarne medfört en indirekt, i det att föreningen från början intagit en betydande ställning, hvilket nog i hög grad bidragit till att göra föreningen känd och skaffa henne medlemmar.

På grund af den af kommitterade utfärdade kallelsen sammanträdde den 12 Dec. å Rådhuset i Borås Herr Landshöfdingen L. W. Lothigius, flertalet af utsedde kommitterade jämte ytterligare omkring 80 personer.

Mötet öppnades af Herr Direktören Joh. Eriksson, som därvid uppmanade de närvarande att utse ordförande att leda dagens förhandlingar och utsågs härtill Herr Landshöfdingen L. W. Lothigius.

På Herr Ordförandens uppmaning föredrog Kapten O. Mannerfelt en redogörelse för kommitterades verksamhet. Vid redogörelsen för den donation, som Herr Direktören Joh. Eriksson gjort föreningen, upplästes donationsurkunden, som nu af donator öfverlämnats, hvarefter Herr Ordföranden i ett tal, som af de närvarande stående åhördes, riktadt till Direktör Eriksson framförde föreningens tack för den storartade gåfvan, hvarigenom en bred och fast grundval lagts för föreningens fortsatta verksamhet och föreningen bringats i det läge, att allmänheten med förhoppningar kunnat intressera sig för densamma.

Sedan kommitterade hemställt, att föreningen skulle konstitueras från och med 1:sta nästa januari, framställde Herr Ordföranden härpå proposition, som enhälligt med ja besvarades.

Härefter granskades och antogs det uppgjorda förslaget till stadgar med dels den på förslag af Borgmästaren J. Boberg gjorda förändringen att föreningens namn ändrades till ”De sju häradernas kulturhistoriska förening”, i stället för föreslagna namnet ”De sju

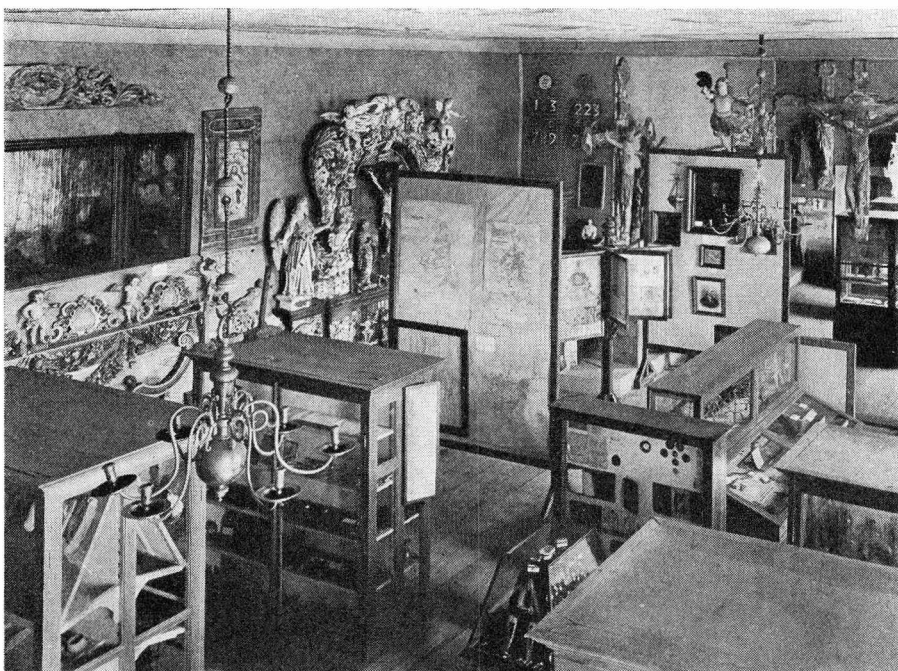


Samlingarna ordnas i kyrkan 1914.  
G. Blomgren, häradsh. och fru Odencrants.

häradens etc.”, dels att till § 5 gjordes det tillägg, i det att vid de å allmän ordinarie sammankomst förekommande ärendena skulle bifogas: fastställande af nästkommande års inkomst och utgiftsstat, hvarvid stadgarne fingo den lydelse, som af närslutna exemplar inhämtas.

Vid därpå företaget val af styrelse utsågos:

- för Borås: Herrar G. Geete, S. Sandwall och O. Mannerfelt;
- „ Ulricehamn: Herr C. Eklundh;
- „ Redväg: Herr C. R. C:son Wästfelt;
- „ Kind: Herr C. Brusewitz;
- „ Mark: Herr Joh. Eriksson;
- „ Bollebygd: Herr J. G. Claësson;
- „ Weden: Herr E. Sundler;
- „ Gäsene: Herr Th. Odencrants;
- „ Ås: Herr P. Andersson, Rosendal.



Samlingarna i kyrkan 1922.

Med afseende på de under år 1904 inflytande medlen beslöts:  
att Direktören Joh. Erikssons donation skulle bilda en särskild fond;

att de stiftande ledamöternas afgifter skulle bilda en särskild fond;  
att styrelsen ägde disponera räntan å dessa fonder för föreningens ändamål;

att styrelsen likaledes ägde att för samma ändamål disponera afgifterna, som inflyta från ständiga och årsbetalande ledamöter.

Vidare beslöt föreningen på framställning af Herr öfversten O. Silverstolpe att ingå till Stadsfullmäktige i Borås med hemställan om att åt föreningen måtte tillsvidare upplåtas lämplig lokal, upplyst och uppvärmd, då så behöfves, för förvaring och visning af de samlingar, som kunna förvärfvas af föreningen.

Vid ett senare samma dag hållet styrelsesammanträde utsågos till:

Ordförande: Herr Joh. Eriksson,

v. Ordförande: Herr C. R. C:son Wästfelt,

Sekreterare: Herr K. A. Berlin,

Intendent: Herr G. Blomgren,

Skattmästare: Herr I. Wästfelt,

af hvilka på grund af § 3 i stadgarne de tre sistnämnda på grund af sina befattningar kommo att tillhöra styrelsen.

De åtgärder som af styrelsen för öfrigt beslöts voro:

att låta tillverka lämpliga ledamotskort, olika för stiftande, ständiga och årsbetalande ledamöter;

att genom en vaktmästare kringsända dem i staden, men genom postförskott expediera dem till ledamöter bosatta på landet. Åt skattmästaren uppdrogs att anskaffa korten och uppbära afgifterna efter nästa års ingång;

att så snart ske kunde ingå till stadsfullmäktige med hemställan om upplåtande af lokal för föreningens samlingar i enlighet med det å allmänna mötet fattade beslutet jämte några öfriga frågor, som mera berörde expeditionsgöromål.

Bland senare af styrelsen under året vidtagna åtgärder bör omnämnas en skrifvelse daterad den 14 Dec. 1903 och ställd till Styrelsen för Tekniska Elementarskolan i Borås hvari styrelsen anhåller: ”att Föreningen finge från och med den 1 Januari 1903 under en tid af tre (3) år hyresfritt disponera en del af vindsutrymmet i Tekniska Elementarskolans nybyggnad, som för närvarande ej för skolans behof erfordras, i och för uppställande af sina samlingar och anordnande af ett provisoriskt museum.

I den händelse Tekniska elementarskolans styrelse skulle bevilja denna anhållan kommer Föreningen att sedermera till Stadsfullmäktige i Borås ingå med anhållan om anslag till inredning af det för muséet nödvändiga utrymmet, som skulle så ordnas, att lokalen sedermera utan nämnvärd förändring må af Lägre Tekniska Yrkeskolan användas”.



I det vi nu blickar tillbaka på detta år 1903, det år, under hvilket föreningen bildats och alla förberedande arbeten för densamma utförts, måste särskildt med erkännande omnämnas tvänne män, utan hvilkas ingripande föreningen ej kunnat komma till stånd och utvecklas. Dessa äro Kaptenen och Riddaren Otto Mannerfelt, utan hvars initiativ och trägna arbete föreningen ej skådat dagen samt Direktören och Kommendören Joh. Eriksson, som med sin storartade donation från början satt föreningen på säkra fötter. Men utom till dessa två får föreningen uttrycka sin tacksamhet till Herr Landshöfvdningen och Kommendören L. W. Lothigiüs, som genom sitt visade intresse understödt företaget och ledt det mot ett gott mål samt alla herrar kommitterade, som haft arbetsbördan vid föreningens organisation. Vidare står föreningen i tacksamhetskuld till ortens tidningar, som genom välvilligt omnämnande spridit kännedom om föreningen ut i bygderna samt särskildt till A.-B. Borås Tidning, som genom kostnadsfritt tryck af anteckningslistor och stadgeförslag underlättat kommitterades arbete.

Såsom ett bevis på det intresse, hvarmed föreningen redan från början omfattats af allmänheten kan omnämnas det stora antal gåfvor, som redan detta år lämnats till föreningens samlingar, för hvilka gåfvor föreningen härmed får uttala sin stora tacksamhet. Dessa gåfvor äro:

|                                 |                                                                                                                                                                                                                                                     |
|---------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Af Fröken Gerda Björk, Borås:   | En väfd åkedyndyna fr. Sättila,<br>Handkläde af linne,<br>Långdyna, linne med rött broderi.                                                                                                                                                         |
| Af Kapten E. Ugglå, Borås:      | Stenyxa från Holtsljunga.                                                                                                                                                                                                                           |
| Af Direktör Rylander, Önnarp:   | Broderade vantar från 1764.                                                                                                                                                                                                                         |
| Af Kapten O. Mannerfelt, Borås: | Fässing och julettupp af halm från Tverred,<br>Marboduk, 1840-talet,<br>Ljusstake af bränd lera, S. Wing,<br>Uniformsknapp af mässing Fristad,<br>3 bronsföremål,<br>3 stenredskap från Boråstrakten,<br>Kiselssten från Gammalsöra graffält, Kalf, |

|                                                                         |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |
|-------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|                                                                         | Flintredskap, Fristad,<br>Stjärna af järn, Förmodl. fr. Lång-<br>hems ödek.,<br>Flåfat af bok, Marbäck.<br>3 par vantar från Toarp.<br>En större och en mindre ask af trä,<br>Toarp,<br>Brännvinsskål af glas,<br>Gammal Psalmbok,<br>Stenyxa, Lyrestad, Vadsbo,<br>2 par vantar, Espared.<br>2 gamla seldon,<br>Flintknif,<br>Borås snickareämbets sigill,<br>Borås stads Hallstämpel 1848,<br>Regementstrumslagarestaf använd<br>vid Borås frivilliga skarpskyttekår. |
| Af Fabrikör Erik Gentzel, Borås:<br>Af Disponent Wallqvist, Borås:      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |
| Af Fabr. Alfr. Sandwall, Borås:                                         | Stormhatt af järnplåt, 1600-talet.<br>Diverse äldre klädespersedlar från<br>Ås härad.<br>Psalmboksförslag af Linderholm 1807.<br>Svarfvad träask, Sexdrega,<br>Lur af bockhorn, d:o,<br>Bessman af trä, 1781.                                                                                                                                                                                                                                                           |
| Af Handelsbokh. Hj. Björklund, Borås:<br>Af Kapten V. Odqvist, Fristad: |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |
| Af Frk. Hanna Stenberg, Borås:<br>Af Tandl. G. Blomgren, Borås:         |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |
| Af S. J. Johansson, Häljared, Toarp:                                    | Flintstycke,<br>Flintyxa,<br>Skafthålsyxa.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |

Hvad under året antecknade medlemmar beträffar, kan ingen uppgift om dessas antal fixeras, enär alla afgifter först under år 1904 upptagits. Dock torde kunna omnämnas, att till det konstituerande mötet den 12 Dec. cirka 200 personer antecknat sig som ledamöter, däribland flera såsom stiftande och ständiga, hvaraf flera tecknat sig för afsevärdt högre belopp än som af stadgarne stipuleras.

Borås den 4 Juni 1904.

**Karl Berlin.**  
Sekreterare.

# INFÖR FEMTIOÅRSJUBILEET

AV

KNUT EVERS

Hur annorlunda voro icke förhållandena för 50 år sedan när De Sju Häradernas Kulturhistoriska Förening grundades på initiativ av Fabrikören Joh. Erikson, Rydboholm, Kapten Otto Mannerfelt m.fl.! Då rådde fred i världen med högt penningvärde och överflöd på alla sorts förnödenheter. Ingen tänkte på att mänskligheten skulle inom en ganska snar framtid få genomleva två världskrig med därav följande förödelse och att vi här i landet år 1953 skulle ha ett penningvärde ej uppgående till 1/6 av 1903 års. Det är på grund därav förklarligt att årsavgiften för medlemmar i den nya föreningen sattes så lågt som 2 kronor. Redan vid starten fick Föreningen ett mycket starkt stöd genom Fabrikör Eriksons storartade donation av 25.000 kronor. Man tänkte sig vilken stor summa detta var i jämförelse med dagens kronvärde! Senare har Föreningen blivit ihåtkommen med flera donationer, vilka jag här beder få uppräknas:

- 1930. Gunnar Skoglund Kronor 7.842.03.
- 1940. Fritz Brusewitz Kronor 25.000 jämte en samling antikviteter.
- 1946. Thor och Leonore Odencrants arvingar Kronor 50.000.
- 1946. Axel Bergengrens arvingar Fällhultsgården samt Kronor 67.618.84 till iordningsställande av densamma.

Det är att hoppas, att dessa donationer skola mana till efterföljd då Föreningen har framför sig planer på upprättandet av ett Textil-museum vilket kommer att kräva ett mycket stort kapital.



Direktör Joh. Erikson.  
Föreningens förste ordförande.

En stor lycka för Föreningen och dess framtid var att man redan vid starten kunde engagera Tandläkare Blomgren som Intendent. Han visade sig vara rätt man på rätt plats och upprätthöll befattningen på ett utomordentligt sätt ända till sin död 1939. Hans arbete kan aldrig nog högt uppskattas och det skall icke förglömmas att han utförde det utan någonsomhelst ersättning. En sådan ogennyttia torde väl vara mycket sällsynt. Gunnar Blomgren hade för förvärvandet av musieföremål mycket små medel till sitt förfogande, den låga medlemsavgiften 2 kronor bibehölls ända till år 1943 och trots detta var det svårt att uppnå ett så högt medlemsantal som skulle varit önskvärt och motiverat. Under dessa omständigheter är det nästan oförklarligt att Intendenten under årens lopp kunde hopsamla så mycket av stort värde. Det har påståtts att han stundom tog av sin egen inkomst för att kunna inköpa ett föremål som ställde sig för dyrt för Föreningens då för tiden synnerligen magra kassa. Hans

popularitet i bygderna var mycket stor på grund av hans vänliga uppträdande och aldrig sviktande humor. Ett besök hos ”doktorn” var en stor glädje för alla som hade något att berätta eller antikviteter att avyttra. Men så småningom gingo priserna för allt gammalt i höjden och det var ingen lätt uppgift att få Föreningens inkomster och utgifter att balansera. Blomgren ville minst av allt slå på trumma eller göra reklam för sitt arbete och att tigga låg honom fjärran. Men till sist blev det dock den enda utvägen och arbetet därmed anförtroddes åt disponenten Sven Sandwall, då vice ordförande i Föreningen, och artikelförfattaren, som sedan 1906 varit Föreningens skattmästare. Det gällde att få fasta bidrag under en följd av år och det lyckades på så sätt att få in ett icke obetydligt belopp, som blev till stor hjälp.

Föreningen hade på den tiden inga anslag från Borås Stad, vilket den nu har. Åren har gått och Föreningens ekonomiska ställning har förbättrats så pass att tiggargratten icke längre behöver beträdas för de löpande utgifterna. Medlemsantalet har stigit kraftigt och årsavgiften höjdes 1944 till 5 kronor och från och med 1953 till 10 kronor. Det är att hoppas att under kommande år ännu högre medlemsantal skall kunna uppnås.

Föreningen fyller ett så stort och vackert syfte att den är värd all uppmuntran och jag uttalar nu den förhoppningen att den måtte gå en ljus och lycklig framtid tillmötes.

# MIN FAR, GUNNAR BLOMGREN

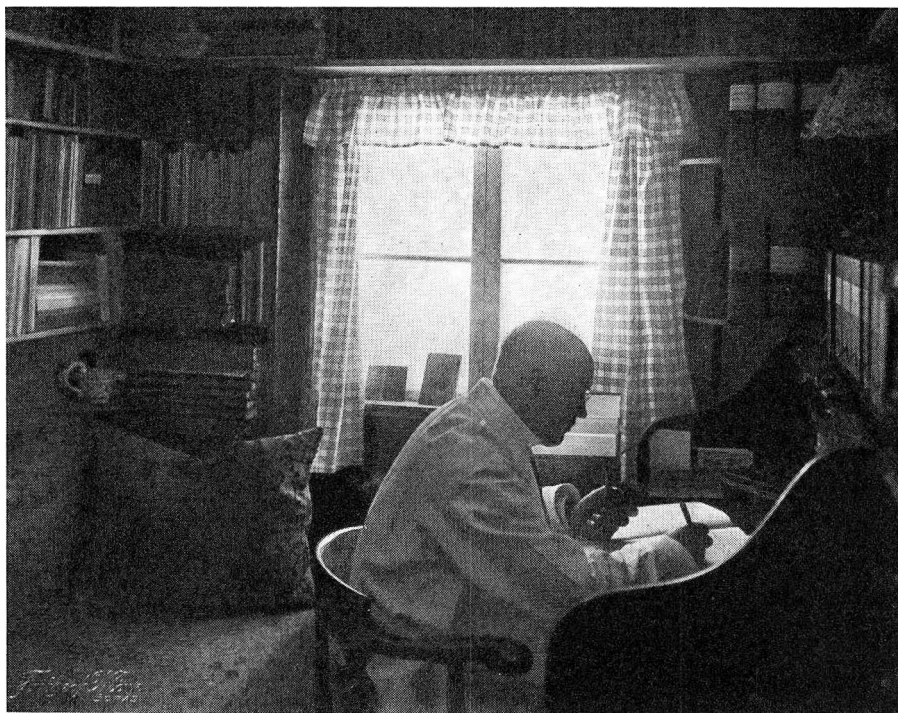
AV

RAGNA JÖRNMARK

De tidigaste minnen jag har av min fars intressen för ”gammalt och fornt” härleder sig nog tillbaka till min 5-årsålder, då vi en vårdag — just i plöjningstider — vandrade iväg bort till den gamla stenåldersboplatsen och graven i Gingri socken i Fristad. Vi skulle leta efter flintstenar i de nyvända åkrarna, som lågo där glänsande av svart mylla i vårsolen. Jag kan än i dag känna den iver, som grep oss vid åsynen av de långa fårorna och hoppet ett finna någon skärva, och hur jag satte igång som en liten spårhund fåra upp och fåra ner. Då och då hördes ett ivrigt hojtande från någon av medletarna, vilket fördubblade ens energi, och så småningom samlades man på en liten grässlätt där alla fynd granskades och pappa berättade för oss om de människor, som för så många år sedan här levat och om hur de använt de föremål eller delar av föremål vi funnit. Denna utfärd upprepades sedan många gånger under årens lopp, dock med sämre och sämre resultat vad beträffar fynden. Då jag därför en gång fann en liten sten i form av en trissa med hål i som kom pappa att lysa upp och förklara att den skulle få komma till ”samlingarna” blev glädjen stor.

Samlingarna — ja — de har jag också ett livligt minne av se’n tidigaste år — de fyllde vindar, garderober och skåp där hemma, så man kunde helt enkelt inte undgå att se dem, och jag tror nog både pappa och inte mindre mamma drog en lättnadens suck, när det äntligen blev bestämt att alla föremålen skulle få förvaras på Tekniska Skolans vind.

Så började samlandet så smått, men ökades stadigt år från år. Hur väl minns jag inte från barndomens somrar då pappa gav sig



Gunnar Blomgren i sin lilla studiekammare på Ramslätt.

ut på långa strövtåg i bygden för att leta rätt på och från förgängelse bevara gamla föremål till de älskade samlingarna. Han hade många vänner runt om på landsbygden som kände till hans samlarglädje, förstod den och delade den. Från dem kom då och då ett litet meddelande att där och där kunde finnas något av intresse. Ivrigast och säkert kunnigast av hans "medletare" var John Lönnerblad i Borgstena, en verklig hedersman. Otaliga äro de utflykter dessa båda — och oftast även mamma — gjorde till fots — med hästskjuts eller tåg och många intressanta och märkliga ting räddades på så vis undan förstörelse. Att sedan vid hemkomsten få beskåda fynden och höra berättas om dem — var och hur de funnits — o.s.v., var en spännande upplevelse. Så t.ex. fann pappa en gång en del av ett gammalt vackert

målat kyrktak mellan kalvkättarna i en ladugård och en av de mest märkliga gamla målade bonaderna i museet användes på en gård att bära säd i.

Efter dessa resor var där alltid långa diskussioner om de olika föremålen och alltid var pappa lika villig att om och om igen för oss barn berätta om de märkliga händelser eller riter, som voro förknippade med de olika sakerna. Någon vi med alltid lika stor glädje och spänning såg komma på besök var Klas Olofsson — ”från andra sidan sjön”. Som den mannen kunde berätta — man satt trollebunden. Att få följa honom och pappa på deras strövtåg i bygden var något av det roligaste vi barn kunde råka ut för. Jag tror han kände varenda plats av den på sägner rika Fristadsbygden. Han förde oss till den gamla offerkällan nära Iglasjön, där vi fulla av spänning och andakt offrade våra slantar, och sedan bar det av upp på berget på andra sidan sjön med den betagande utsikten över tjärnen, som låg där svart och blank och hemlighetsfull, och där satt man med vidöppna ögon och öron och sin lilla näve hårt omsluten av pappas trygga, varma hand, medan Klas berättade om ”Vörta Snuttra i Hovalidsberget” som skymtade i bakgrunden och mycket, mycket annat.

Allt större och mer omfattande blev så småningom samlingarna på ”Teknis” vind, och många och långa diskussioner fördes kring aftonlampan om någon bättre lösning på förvaringen av dem varvid Otto Mannerfelt, Karl Berlin, Sven Sandwall m.fl. voro närvarande, och efter många långa och trägna års arbete började muséet i Ramnaparken komma till — sakta men säkert. Så gott som all sin fritid tillbringade pappa där bland sina kära stugor och föremål — när han inte satt hemma och katalogiserade eller forskade. För varje liten stuga som räddades undan förfall och fördes till museet gladdes han, och för varje föremål, som så att säga kom på rätt plats, var han nöjd.

Den dagen det beslutades att Ramslätt skulle upplåtas hyresfritt till bostad åt mina föräldrar som tack för det arbete pappa nedlagt



på museets skapande, tror jag nog utan överdrift var en av de lyckligaste i hans liv. Han var dock ingen ungdom längre och detta ständiga så gott som dagliga vandrande ut till museet och vistelsen där i ur och skur tog på krafterna. Hur tacksam var han inte att de sista åren av sitt liv få bo mitt i sin älskade skapelse och följa dess utveckling. Hans intressen delades i allra högsta grad av mamma och han delade i samma grad mammas intresse för musiken. Sällan har man väl sett ett mer harmoniskt och lyckligt hem, det var som en oas fjärran livets jäkt och strid. Att om kvällarna komma hem och finna pappa fördjupad i sina museistudier nere i sin kammare omgiven av alla böcker och gamla intressanta föremål — vart och ett med sin historia — och samtidigt höra mamma däruppe vid sin flygel, medan brasan sprakade och flammade, var alltid lika kärt för oss alla.

Aldrig stördes han av livets jäkt och strid — nöjd och fridsam arbetade han in i det sista på sitt kära museum. Han var en god människa.

# KRING INITIATIVTAGANDET OCH SKAPANDET AV KULTURHISTORISKA FÖRENINGEN

EN ÖVERBLICK MED MINNESINTRYCK

AV

MÅNS MANNERFELT

Just nu samlar sig så många minnesintryck och aktuella situationer tillhopa kring Borås och De sju häraderna, att jag med plikt-känsla, tacksamhet och nöje här vill söka publicera något kring summan av dem. Jämsides (ja, rättare sagt, över) de personliga många erinringarna och facit av lokalt betonade trafikhistoriska forskningar är det alldeles särskilt några omständigheter, som blivit de sporrande, koncentrerande krafterna här. Vid besök i Borås samt närvaro i Mossebo-Östra Tranemo vid De sju häradernas kulturhistoriska förenings årsmöte måndagen den 19 maj 1952 imponerades jag mycket livligt av stadens och bygdens många, stora framsteg i förening med bådaderas kulturhistoriska standard samt av den nämnda föreningens strålande resultat. Det blev vid ordförandens, landshövding Arvid Richert, tal bl.a. om föreningens firande 1953 av sitt 50-årsjubileum alldeles som om jag plötsligt sattes in i en minnenas biograf, där förspelet gav färg och ton åt scenerierna. Visserligen var jag först officersvolontär vid dåvarande Kungl. Första Göta artilleriregemente och sedan från hösten elev vid Krigsskolan på Karlberg det ominösa *året 1903*, när De sju häradernas kulturhistoriska förening bildades, varför de rent personliga minnena från detta året här icke kunnat få någon rik, givande omfattning. Men intrycken från födslovåndornas år tidigare och de goda följderna snart därefter är så livliga och många, att sinnet fylles med särskild tacksamhet härför.

Man läser i Meddelanden från De sju häradernas kulturhistoriska förening, I, 1905, utgivna av den dåvarande sekreteraren, lektor Karl Berlin, samma år, på s. 3 f i Berättelsen om verksamheten under år 1903 om svårigheterna att skapa ett museum i de sju häradernas av Älvsborgs län naturliga centrum, Borås, där föremål kunde samlas att tjäna till att ge en bild av det forna kulturlivet inom området. ”Den man, som ville åtaga sig den första och största arbetsbördan och taga initiativet till föreningen samt genom att intressera en del personer för saken åstadkomma, att en förening bildades, fanns dock och denne, som hade de rätta förutsättningarna för ett dylikt värf, stort intresse, grundlig kännedom om de sju häradernas forntida historia och kulturlif jämte en utmärkt organisationsförmåga, var kaptenen och riddaren Otto Mannerfelt, till hvilken vi stå i stor tacksamhetsskuld för föreningens bildande”, säges det här fortsättningsvis. Då börjar erinringarna bli livligare. Det hela framstår som ett led kring de iakttagelser, som så omfattande gjorts just helt nyligen kring tankarna på att det den 8 augusti just 1952 var 100 år sedan min gode fader föddes på Forstena gårds dåvarande överstelöjtnantsboställe vid Kungl. Västgöta-Dals regemente (Lennart Torstenssons födelseplats). Min faders hela livs forskningshistoria hade redan framstått i sitt klara sammanhang, varom en kort översiktsbild är skriven för publicering i Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift. Men man kan icke rycka blomman från stam, grenar och blad, utan att den förlorar sin egen miljö och sitt ursprung. Någon repetition av vad som berättats i nyss nämnda översiktsbild skall här för ingen del ges. Men något av sammanhanget kring Otto Mannerfelts liv och verksamhet med hans initiativ och trägna arbete för bildandet av De sju häradernas kulturhistoriska förening torde vara på sin plats att nu berätta om. Att detta förenas med framdragandet av några egna rön och iakttagelser, ligger naturligtvis då mycket nära till hands. ”Intet är jag, men min ras och min rot och min stam allt”.

Här ligger framför mig en gammal, liten, rätt illa medfaren bok. På dennas ytersida läses: "Anteckningar från d. 1 juli 1868. Carl Otto Mannerfelt". Innehållet är helt enkelt främst en liten dagbok, som den då ännu icke 16-årige Otto Mannerfelt fört vid en resa, mestadels med en broder och en informator, från hemmet, Trestena (mellan Skara och Falköping, nära Hornborgasjön) till Falköping och vidare — där så gick med järnvägståg och eljest med båt eller landsvägsskjuts — till Herrljunga, Vänersborg, Rånnum, Halleberg, Trollhättan, Brinkebergskulle, Forstena, Uddevalla, Nygård, Tunhems kyrka, Gammalstorp (2 mil sydsydväst om Lidköping), Tun, Såtenäs, Falköping (igen), Kärråkra, den gamla släktgården Rosendal, Möne kyrka, Hov, Södra Vånga kyrkogård i Sjuhäradsbygden och så hem. Kulturhistoriskt sett är dåvarande pojkens anteckningar mycket tidsupplysande. Redan inventarieförteckningen över medförda persedlar är intressant: han hade t.ex. icke mindre än 4 par ullstrumpor och 6 par bomullsstrumpor med på den lilla färden. Reselivet var spännande med tidiga vanor; järnvägarna var, minsann, icke långt komna. Och för att kunna "ta tåget" vid Falköping Ranten, som "sattes i rörelse" klockan 6, måste man lämna sängen redan kl.  $\frac{1}{2}$  3 på morgonen och så äta frukost. Resan gick mycket långsamt. Kostnaderna var givetvis billiga; järnvägsbiljett Vänersborg-Uddevalla tur och retur 1:- krona, soda och saft 37 öre, kvällsmål 30 öre, "läskedrick" 16 öre, skjuts Ranten till Borgstena (drygt 5 mil) 4:- kronor, 4 "Frimerke" 50 öre och nattkvarter för två personer 1:50 kronor.

Men det var ju icke detta, som här främst skulle berättas, utan om iakttagelsen, att "barnet är mannens fader". Anteckningsboken är överfylld med bra, fast ofta rätt lustiga små teckningar, återgivande bilder av gånggrifter och andra fornsaker jämte kartor. Inskriptionerna nära Mannerfeltska och Belfrageska vapnen från mitten av 1700-talet vid nu rivna Södra Vånga kyrka är noga antecknade med rätta stavningen av det gamla språket (vapensköldarna, vackert

snidade och målade i trä, innehar jag nu som arv efter min fader, som fick dem från församlingen för över 65 år sedan, alltså innan det blev stadgat, att dylika föremål vid motsvarande förhållanden skulle översändas till Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien o.s.v.). Och i Uddevalla besöktes "stadens ganska betydliga museum", vilket kostade 25 öre. Intresset för bygd och folk samt för fornsaker, minnen och för ett tillgängligt museum syntes mycket stort och utpräglat för pojken, som under vårterminen gått i nedre 5:te klassen vid läroverket i Skara. Han hade rätt klena betyg. Men i historia var det med beröm godkänd.

Många anteckningar, tydande på samma intressen, kunde anföras från de 35 år, som föregick initiativtagandet till bildandet av den kulturhistoriska föreningen i Borås samt skapandet av museet där. De må dock här förbigås. Men viktigt är att framhålla, att Otto Mannerfelt 1874 kom in på Kungl. Älvsborgs regemente som officer, där tre generationer före honom tjänat i samma värv, och att han härigenom kom till sin gamla, tidigare småländska släkts nya fädernebygd sedan mitten av 1700-talet, en bygd, där släktingar på farmoderns och farfarsmoderns sida, Belfrage och Björnberg m. fl., bott ännu mycket längre. Banden med och intressena för Sjuhäradsbygden blev lika stora som hela. Och i Borås ägnade sig den då unge officeren mer än de allra flesta åt allmänna och kommunala värv, i vilka han tack vare sin utpräglade flit vann stor förtrogenhet. Denna vilade uteslutande på en äkta historisk-geografisk grund. Man kan, kanske, redan nu spåra i de många arbetsuppgifterna av olika slag "splittring och förmena, att hans mångsidiga arbete var ett uttryck för flera utan egentligt sammanhang med varandra stående riktningar i hans inre". Gent emot detta är det frestande att här erinra om några ord av landshövding K. S. Husberg i en minnesruna över Otto Mannerfelt i Älvsborgs läns södra hushållnings-sällskaps kvartalsskrift 1924:1: "I grunden var dock förhållandet rent motsatt. Allt det myckna och i yttre mening skiljaktiga upp-

bars av ett stort enhetligt intresse. Detta sammanhållande moment var hans utpräglade och varma kärlek till vår fosterländska odling, dess historia och utveckling, till vårt fosterland överhuvud. Ur den grunden växte de olika verksamhetsgrenarna fram såsom från en gemensam stam, huru olikartade de till synes kunde sinsemellan vara. Den grunden bestämde förvisso hans i ungdomen gjorda val av levnadsbana. Den bestämde jämväl arten av hans forskningsarbete och hans därav härflytande skriftställareverksamhet. Ur samma grund härledde sig ock den hängivenhet, med vilken han ägnade sig åt de olika praktiska uppgifter av samfundsgagnande art, åt vilka han med liv och lust hängav sig. Ty hans intresse för vår svenska kultur och dess historia bar icke den rena vetenskaplighetens mera teoretiska och passiva prägel — huru betydande och påtagligt det rent vetenskapliga elementet i hans begåvning än var. Den utvecklingsgång genom tiderna, som han med sina studier följde, stannade för honom icke vid någon i det förgångna liggande avslutad tidpunkt. Den sträckte sig för hans blick framför allt framåt. Kulturens fortgång var för honom en alltjämt aktuell nutids- och framtidsfråga. Hans intresse i den saken hade den rätta kärlekens art: han ville själv vara verksam för att befrämja, biträda, hjälpa och stödja. Så blev hans intresse för kulturarbetets fortgång jämväl av utpräglad praktisk art. Allt nutidens arbete härutinnan följde han med livlig håg, och det var med iver och glädje han själv tog del däri. Hans forsknings- såväl som hans praktiska arbetsområde blev visserligen i väsentlig mån begränsat till frågor, som närmast berörde den del av vårt land, vilken han genom födseln tillhörde och där han genom bosättning eller eljest hade sina mesta förbindelser. När nu ovan sagts, att det utmärkande draget i allt hans arbete var hans kärlek till vår fosterländska odling överhuvud, så föreligger härvid ingen motsägelse. Ty han såg i saken det hela. Det var uppenbart, att den bygdekärlek, som livade honom, blott var en sida av den känsla, han ägnade hela vårt land. Den var, sedd i sitt rätta

sammanhang, ett omissskönnligt uttryck av en varm fosterlandsväns nitälskan”.

Ovanstående vackra skildring var ju främst avsedd för hushållningssällskapets publik, liksom den var sedd ur Otto Mannerfelts verksamhet för detta forum. Men dess förnäme författare har givit densamma också en rent allmän syn. Orden är här citerade, då det verkar, som om de i mycket hög grad är allmänt hållna. Inför tankarna kring anledningarna för Otto Mannerfelts initiativtagande till samt arbete för en De sju häradernas kulturhistoriska förening jämte ett museum i Borås är orden liksom beställda. De ger i klara drag nyckeln till saken.

Från ungdomstiden erinrar jag mig mycket livligt min faders ständigt visade kultur- och konsthistoriska intresse, då särskilt ägnat Sjuhäradsbygden (en trakt, vilken dock han började kalla så, sedan han noga studerat Sten De Geers arbete, Befolkningens fördelning i Sverige, 1919, varest han ger författaren lovord för att denne ”på ett över allt beröm stående sätt” uppdelat riket i *bygder*, där ”denne tagit hänsyn till forntid, nutid och framtid”; jfr. Otto Mannerfelts Sjuhäradsbygden före 1622 och Borås stad 1622—1865, 1922). Men min faders intressen sträckte sig över land och rike. När jag reste till Göteborg och Stockholm, erinrades jag noga om vikten att i god tid se på och studera museerna och andra ordnade samlingar där samt visades vid tillfällen personligen av honom vägen, då det gällde besök på dessa platser. En känsla av tomhet och besvikelse över att bygden hemma och Borås icke hade något kulturhistoriskt museum framträdde då ofta. Själv hade han många och stora samlingar. Men vart räckte dylikt? Jag vet icke, när och hur hans intresse för skapandet av en kulturhistorisk förening och ett museum i Borås uppstod. Han var nära lierad med Västergötlands Fornminnesförening (i Skara) samt författare i densammas tidskrift. Men han, liksom många andra, märkte nog, att Sjuhäradsbygden även behövde sitt eget museum. Arbetsumgängelse och

samtal, ofta även privata, med män såsom landshövding L. W. Lothigius, direktör Johannes Erikson på Rydboholm, fabriksidkarna Alfred Sandwall och Axel Vennersten, herrarna Bergengren, kammarherre C. R. C:son Wästfelt, Kölingsholm, doktor G. Geete, ingenjör C. Brusewitz, Limmared, häradshövding Thor Odencrants, dåvarande översten O. Silverstolpe och tandläkare G. Blomgren, vilka han träffade i hushållningssällskapet, i det kommunala arbetet eller i kulturdiskussionerna, var säkerligen i hög grad pådrivande, liksom flertalet av dessa personer blev aktivt medverkande vid föreningens bildande den 12 december 1903 på gamla rådhuset i Borås. Jag kan icke erinra mig, att min fader förde några samtal med mig, då saken här var på tal. Vad som stort sker, sker tyst. Men med anspråkslöshet, parad med målmedvetenhet, torde han här — som alltid — gått stilla fram sin väg. Han gav alltid gärna berömmet åt andra. Och aldrig skall glömmas de vackra lovord, som han ofta gav direktör Johannes Erikson bl.a. för dennes storartade donation, som från början satte föreningen på säkra fötter. Dessa två mäns gemensamma kulturhistoriska intressen var stora. De möttes även i tron på Mor Kerstins i Stämmemad märkliga insatser vid vävnads- och förläggarverksamhetens fasta skapnad samt senare, då Ryboholms historia skrevs (ett arbete, vid vilket min fader var sysselsatt även dagarna innan han, svårt sjuk, avled den 24 jan. 1924).

När De sju häradernas kulturhistoriska förening väl var bildad och det första provisoriska museet blivit inrymt på vinden i Nya tekniska elementarskolan, då märkte vi hemma så mycket mera av intresset och verksamhetslusten här; ja, förlåt mig och missförstå icke yttrandet: det hela kunde bli så mycket, att man understundom i barnsligt oförstånd tyckte, att "det nästan blev för mycket". Min goda moder gick alltid gärna med upp i museet. Men jag tyckte då och då vid mina många boråsbesök under åren, att vi gick väl mycket och ofta dit upp. Ridhuset, dit man gärna drogs, låg ju blott några hundra meter längre åt väster! Och tågen till Göteborg



skulle ofta gå rätt snart! Men, *never mind*, det hela gick bra ändå. Och först senare samt icke minst i förening med läsandet av Kulturhistoriska föreningens årsskrift "Från Borås och de sju härader-na", vid myckna arbetshjälpuppgifter, som jag fått från föreningen, samt i samband med det ovan omtalade besöket vid årsmötet 1952 har jag förstått föreningens och dess nuvarande museums i Ramnaparken stora betydelse. Likt så många andra böjer jag vördnadsfullt och tacksamt huvudet inför organisationens stiftare och dess styrelse samt medhjälpare genom de flydda femtio åren.

I detta sammanhang är det av betydelse att påpeka det förhållandet, att av min faders många samlingar två omfattande och viktiga grupper hamnat i Borås. Mestadelen av hans mycket stora och till väsentlig del av honom själv samlade bibliotek, till stor del omfattande västgötalitteratur och historia (utom en del släkthandlingar m.m., vilka vi behållit), finns i *Centralbiblioteket i Borås*. Ut i *Stadsarkivet* finns stora samlingar av hans forskningar m.m. främst rörande Sjuhäradsbygden, med omnejd.

Dessa rader må, tendentiöst, avslutas med citat etc. av några ord, skrivna av min fader någon gång vid tanken på författandet av en kulturhistorisk överblick kring hemlivet under de då senast flydda åren. De äro nedskrivna som koncept på två lösa pappersblad.

"För några dagar sedan såg jag på en biograf spelas Björnsons Synnöve Solbakken. Der ser och hör man, hur S:t Hans-aftonen frisas på olika håll uppe i den norska bygden. Hangianerna samlas med barn och blomma till konventikel och uppstämma vid orgelns molltoner sin sång eller försänka sig i andaktsfull bön. Ute på fjellplatån ser man den icke pietistiska befolkningen samlas på urgammalt vis, tända bålet till solgudens lof och hela den ljusa sommarnatten igenom dansa vid fiolernas och pipors elektriserande toner. — Då jag såg, hur dessa taflor skiftesvis växlade inför åskådarna, så kände jag mycket väl igen min egen hembygd vid början på sextioalet. Och helt visst hafva många människor under slutet af 1700- och

1800-talen här i nordén vuxit upp under de motsatta intryck, som oftast då påverkade det unga sinnet från den verldsliga och från den andliga omgifningen. Intryck som ofta alstrade å ena sidan kallsinighet eller t.o.m. förakt för de religiösa värdena å andra sidan djup förståelse för dessa." Det gäller att tänka på dessa motsättningar, när man vid sidan av de yttre dragen ville söka åskådliggöra de livsåskådningar, som förr var förhärskande, de såväl kropps- och själshalter (den anda) under vilka man levde.

Så allmänt träffande säger Lockhart i *Life of Scott*, Vol. Z, p. 224, 1869: "His character, sumary of his personal and literary".

Ärade läsare, jag har här varit föga personlig själv. Men *var* skall man främst kunna och böra *bygga på traditionen* om icke i en skiss som denna! Detta gäller väl särskilt, när den är fädernearv och hembygdsbetonad.

# OTTO MANNERFELTS SAMLING I BORÅS STADSARKIV

AV

TORGNY BONDESTAM

Denna samling utgör huvudsakligen kapten Otto Mannerfelts manuskript och anteckningar om Borås och Sjuhäradsbygden. Under Mannerfelts äldre dagar var samlingen förenad med det Mannerfeltska släktarkivet.

Det Mannerfeltska släktarkivet förvarades på fideikommisset Trestena i Bjärka socken till år 1917, då fideikommissnaturen upphörde och gården gick ur den Mannerfeltska släkten. Därvid överlämnades släktarkivet till Otto Mannerfelt, vilken ordnade och förtecknade detta.

Efter Otto Mannerfelts död publicerade sonen, kapten Måns Mannerfelt i Västergötlands fornminnesförenings tidskrift förteckningar över såväl Otto Mannerfelts tryckta arbeten (1927) som det Mannerfeltska släktarkivet (1937).

Huvuddelen av släktarkivet — serierna Mannerfelt, von Schwartzenhoff, Björnberg och Trestena — är nu deponerad i krigsarkivet i Stockholm. Otto Mannerfelts privata anteckningar och brevsamlingar m.m. förvaras — enligt uppgift endast tillfälligt — i Uppsala universitetsbibliotek och hos kapten Måns Mannerfelt i Uppsala. Hos Älvsborgs regementes officerskår i Borås förvaras ett stort biografiskt manuskript om regementets officerare under tiden 1620—1924.

I förteckningen över släktarkivet upptogs även Otto Mannerfelts egna manuskript och anteckningar, vilka indelades i avdelningarna Militaria, Topografika, Biografika och Gravstenar. Det är de tre senare av dessa fyra avdelningar, som nu utgöra stommen till Otto

Mannerfelts samling i Borås stadsarkiv. I samlingen ingå även några handlingar, vilka måhända snarast höra hemma i släktarkivet (exempelvis nr 237, 293, 301 och 305—307 i förteckningen).

Borås stad inköpte Otto Mannerfelts samling i mars 1924 för 4.000 kronor. Därmed förverkligades ett av Mannerfelt i livstiden uttryckt önskemål. Samtidigt köpte staden hans samling av c:a 1.200 böcker — övervägande västgötalitteratur — som har uppgått i Borås stadsbiblioteks bestånd och som i sin nuvarande omfattning har förtecknats i maskinskrift av fil. lic. Erik Yngström.

Då frågan om detta köp var aktuell, inlämnade stadsarkivets dåvarande föreståndare, tandläkare Gunnar Blomgren ett utlåtande till drätselkammaren i Borås, ur vilket följande må citeras:

”Betraktar man handskriftssamlingen, så måste omdömet bliva, att den är ännu långt värdefullare än biblioteket. I dessa på lösa blad, i bundna böcker, häften och portföljer förvarade anteckningar kommer forskaren att finna en gruva för vetandet om vår bygd. Kaptenens sätt att gå till botten med frågorna är beundransvärt. Jag skall tillåta mig anföra ett exempel. Då det gällde att söka klarhet i de så betydelsefulla vägförhållandena i äldre tider, tog han sig för att ur tillgänglig, tryckt och otryckt litteratur sammanföra alla notiser härom. Han redogör för Engelbrekts, Sturarnes, Gustav Vasas och hans söners och store sonsons, för utländska ambassaders resor ända ned till Linnés färd inom landskapet, allt med noggranna tidsbestämningar och litteraturhänvisningar. Och liknande utredningar träffas litet varstans. Vi finna en betydande *topografisk* avdelning, omfattande flertalet sätes- och frälsegårdar inom bygden, med notiser av flerfaldig art, bl.a. långa ägarelängder. Endast Torpa t.ex. upptager över ett 50-tal tätskrivna blad, större och mindre. Anteckningar och ritningar från kyrkorna förekomma i mängd. — En annan avdelning kan kallas *Västgötaurkunder*. Den innehåller massor av avskrifter av domar, bouppteckningar, arvskiften från äldsta tider ned igenom. I denna avdelning torde ock böra inrangeras den

fullständiga samlingen avskrifter av landshövdingarnes femårsberättelser, så utomordentligt viktiga för kännedom om vår bygds utvecklingshistoria. — En avdelning kan kallas sjuhäradsbygdens *krönika*. I den har kaptenen samlat allt han funnit av märkliga händelser, som här timat. Hit hör den systematiskt ordnade lappkatalogen över innehållet i Borås Tidning t.o.m. 1861. — *Biographica* är en annan rik avdelning. Märkligast torde här vara de utomordentligt talrika och intressanta rättelserna och tilläggen till Anreps ättartavlor. I de bundna exemplaren av "Herdaminna" och annorstädes ingå likaledes långa serier av rättelser och tillägg av biografiskt innehåll. En stor samling anteckningar behandlar domare, lagläsare, fogdar och andra ämbetsmän i de 7 häraderna. — Helt naturligt är avdelningen "Borås" mycket rikhaltig på alla områden. Men märkligast torde väl här vara samlingarna till näringslivets historia genom tidevarv ned till storindustriens och hemindustriens dagar, ett ämne, som kaptenen erhöll rika tillfällen att studera i egenskap av handelskammarens och hushållningssällskapets sekreterare. Ett område där kaptenen blev banbrytare var utforskande av den märkliga, gamla Västgötska *stenhuggarekonsten*, varav beundransvärda prov visades i den kyrkliga avdelningen på jubileumsutställningen (i Göteborg 1923). Här liksom på andra avdelningar föreligga så gott som tryckfärdiga manuskript. — Vidare torde böra omnämnas den *Ekebladskä samlingen* så viktig för kännedomen om senare hälftens av 1600-talet person- och sedehistoria. — Om folkets liv, bruk och förhållanden, om jakt och lantbruk, om knektens liv hemma på roten, på "hea" och i fält, om stort och smått i vår bygds gångna dagar finnas rika anteckningar, som, delvis ännu oordnade, ej torde behöva uppräknas . . ."

Otto Mannerfelts forskning har jämte Nils Hufwedsson Dals "Boerosia" varit normgivande för uppfattningen om Borås och Sjuhäradsbygdens historia. Värdet av denna forskning belyses bl.a. därav, att lektor Nils Forssells Borås stads historia behandlar många

av Mannerfelts problemställningar och detaljundersökningar, särskilt rörande stadens äldsta skede.

Samlingen i Borås stadsarkiv giver en god bild av den uppslagsrikedom och grundlighet, som utmärker Otto Mannerfelts forskargärning. Till större delen utgör samlingen förarbeten till böcker och uppsatser. Men en icke ringa del är opublicerat material i form av anteckningar, dispositioner, föredragspunkter m.m.

Under år 1952 har Otto Mannerfelts samling ordnats i stadsarkivet. En därvid upprättad förteckning över samlingen jämte innehållsöversikt, ort- och personregister medföljer här som bilaga.

# BORÅS MUSEUM OCH BORÅS STAD

AV

ROBERT NILSSON

De sju häradernas kulturhistoriska förening kan se tillbaka på ett framgångsrikt halvsekel. Det "Skansen", som tillkommit genom framsynt arbete, vittnar om energi och en levande känsla för den målsättning föreningens stiftare uppställde för 50 år sedan. Samlingarna av byggnader och föremål från gångna släktens kultur, har nu fått en imponerande omfattning, och utgör en värdefull tillgång för dem, som vill studera sambandet mellan fädernas gärning och vår tid.

Men kulturhistoriska museet är inte endast till glädje för dem som har ett speciellt intresse för fornminnesvård.

Genom sitt vackra läge i Ramnaparken utgör museet en av de få turistattraktioner vår stad har att bjuda gästande främlingar. Tyvärr blir det i regel inte tid för annat än en blixervisit, men de ärevärdiga byggnaderna med Kinnarumma kyrka som den främsta klenoden, tilldrar sig alltid en för staden hedrande uppmärksamhet.

Det är en erkännansvärd enskild ekonomisk offervilja, som ligger bakom tillkomsten av de byggnader och kulturföremål, som bildar museet. Under de första decennierna av föreningens tillvaro, var det ekonomiska stöd Borås stad lämnade, mycket blygsamt. Verksamheten finansierades i stort sett av medel, som enskilda mecenater tillsköt. I gamla protokoll förmäles, att staden år 1904 upplät tekniska skolans vind såsom lokal för samlingarna, och att ett belopp av 1.525 :- kronor anslogs för inredningsarbetena.

Det dröjde ända fram till 1911 innan föreningen åter förekommer i stadsfullmäktiges handlingar. På därom gjord framställning fattade stadens fäder den 11 oktober nämnda år ett beslut, som var av utomordentlig betydelse för föreningens fornminnesvårdande verksamhet. Beslutet innebar tillstånd för föreningen att å angivet område

inom Ramnaparken uppställa Kinnarumma kyrka och andra äldre byggnader och fornminnen. Genom detta medgivande av staden fick föreningen en fast inriktning för sitt arbete för åstadkommandet av det friluftsmuseum, som från sin ringa begynnelse nu blivit en av stadens förnämsta kulturinstitutioner.

Det Nymanska huset vid Västerbron, vilket bevarats från tiden före stadsbränderna på 1820-talet, erhöll föreningen, som gåva av Borås stad år 1932. Samtidigt beviljades för husets istandsättande och förflyttning till Ramnaparken ett räntefritt lån å 10.000:- kronor. Sedermera har föreningen befriats från att återbetala detta lån.

Fr.o.m. år 1939 har föreningen erhållit årliga anslag av Borås stad. Sålunda anslog staden till vård och underhåll av föreningens museum 3000:- kronor för vardera åren 1939—1942.

Allteftersom verksamheten utvecklades, men även på grund av det under och efter kriget fallande penningvärdet, har stadens bidrag till föreningen stigit. 1943—1945 var det årliga anslaget 5.000:-, vilket höjdes 1946 till 9.000:- kronor. I samband härmed insatte staden två representanter i föreningens styrelse samt en revisor jämte suppleant. Stadens årliga anslag till föreningen för åren 1947—1951 utgjorde 15.000:- kronor. Under det sistnämnda året beviljades dessutom ett tilläggsanslag å 2000:- kronor, och under år 1950 erhöll föreningen ett till 13.600:- kronor maximerat engångsanslag till reparation och underhåll av vissa byggnader i Ramnaparken. Under innevarande år har stadsfullmäktige vid sitt oktober-sammanträde anvisat till verksamheten 20.000:- kronor.

Sammanfattningsvis torde man kunna säga, att Borås stad visat föreningen ett välvilligt intresse. Några diskussioner i stadsfullmäktige om de förslag till ekonomiskt stöd som framförts, har icke förekommit, utan ledamöterna ha varit enhälliga i sina beslut. Detta vittnar kanske bäst om den goodwill föreningen åtnjuter.

Boråsarna äro stolta över kulturhistoriska museet i Ramnaparken och följer med stort intresse dess fortsatta utveckling.



# J O S E P H   H A N S S O N

## TALMANNEN I BONDESTÅNDET

AV

AXEL NYLANDER

Under Danmarks krig mot Sverige 1611—1613 företogo danskarna enligt tidens vedertagna bruk vid krigföringen ett flertal härjningståg i bl.a. Västergötland, och Kinds härad ett av gränslandskapen utsattes särskilt för en grundlig förödelse. Kyrkorna brändes, och hela byar utplånades, och befolkningen nedhöggs i den mån den icke lyckats att hinna någon säker tillflyktsort i skogarna. Några år efter krigets slut tillsattes 1618 en kungl. kommission för att få nya brukare på de ödelagda gårdarna, och i Mossebo fick en man vid namn Måns Andersson rättighet att mot erläggande av skatt till Kronan med äganderätt upptaga hemmanet Åsen. Denne Måns synes ha blivit rätt så välbärgad, i det att han kunde räntefritt låna Mossebo kyrka 100 daler silvermynt på fem år till inköp av den större ringklockan.

Hans dotter skänkte på sin bröllopsdag en mässhake till kyrkan.

En sonson till denne förste kände ägare till Åsen var Joseph Hansson, som föddes 1707 och växte upp i Mossebo. Enligt uppgift idkade han på 1730-talet gårdfarihandel såsom brukligt var i trakten. Han gifte sig med Ingeborg Arvidsdotter och förvärvade undan för undan en hel rad fastigheter i Mossebo, Ambjörnarp och Sjötofta socknar. Genom s.k. förpantning inköpte han — trots han icke var av frälse börd — säterierna Mossebo, Bossared och Hallabo samt även andra hemman såsom Malsbo, Säfveredsholm och Trolabo. Till dessa gårdar hörde betydande skogsarealer med sågverk,

kvarnar och en knipphammare. Han var också vid sin död 1784 en efter dåtida förhållanden förmögen man.

Sin förmögenhet hade han i första hand förvärvat genom förtjänst på gårdfarihandel och sinne för affärer, ehuru — såsom Otto Mannerfelt antyder — det icke är uteslutet, att han även som riksdagsman skaffat sig vissa inkomster. Joseph Hansson var nämligen icke endast en vaken affärsman utan även framstående politiker och riksdagsman, med anslutning till mösspartiet.

Tyvärr känna vi ganska litet om allmogens politiska inställning under frihetstiden, särskilt under den tidigare delen. Rikspolitiken sköttes i första hand av adeln och i viss mån prästerskapet, medan däremot borgare och bönder mera voro statister i skådespelets bakgrund. Den period, som efter Karl XII:s död och det så småningom åstadkomna fredsslutet följde i Sverige under mössornas välde med Arvid Horn som ledare, ingav allmänheten en känsla av lugn och trygghet, som varade till 1738, då det mera oroliga hattpartiet kom till makten.

Mannerfelt ger följande skildring av situationen:

Till varje riksdag ägde häraderna rättighet att inför sin domhavande genom allmänt val utse en riksdagsfullmäktig. Mycket ofta utsågo flera häradar en gemensam fullmäktig. Vi äga några få källor, som bestyrka Sjuhäradsbygdens ställning till partistriderna. Ehuru Borås borde enligt sitt näringsintresse tillhört hattpartiet, så befinnes det dock, att Borås riksdagsmän efter 1750-talet mestadels tillhörde mösspartiet. Mösspartiet hade även tidigare en stark anslutning från opinionen i Sjuhäradsbygden. Före 1765 års riksdag synes dock ett omslag ägt rum, då bönderna delade sig mellan hatt- och mösspartiet. Hattarnas kandidat till nämnda riksdag blev Sven Hofman, under det att mössorna enade sig, som vi få se, om val av Joseph Hansson. Joseph Hansson valdes till riksdagsman av Kinds härad första gången 1740 och återvaldes sedermera alla riksdagar ända till 1769 års riksdag, då hans val överklagades hos landshövdingeäm-



Joseph Hansson.

betet, där valet felaktigt underkändes på den grund, att han bebodde säteri och därför icke kunde tillhöra bondeståndet. Vid valet till 1771 års riksdag blev han det oaktat återvald och bevistade 1771—1772 sin sista riksdag. Efter Gustaf III:s statsvälvning den 19 augusti 1772 lämnade han den politiska banan.

Som riksdagsman gjorde Joseph Hansson sig redan tidigt uppmärksamman både genom sitt ståtliga yttre, men framför allt genom sin ovanliga talgåva. Genom rådighet och mod kom han snart att spela en viss roll.

Redan vid 1742—43 års riksdag framträdde han för att värna om skattebondens äganderätt till sin jord, och resultatet blev en försäkran, att skatteallmogen skulle ”utan särskild och ny ränta bliva behållen vid alla de ägor och tillägor, som till deras skattehemman lytt och legat, det vare sig redan byggda torp och uppodlade lägenheter eller sådana, som hädanefter genom flit och arbete på deras enskilda ägor uppodlas.”

Vid 1755 års riksdag i november behandlade ständerna enligt Mannerfelt ett betänkande från stora deputationen i vilket riksdagen föreslogs i ganska tydliga ordalag varna konungen för opposition mot riksrådet m.m. Betänkandet hade godkänts av de tre högre stånden, som beslutat avsända en deputation till konungen, vilken skulle överlämna betänkandet till honom. Bönderna voro allmänt emot hela denna demonstration mot konungen och då talmannen Olof Håkansson den 20/11 med ståndet skulle företaga val av medlemmar i deputationen från bondeståndet, uppstod ett allvarligt tumult, under vilket några riksdagsmän rusade fram mot talmannen för att kasta ut honom. Allmän villervalla uppstod i ståndet, där ett allmänt slagsmål höll på att uppstå. I detta kritiska läge begiver Joseph Hansson sig fram mot talmansbordet och börjar med sin ljudeliga stämma överrösta oväsendet, i det han tog upp psalmen: (i dåvarande psalmboks lydelse)

”Vår fiende ifrån oss driv  
Och du med friden när oss bliv  
Ledsaga oss i denna stund  
Att vi må undfly djävulens fund”

Detta stillade bullret, de oroliga lyssnade först liksom med förundran, men sjöngo sedan med de två följande verserna.

Kort efter detta uppträde anlände de tre övriga ståndens talmän, varvid lantmarskalken höll ett strafftal, som gjorde, att bönderna bringades till ordning och företogo valet.



Silverbokal, tillverkad av Petter Bernegau, Stockholm 1729.

Under denna riksdag tillväxte allt mer och mer Hanssons förtroende i ståndet och bland valmännen. Före riksdagen 1765 ägde vid valen till fullmäktige lidelsefulla uppträden överallt i landet rum. Hansson valdes dock utan svårighet, men det var nu som Sven Hofmans, vilken tillhörde hattpartiet, val i Vedens härad underkändes med åberopande av, att han som sakförare vid en häradsrätt förklarades ovärdig föra annans talan. Hofmans fiendskap till mösspartiet låg väsentligast till grund för det uppror han i maj 1766 lyckades åvägabringa i Boråstrakten. Som vi veta med olycklig utgång för honom och några hans meningsfränder.

Vid riksdagen 1765 uppstod inom bondeståndet vid utseendet av talman tävlan mellan Olof Håkansson och Joseph Hansson. Valet utföll emellertid så, att Håkansson blott fick 33 röster, men Hansson 103.

Under denna riksdag spelade Hansson en ganska stor roll.

Hanssons politiska medgångar väckte emellertid avund och ovilja, så att då han 1769 återvaldes till riksdagsman, blev hans val som förut omnämnts underkänt.

Till 1771 års märkliga riksdag blev Hansson ånyo vald till fullmäktig och inställde sig i ståndet. Här beslöts nu vid företagande av talmansval 14/6, att icke till talman utse någon vars val var ställt under prövning. Hanssons omtvistade val 1769 hade emellertid kort efter Adolf Fredriks död av rådet upptagits till prövning, varvid landshövdingeämbetets utslag stadfästats. Trots allt detta valde bondeståndet till talman Joseph Hansson med 84 röster mot 61, som tillföllo Lars Torbjörnsson, vilken 1769 efter Olof Håkanssons död tjänstgjort som talman i bondeståndet. Vid riksdagen förekom sista dagarna i augusti av k. m:t väckt förslag om avskaffandet av husbehovsbränningen. Bönderna motsatte sig detta och uppdrogo åt talmannen, att hos konung Gustaf III anmäla, att bönderna under inga villkor ville bifalla förslaget. Hansson fick då till svar av konungen, att riksdagen icke kunde avslutas förrän denna fråga avgjorts

och då Hansson framförde detta besked, föllo bönderna till föga, kanske påverkade av att de gärna ville resa hem.

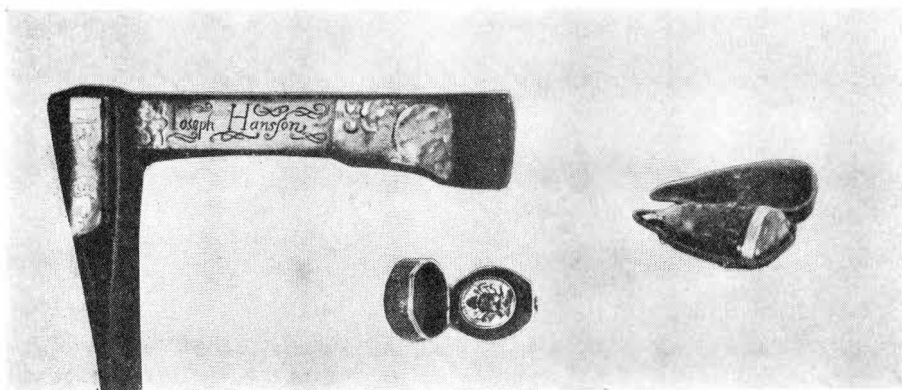
Det var troligtvis icke med lätt hjärta, som en så pass utpräglad partiman — han hörde icke till de ledande mössor, som nämnda dag häktades — som Joseph Hansson mottog underrättelsen om Gustaf den tredjes revolution 19 augusti 1772. Icke desto mindre blev det hans skyldighet att till konungen framföra ståndets tacksamhet för revolutionens genomförande, vilket han gjorde i följande något slingrande fraser:

Han framhöll ”att alla större förändringar kommo från en högre makt, som satte gräns för allt jordiskt välde. Sverige, sade han ytterligare, Sverige har från uråldriga tider varit ett fritt och självständigt rike och dess innevånare fria och lagstiftande, dock laglydiga medborgare. Men när orättvisa och inbördes agg tog överhand, ledsnade folket vid dessa sötebrödsdagar samt avklädde sig under konung Carl XI:s tid friheten och införde suveräniteten. Sedan det någon tid fått med smärta känna tyngden, blev genom Guds försyn friheten återupplivad 1720. Den då antagna grundlagen har dock nu till kraft och verkan upphört och ständerna hava med sin landsherre överenskommit om en ny regeringsform och återfört konungen till sin makt och ständerna till deras frihet såsom före 1680. Försynen har härigenom velat som en fader locka sina barn till sämja och enighet till vilka tänkesätt vi också nu varandra mana,” varpå han med sina ståndsbröder avsjöngo psalmversen 409 i 1937 års psalmbok:

”Se hur gott och ljuvligt är att bröder kunna sämjas.”

Mannerfelt gör om detta anförande följande reflexion:

Innehållet av dessa anföranden, det högt uttalade berömmet över rikets forna frihet, ”sötebrödsdagarne”, likaså orden om ”den genom Guds försyn 1720 återupplivade friheten” — och om den ”smärtsamma tyngden av suveränitetens förtryck” o.s.v. låta oss ana det verkliga tänkesättet.



Käpp, sigill (se techn. sid. 56) och snusdosa av bärnsten, som tillhört Joseph Hansson. Äges nu av avkomlingar, bosatta i Canada.

För min egen del gör jag den reflexionen, att förmågan i Sveriges riksdag att tala mångordigt och vackert utan att säga sin egentliga mening icke gått förlorad i våra dagar.

Joseph Hansson har haft klart för sig, att han icke vidare skulle uppträda som riksdagsmannakandidat, och att fördenskull 1771—1772 års riksdag var den sista som han bevistade. Hans avsked till bondeståndet innehöll bl.a. följande:

Ståndsbröderna tackar han ömt och hjärtligt samt påvisar, att det nu var sista gången han talade till dem från detta rummet och säger till sist:

”Jag vore ovärdig att av Eder någonsin ihågkommas, om jag icke till sista andetaget bevarade minnet av Edra välgärningar. Jag önskar Eder en lycklig hemresa, en förnöjd och säll levnad, samt att en gång med glädje få mötas vid den stora riksdagen, där alla världens länder skola mötas inför Guds tron.”

Sedan han slutat sin riksdagsmannaverksamhet, synes han ha ägnat sina krafter åt skötseln av alla sina fastigheter samt uppenbarligen också åt Mossebo kyrkas ombyggnad. Härom vittnar den stora



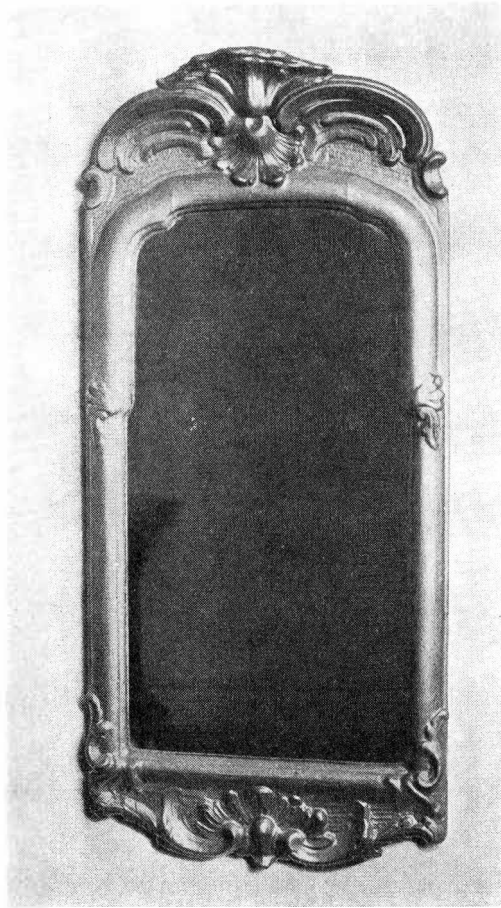
tavla, som är uppsatt på kyrkans norra längsida, vars inskription förutom den högtidliga ingressen omtalar, att när

Talemannen Joseph Hansson var  
Mossebo kyrkas föreståndare samt  
Thes Byggnads och Prydnings Befordrare  
blef thenna Mossebo kyrka byggd 1773.

Av målade fält på orgelns bägge sidor framgå, att orgelverket skänktes av Joseph Hansson och hans hustru, Ingeborg Arvids-dotter, år 1776.

Man skulle ha väntat att finna denna kyrkobyggnad invigd under särskilda högtidligheter, men ingenting tyder på att någon sådan invigning ägt rum. Skarstedt har den förklaringen, att det hela endast varit en renovering av den befintliga kyrkan, men jag har här i Mossebo fått den värdefulla upplysningen, att av den gamla kyrkan på samma plats endast gaveln i koret samt en del virke i takstolarna kommit till användning i den 1773 ombyggda kyrkan, och att det närmast var fråga om en nybyggnad. Emellertid måste det omnämnas i detta sammanhang, att det stora intresse Joseph Hansson visade för Mossebo kyrka icke gengäldades av någon uppskattning gentemot honom från prästerskapets sida. Tvärtom var Joseph Hansson ingalunda omtyckt av kyrkoherden i Tranemo pastorat, Martin Kjerrulf. Skarstedt skriver: "Bland det, som mycket smärtade honom var förlusten av Mossebo enkestom, i strid varom Joseph Hansson kallar Kjerrulf sin "vän och bytesbroder", hvilket, då det låg näst intill denne Talmans heman, denne myndige bondherre vigilerade sig till hos Kungen under pretext, at det ursprungligen vore ett kronoheman, för hvilket han sedan erlägger en spottstyfver".

Och vidare enl. Skarstedt: När Joseph Hansson var död 5/12 1784, och vid jordfästningen 5/1 1785 även hans porträtt skulle uppsättas på kyrkoväggen, yttrade, den personalia uppläsande Prosten Kjerrulf, som brukade att spotta mellan hvar och hvarannan mening,



Spegel med förgylld ram, har tillhört Joseph Hansson.

under denna affekt, liksom gällde det ett bespottande av mannens minne: "Så häng nu der, tvi, på den spiken, tvi, där du bort hänga, tvi, längesedan, tvi."

Sin tacksamhet mot Joseph Hansson för allt vad han gjort för Mossebo kyrka visade emellertid församlingen genom att förära honom en större silversked, som allt fortfarande lär finnas i behåll hos en av hans avkomlingar.



Sekretär av ek, har tillhört Joseph Hansson.

Av intresse är även att något beröra Joseph Hanssons relationer med konungahuset. Jag erinrar då först om Skarstedts uttalande, att han vigilerat sig till Mossebo Stom hos konungen, vilket ju ryder på att han åtnjutit konungens välvilja.

Vidare har jag från landsarkivet i Göteborg fått den uppgiften, att i bouppteckning efter Joseph Arvidsons i Malsbo hustru Christina Hansdotter (kusiner och bägge barnbarn till Joseph Hansson) den 22/5 1810 antecknas: ”1 st förgylld bägare 28 lod, skänkt den 4 juni 1752 av dåvarande Hans Kongl. Höghet Svea Rikes Kronprins Gustaf”, värderad till 18 rdr banco.

Riksdagen 1751—1752 avslutades just den 4 juni 1752, och ständerna hade med ”synnerlig glädje förnummit de förträffliga snillegåvor och övriga goda sinnes böjelser, som hos Kronprinsen funnos och utvecklades”. Han var 5½ år. Tydligen har Joseph Hansson på något sätt stått i Konungaparets gunst, då det torde vara mindre troligt, att *alla* riksdagsmän fått sådana förgyllda bågare.

Mannerfelt omnämner 1923, att godsägare Karl Rylander, Marbäck, innehar en större silverpokal med lock, vilken är försedd med drottning Sofia Magdalenas namn och året 1775. Såsom jag redan nämnt, lämnade visserligen Joseph Hansson riksdagen 1772 den 9 september men synes även därefter ha stått på mycket god fot med hovet, och denna pokal bär vittne härom.

I Mossebo kyrka hänga porträtt av konung Gustaf III och drottning Sofia Magdalena, enligt uppgift osignerade kopior av porträtt av Lorens Pasch, d.y., och enligt uppgift ha dessa kopior kommit till kyrkan på föranstaltande av Joseph Hansson och på hans bekostnad. — Porträttet av Joseph Hansson är utfört av Ulrika Fredrika Pasch, en syster till ovannämnde Lorens Pasch.

Jag vill vidare återgiva ett par anekdoter, som berättats här i bygden, och som belysa Joseph Hanssons ställning gent emot konungahuset. — Såsom riksdagsman ådrog han sig konung Adolf Fredriks gunst till stor harm och avund bland adelsmännen. Det hände att kungen rådfrågade honom i en del frågor, och att han ofta inbjöds till hovets fester och därvid fick en förnämlig placering. Det förargade många vid hovet, att denne bonde i sina stalluktande och urblekta vadmalskläder var så högt aktad av konungen. Det förhöll sig med stallukten så, att Joseph Hansson såsom den knalle han var begav sig iväg till riksdagen en hel månad före dess öppnande, medförande häst och vagn med fullt lass av handelsvaror, som avyttrades under vägen upp till Stockholm. Vid rast och natthärbärge ryktade och fodrade han själv sin häst, varav kläderna kommo att lukta.

Det var inte utan att drottning Lovisa Ulrika delade adelsmännens åsikt om Hanssons kläder, och därför skänkte hon honom ett fint kläde till en kostym och uttryckte sin önskan, att han till nästa riksdag måtte bära den nya kostymen. Hansson lovade också låta sockenskräddaren hemma sy kostymen. Året därpå återkom han i nya kläder — men av vadmal. Drottningen frågade, hur det kom sig, att han inte låtit sy klädet, som hon skänkt honom. ”Det har jag gjort”, svarade Hansson och knäppte upp rocken, varvid den fina kostymen kom till synes.

Vid ett annat tillfälle var han också gäst vid kunglig taffel och hade blivit placerad till vänster om kungen. Det var då brukligt att vid måltiden ge sin granne en s.k. matklapp genom att ge honom ett slag på axeln eller kinden. I vanliga fall brukade matklappen gå bordet runt medsols, så att konungen gav sin vänstra granne den första klappen, men några adelsmän, som voro förtörnade över Joseph Hanssons fina placering, ordnade med att matklappen gick motsols, så att Joseph Hansson skulle bli tvungen, att — när den gått bordet runt — slå kungen på axeln, vilket ju icke gärna kunde gå för sig. När klappen kom till Joseph Hansson, sade emellertid denne:

”Min far var en åkerman

När han kom till renen vände han”

och slog en örfil tillbaka till grannen till vänster, vilken fyndighet av kungen livligt uppskattades.

Även med konung Gustaf III hade Joseph Hansson goda relationer. Det påstås, att han under kungens kronprinstid lämnade denne åtskilliga handlån mot löfte att få penningarna tillbaka, sedan Gustaf blivit kung. Att det goda förhållandet till kungahuset fortfor även efter det att Joseph Hansson lämnat riksdagen torde bevisas av de nyss omnämnda porträtten av konungaparet, och man kan tänka sig, att den likaledes omnämnda pokalen med drottning Sofia Magdalenas namn är ett kungligt tack för dessa porträtt.

Joseph Hansson efterlämnade många avkomlingar, som delvis finnas kvar i Mossebo, medan andra äro spridda vida omkring, men det hör icke till dagens ämne att gå djupare in i dessa släktförhållanden. Och det återstår nu endast att förklara, varför jag kommit att intressera mig för Joseph Hanssons liv och leverne, och det beror på att han är farmors mormors farfar till min fru.

#### KÄLLOR.

- Otto Mannerfelt: Artikel i Borås Tidning 15/3 1923.  
Skarstedt: Göteborgs Stifts Herdaminne, 1885.  
E. Ingers: Bonden i svensk historia, del II, 1948.  
Landsarkivet i Göteborg (släktforskning och bouppteckningar).  
Magnus Pettersson: Beskrivning över Kinds härad, 1896.  
L. P. Dahlström, Tranemo (uppteckningar av hörsägnar).



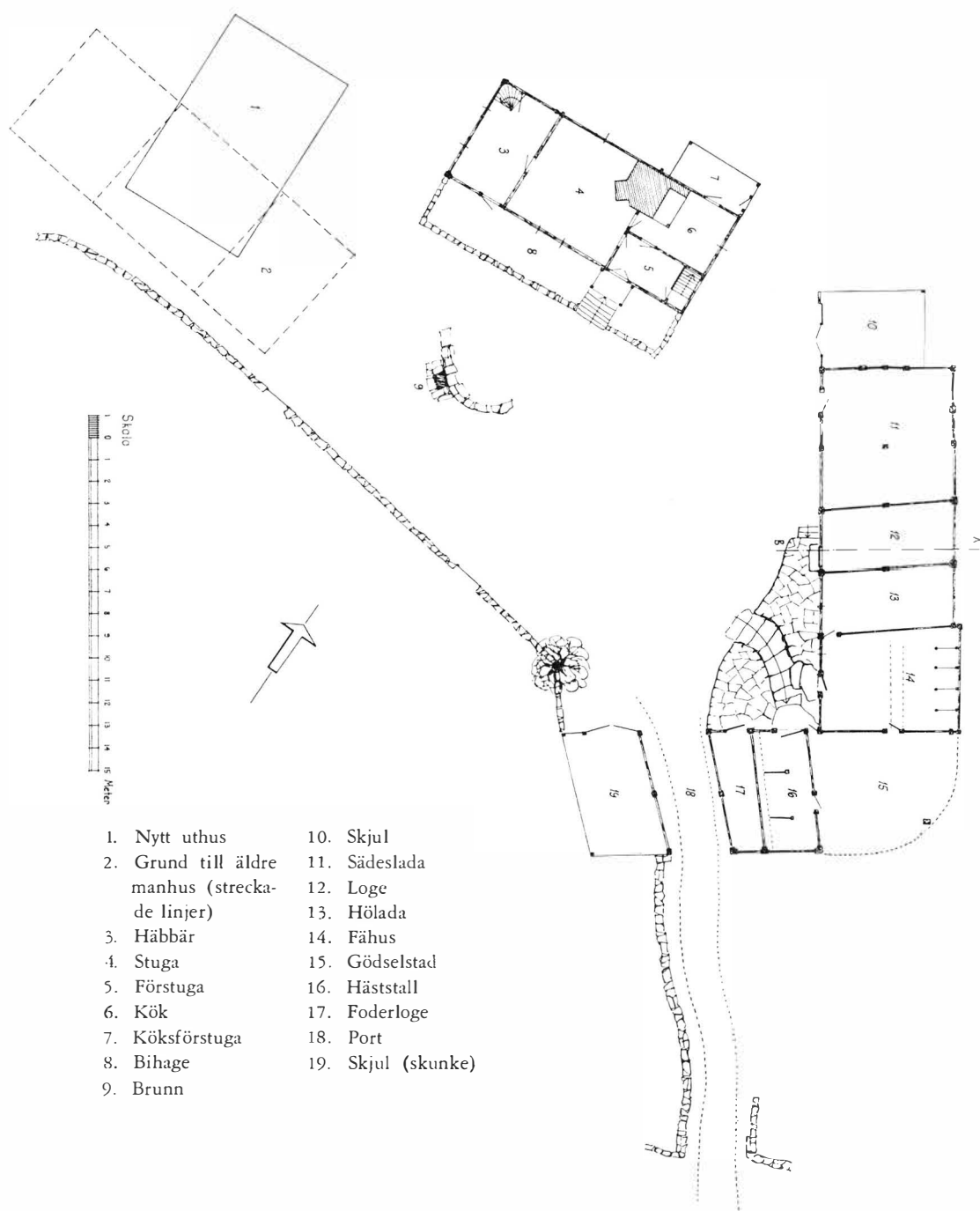
# M Ä R K E D A L   I   G R I M M A R E D

AV

ALBERT SANDKLEF

Den gamla förbindelsen mellan Borås och Varberg längs Viskadalen är betydelsefull för både näringslivet och för museerna. När Varbergs Museum bildades, tillkallades Gunnar Blomgren i Borås som rådgivare, och sen dess har samarbetet fortsatt. Det senaste resultatet är denna uppsats. Landsantikvarien Ingegärd Vallin hade uppmärksammat en ovanligt väl konserverad gammal gård i Grimmared socken, nära hallandsgränsen; hon föreslog att vi skulle gemensamt undersöka den, och detta gjorde vi omedelbart. Jag vill gärna här passa på att tacka för att det beretts mig tillfälle att mäta upp denna gård. Den är av klart halländsk typ, och i synnerhet uthusen stå otroligt orörda.

På vägen från Sällstorp i Halland till Grimmared i Västergötland övertväras gränsen ungefär mitt emellan kyrkorna i dessa två socknar. Och ungefär en km öster om gränsen skymtar man mellan de lummiga träden invid berget i norr de gråa, låga byggnaderna i en gammal gård. Det är Märkedal. Ser man närmare på kartan skall man finna, att landskapsgränsen strax norr om vägen svänger åt öster och går ända fram till trädgårdsmuren i Märkedal. Gården är en verklig gränsgård. Man närmar sig en inkörsport och ser till höger en uthusbyggnad med avrundat hörn, man går in genom en portgång som går snett in genom byggnaden och finner sig stå på en delvis stensatt gårdsplan, där den vinkelbyggda uthusbyggnaden avgränsar två sidor och en något yngre bostadslänga en tredje. Runt om gårdens hus resa sig väldiga träd. Åt ena hållet avtecknar sig den lummigt lövskogsklädda bergåsen och åt det andra skymtar den bördiga byg-



Planritning över Märkedal i Grimmaröd.  
 Uppmätning och ritning av Albert Sandklef år 1952.





Inkörporten till Märkedal. Foto I. Vallin.

den genom lövmassorna. Framför bostadshuset överflödar den breda mullbänken av manshöga blomstermassor.

Bostadshuset är omkring 100 år gammalt. Tidigare stod på plats som på planen markerats med en streckad linje en ryggåsstuga med ett häbbär på vardera gaveln. Måttan voro vanliga: 10 alnar brett och 25 alnar långt med en stuga på omkring 10 × 10 alnar och resten till häbbärsutrymmena. Förmodligen också en smal förstuga tvärs över hela huset inom det större av de två häbbärena.

Det nya manhus gården fick för 100 år sen är något mindre. Det har dock bibehållit husets gamla tredelning, där mitten utgöres av stugan med en eldstad, som ursprungligen bestått sig med en för orten typisk öppen härd och över denna en vackert uppsvängd spiskåpa. Senare har man byggt in en kakelugn på den platsen. I väster finns ett rum utan eldstad, som kallas häbbär. En trappa leder härifrån till loftet. Öster om stugan finns ett utrymme som genom en vägg i husets längdriktning delats i två: en förstuga och ett kök.



Framför bostadshuset överflödar mullbänken av höga blomster.  
Foto A. Sandklef.

Och bakom köket har man i senare tid byggt till en enkel köksförstuga av resvirke och bräder.

Stugan och köket med förstuga har byggts av timmer i knuttimring, medan häbbäret byggts i skiftesverk. Se plan, s. 58.

Framför bostadshuset har man murat upp en mer än två meter bred mullbänk, d.v.s. man har lagt upp en stenmur på detta avstånd från husets stenfot, fyllt med jord mellan den så upplagda muren och stenfoten till en höjd som går nästan upp till syllen. I denna jord har man planterat växter, framförallt höga blomsterväxter som inte undgå att göra intryck på besökaren.

Det märkligaste på gården är uthusbyggnaden. Den byggdes år 1817 av nuvarande ägarens farfarsfar, född 1783 och gift 1808 med en dotter på gården Märkedal. När byggnaden var färdig, tyckte folk att den var för stor för gården, och en dotter skall ha yttrat att hennes far hade byggt lagård som om han byggt för en herregård.



Gårdsparti från Märkedal. I förgrunden brunnen, rakt fram uthuslängan med silvergrått virke och grönt, mossbelupet tak; till vänster ett hörn av manhuset med mullbänkens blomsterrikedom. I bakgrunden det höga bergets lummiga grönska. Foto I. Vallin.

Ladugårdsbyggnaderna ligga på sluttningen mellan berget och slätten nedanför. För att kunna utnyttja den ojämna terrängen har man byggt upp en meterhög stensatt, närmast porten 5 meter bred och 8,5 meter lång terrass, till vilken man kommer genom en lång och krokig trappa. Bild s. 67 visar hur ägaren leder en ko uppför denna trappa; för att nå fähuset måste hon passera där. Någon annan väg till fähusdörren gives icke. Även hästen måste gå till och från stallet via denna trappa. — I det starkt kuperade landskap där Märkedal ligger, är det icke ovanligt att på gamla ladugårdar finna ett eller annat trappsteg till fähus eller stall. Men fullt så många trappsteg som här brukar det sällan finnas.

Om vi börja en inventering av ladugårdsbyggnaderna med vad som finns väster om inkörsporten, befinnes detta vara en av resvirke och bräder enkelt hopfogad byggnad, avsedd för redskap, arbetsvagnar o.d. Så kommer porten, eller portskjulet, som det ofta heter,



syllens bärkraft — syllen är nämligen inte tjockare än övriga väggplankor, den är dock av ek och längre — har man hängt upp syllen i två strävor som fästats med tränaglar, dymlingar, dels uppe i tvärbjälken över väggen, dels i syllen. Se vidare bild s. 65, och märk att strävor sitta snett, så att de nå den övre tvärbjälken så nära ytterväggarna som möjligt.

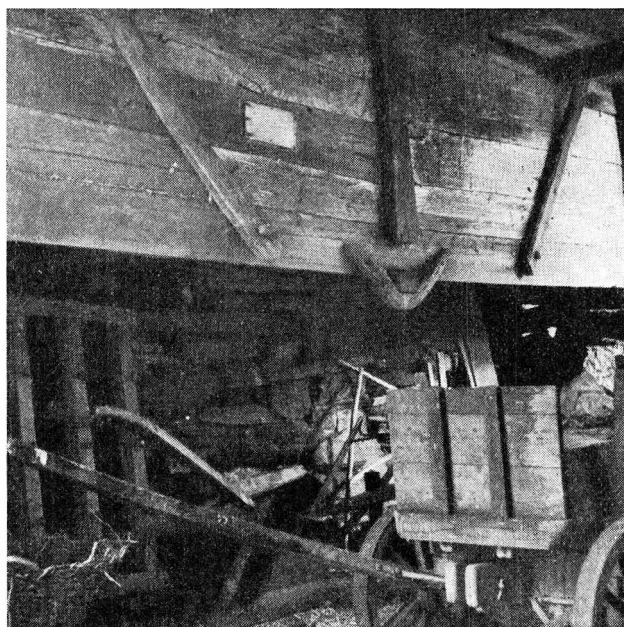
I utrymmet innanför foderlogen finnes det lilla stallet, med plats för tre hästar. Ägaren har dock endast en. Man finner strax att fönster och gluggar saknas både i foderlogen och i stallet. Hästen står i totalt mörker så snart han är inne i sin spilta, bortsett från de stunder då hans skötare kommer för att ge honom foder, för att rykta eller för att ta ut gödsel. Från den mellersta spiltan leder en liten dörr ut till gödselstaden, och genom den kastar man ut gödseln. Mellan stallets gavelvägg och fähusets ligger gödselstaden. Ungefär mitt emellan de båda byggnadernas ytterhörn står en stolpe, och i den vilar en bjälke som utgår från stallet, och en som utgår från fähuset. Över dessa och stolpen vilar ett rundat hammarband, sammansatt av många olika bitar, lagda halvt i halvt och sammanhållna av tränaglar, dymlingar. Till detta hammarband når en krets av sparrar som alltså bära ett över gödselstaden rundat tak. Se den streckade linjen, bild s. 58.

Från den förut nämnda terrassen leder en dörr in till foderlogen, en till stallet, och en till fähuset. Den sistnämnda är tvådelad på höjden, d.v.s. utgöres av s.k. halvdörrar varav den övre kunde ställas öppen för att få ljus in i fähuset under mjölkning eller annat arbete. Visserligen sitter ett litet och högt sittande fönster till vänster om fähusdörren, men det har kommit dit mycket sent. Ursprungligen fanns här intet fönster, lika litet som i stallet. I den nötta tröskeln till fähusdörren ser man spår av att man borrarat hål och tätat med en tränagel. Enligt ägarens uppgift förhåller det sig så, att kalvarna inte ville trivas i ladugården. Då sände man bud efter ”faster i Ängvrån” — en kvinna i ett litet numera försvunnet torp — och hon kom till Märkedal och borrhade hål i tröskeln, hällde något i

hållet och pluggade med en tränagel. Det var under nuvarande ägarens faders tid. Han trodde inte på det, men sen voro kalvarna friska. Ända tills för några år sedan, då en sjukdom åter tog livet av alla kalvar som föddes på gården. Då var där en "veterinär" i orten, fast han var ju inte examinerad, som rådde ägaren att ge kalvarna brännvin i den första mjölk de skulle dricka. Sen dess har ägaren följt det rådet, och nu må kalvarna väl.

Innan vi går vidare bör läsaren betrakta bilden s. 65, som visar ingångsdörren till fähuset. Till höger om dörren är väggen klädd med halm. Detta har skett enligt gammal tradition i orten. Men så länge väggen var ny och dragfri, behövde man inte någon halmbeklädnad, utan ägaren upplyste att det var först sedan huset blivit gammalt och väggen otät som den kläddes på detta sätt.

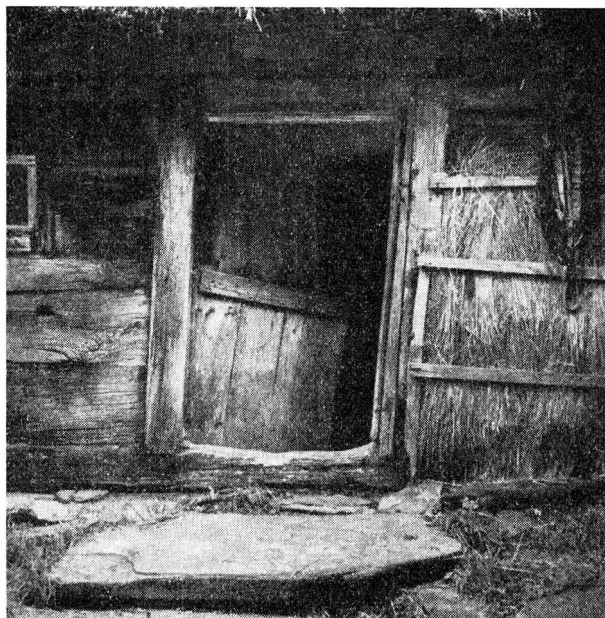
Norr om gödselstaden ligger alltså fähuset och norr därom höladan. Norr därom ligger sedan logen, där man förr tröskade ut säden med slaga. Logens golv är konstruerat på för orten traditionellt sätt. Golvplankorna gå längs logen, d.v.s. tvärs över huset. Vid ändarna finns en väggplanka med en fals, vari plankornas ändar vila, som synes av bild s. 62, vilket är en sektion genom uthusbyggnaden vid logen. Om man gör en sektion tvärs över logen, d.v.s. längs huset, skulle man finna att logens golvplankor ligga löst intill varandra, och att de kunna drivas samman med tråkilar, placerade utanför yttersta plankan och synliga i ytterväggen. Yttersta golvplankan är i genomskärning L-formad så att den samtidigt utgör yttersta golvplankan och nedersta väggplankan i den låga vägg, kallad balk, som avgränsar logen mot hölada och halmlada. Man kommer in till logen genom en högt upp på ytterväggen sittande skjutlucka. Den löper i falsar, kallade logsko. På andra väggen, mitt emot ingångsdörren, sitter ännu högre upp på väggen en liten draglucka, som kan skjutas åt sidan i en liknande, fastän mindre fals. Den sistnämnda luckan öppnades endast då man ville rensa säd genom att kasta den. Man hade då luckorna i logens båda ändar öppna och kastade mot draget. Den



Från portskjulet. Märk den i texten beskrivna upphängningsanordningen för foderlogens golvbjälke och den på bilden synliga upphängningsanordningen för väggens syll. Foto. I. Vallin.

Halvdörrarna till fähuset. I denna tröskel är inborrat trolldomsmedel till skydd mot kalvarnas sjukdom. Märk stenen framför dörren, halmklädseln på väggen till höger och det lilla fönstret till vänster. Det sistnämnda är den enda moderniseringen sedan 1817.

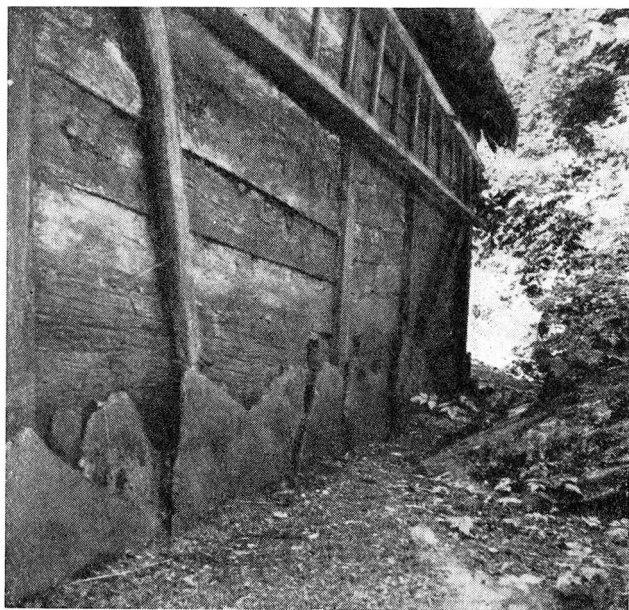
Foto I. Vallin.



tyngre säden föll längst bort, men den lättare kom litet närmare, och agnarna föllo ned bredvid den som kastade.

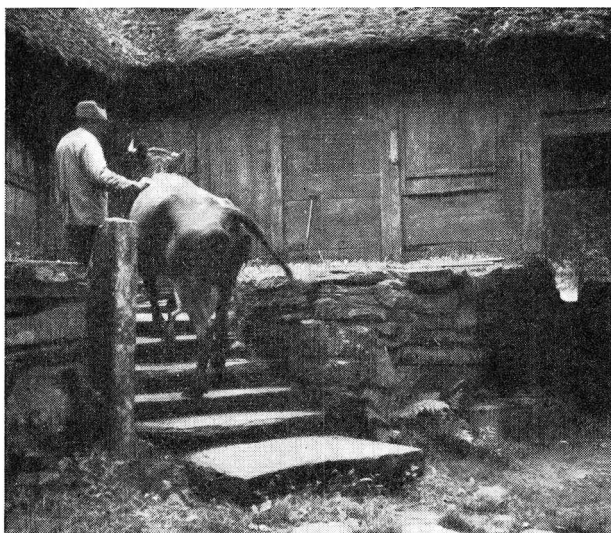
Huset är byggt så, att man först lagt syllarna, som äro helt obetydligt tjockare än väggplankorna. De äro av ek. På syllarna har man rest stolpar med uthuggna urtag, så att de stå och rida över syllarna. I varje stolpe har man tagit ut minst två, vanligen tre, huggna rännen, kloning, vari väggplankorna fällas in. Stolparna ha hållits i läge genom strävor, snedstivor, som fästats överst i stolparna och i syllarna med tränaglar. I urtag av samma slag som för syllarna lade man så på stolparna hammarband. Tvärs över huset fästes därefter tvärbjälkar som naglades fast till hammarbanden. Så var stommen klar, och man kunde fälla in väggplankorna, skiftena, i stolparnas kloning.

Så återstod taket. Man reste först stolpar mitt i huset. De kallades sulor och hade en klyka i toppen. Man ställde dem på ett underlag



Parti av uthuslängans östvägg. Märk de tunna stenhällarna, avsedda att hindra vattenstänk mot väggens nedersta plankor. Foto Albert Sandklef.





Ägaren av Märkedal leder en ko uppför terrassens trappa, där hon måste gå för att komma till fähuset. Observera en högt sittande dörr längst till höger. Den leder till stalllets foderloge, och för att komma dit och ge hästen foder måste man kliva över den halvhöga väggbalken under luckan. Foto I. Vallin.

av en sten, naglade dem till en tvärbjälke med tränagel och kunde därpå lägga ryggåsen i topparnas klykor. Därefter hängde man sparrar parvis över åsen. I sparrarnas rotändar förtunnade man dem och borrade in tränaglar. Det var icke nödvändigt att på något sätt fästa sparrarnas nedre ändar vid hammarbandet, men i regel brukade man fästa varannan sparre med en tränagel. Tvärs över sparrarna fäste man läkte med tränaglar, och över dessa lade man halm, som man band med en täckekäpp över varje läkte. Man band alltid med kvist av sälg, vide eller björk. Överst på takåsen ryggade man med tång, som borde vara grästång, bandtång (*Zostera marina*), och som kördes den långa vägen från Klosterfjorden ute vid Kattegatt. Över denna ryggning hängde man takryttare, pollträ, som hade ett hål i övre ändan, och genom detta stack man en käpp av eneträ, varefter träna hängde parvis över åsen med omkring en alns mellanrum.

Utefter större delen av östra uthusväggen stiger marken upp mot det intilliggande berget. Vid starka regn rinner regnvattnet utför takfallet, når marken och stänker upp mot väggen som därigenom utsättes för farlig röta. Till förhindrande av denna fara, har man rest tunna hållar utefter väggen, som synes av bild s. 66.

Hela denna gård är ifråga om såväl material som konstruktion helt i överensstämmelse med de äldre gårdarna innanför hallandsgränsen. Man kunde säga en hallandsgård i Västergötland. Som redan inledningsvis framhållits ligger gården så, att gränsen går i trädgårdsmuren bara några meter från husknuten.

Det intressanta med denna gård är den omständigheten att uthusbyggnaderna, som byggdes 1817, lika väl kunde ha varit byggda ett eller två hundra år tidigare. Så vida man kan se av äldre bevarade byggnader och av husesyninstrument och andra uppgifter i våra arkivalier ha norra Hallands uthusbyggnader sett ut på detta sätt åtminstone tre hundra år. Och synbarligen ha Hallands gränssocknar i Västergötland härvidlag följt halländska traditioner. Ägarna av Märkedal ha genom tre generationer varit verkligt konservativa. Den enda nyhet man kan konstatera är ett litet fönster i fähusväggen. Halmen man klätt på västra fähusväggen är däremot intet modernt drag, det är en urgammal metod att göra väggarna tätare och varmare och påträffad i Danmark, i Halland och i de västra delarna av Västergötland. Om det har brukats även på andra håll, är det kanske en invandrad sed.

Är det underligt att man blir konservativ, när man bor i Märkedal? Det rogivande läget i skydd av de lummiga lövskogsklädda bergen, de vackert silvergrå väggarna, det av mossor gröna taket och den osedvanligt rika blomsterprakten, allt innelykt inom den trygga gården; det hela kunde ha tett sig just så också på den tiden, när Carl XI gjorde gården till pipareboställe. Man kunde sätta sig att vänta på att piparen från Caroli tid i sin långa blåa rock skulle rida in på gården. — — —

# JORDBRUKET I VÄSTERGÖTLAND GENOM TIDERNA

REDSKAP OCH METODER

AV

RAGNAR JIRLOW

Det västgötska jordbruket har genom många århundraden tekniskt byggt på plogdonen. Årdret, som numer endast förekommer vid kupning av potatislandet och även i denna uppgift fått en allvarlig konkurrent i hästhackan, är det äldre redskapet, vilket endast bökar upp en fåra i jorden, medan plogen med sin vändskiva, som vänder tiltan, utvecklats — dock långt utanför vårt lands gränser — ur årdret och alltså är yngre.<sup>1</sup>

## *Årdret*

Den historiskt sett märkligaste årderformen var den s.k. kroken, vars bakståndare och dragås bildade en vinkel något påminnande om ett skrivet V (fig. 1). Dess i Västergötland vanliga konstruktion åskådliggöres närmare på fig. 2, som visar en modell ingående i Ultunasamlingen, som går tillbaka på det vid mitten av 1700-talet på initiativ av vår förste professor i nationalekonomi Anders Berch tillkomna *Theatrum oeconomicum* i Uppsala. Den i jorden gående visen är tappad dels genom nedre delen av det bågböjda *kroksbåget* (dragåsen), vars främre ände gått fram till oxarnas ok, och dels genom *stöttan* (bakståndaren), som upptill har ett handtag för körkarlen. För att stärka konstruktionen förenar en tapp en eller annan decimeter högre upp ås och bakståndare. Längst fram på visen sitter den triangulära, kupiga järnbillen, som bakåt går ut i en tånge, fäst vid visen med två billspikar och en järnring. Från visens sidor utgår

<sup>1</sup> Denna uppsats utgör ett led i de undersökningar rörande den svenska plogens historia, vilka förf. bedriver med stöd av Kungl. Lantbruksakademien och Humanistiska fonden.

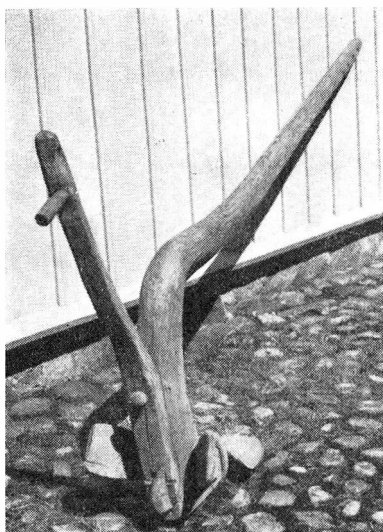


Fig. 1. Krok. Vänga sn, Vedens hd.  
Borås museum 5152.

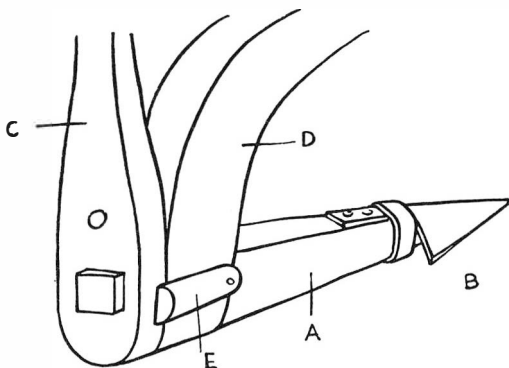


Fig. 2. Krok. Detalj av 1700-talsmodell från  
Västergötland. L. 0,56 m. A vise, B bill med  
tånge och ring, C bakståndare, D ås, E öra. U 81.  
Efter Jirllow 1948.

*öronen*, som vidgar fåran, på fig. 2 obetydligt utvecklade, på fig. 1 vingformade. Redskapet är alltså uppbyggt av tre huvuddelar, ås, vise och bakståndare.

Sigurd Erixon har i Svenska årder följt krokens utbredning i Sverige. Det visar sig att den ovan beskrivna tredelade typen (A) (på hans utbredningskarta, återgiven i fig. 3, betecknad med en ring) är den typiskt västgötska formen med avläggare i angränsande småländska härad, framförallt i Mo, vilket en gång hört till Västergötland.

En annan tredelad form (B) med åsen med klyka ridande på visen dyker upp sporadiskt. Kartan anger ett västgötskt belägg från Vättertrakten (fylld triangel på kartan); dessutom iakttog A. G. Barchaesus denna typ vid Ulricehamn 1773.

Kroken kunde även byggas upp av två huvuddelar. Sålunda är på fig. 4 från Axvall bakståndare och vise i ett stycke (C); typen är känd endast i detta enda exemplar från Västergötland (fig. 4; ej på

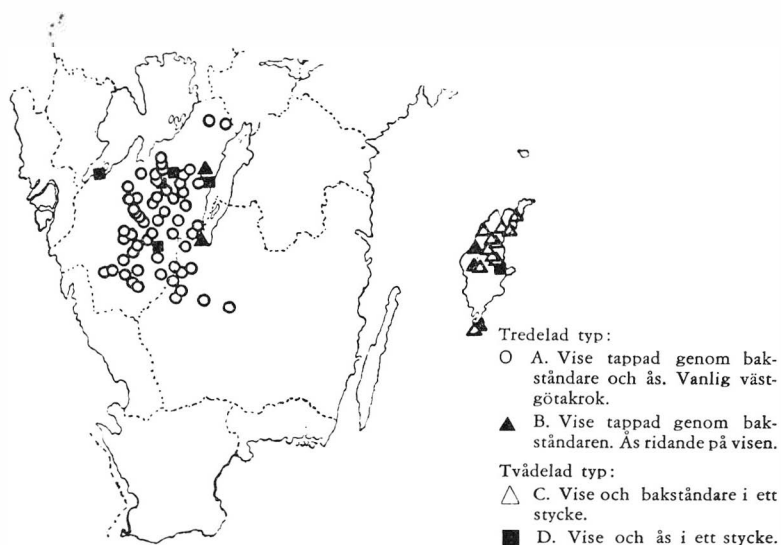


Fig. 3. Krokens utbredning. Efter Sigurd Erixon 1948, fig. 29.

kartan). Desto vanligare var den på Gotland, varför den av Erixon benämnes gotlandsårdrret (ofylld triangel).

En annan tvådelad variant (D) har omvänt ås och vise i ett (fyra kvadrater i Västergötland).

Om man nu söker draga historiska slutsatser av kartbilden, skulle denna närmast tyda på att den vanligaste typen är yngre och att de tre sporadiskt belagda formerna överlagrats och förträngts av denna. Samtliga erinrar till sin yttre form om förhistoriska mossfynd av kroktyp från Danmark (Glob).

Givetvis är det ej stora möjligheter att följa konstruktionerna tillbaka i tiden. Två västgötska modeller i Ultunasamlingen från mitten av 1700-talet visar A-typ<sup>2</sup> och Barchaeus' årder B-typ. På häradssigill återges krokars dels 1633 från Valle (fig. 5), dels 1571 från Vilske (fig. 6). Det förra sigillet synes avbilda A-typen, det sistnämnda, på vilket man ser ett genomtappat handtag och framför

<sup>2</sup> "Wallehäradskrok" avbildad i Anders Tidströms Resa till Skåne 1756 (S 32, UB), visar samma utseende. Den drogs med vårskidor.

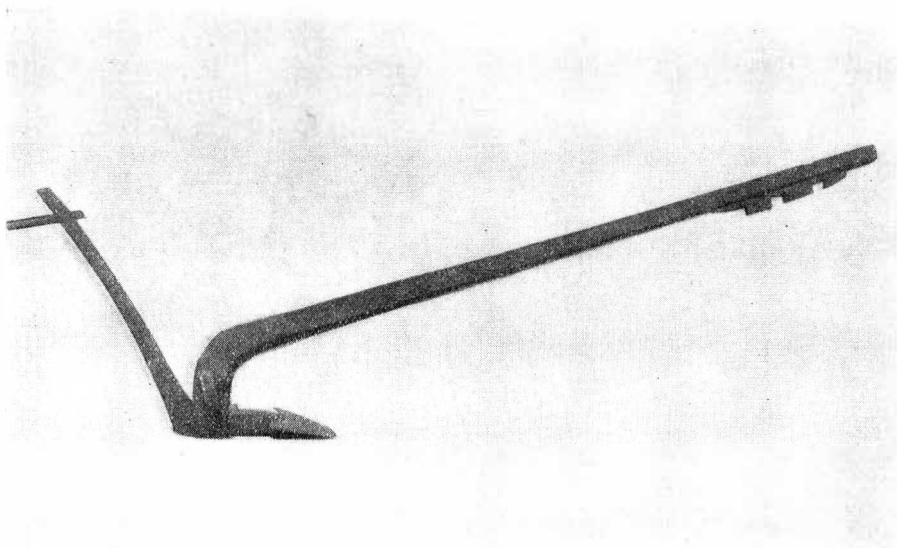


Fig. 4. Krok från Axvall, Norra Ving sn, Valle hd. L. 3,74 m. LM 24.  
Efter Jirlow 1951, fig. 95.

skäran även dragpinnen till okhanken, är särskilt intressant genom att gravören synes ha markerat att ås och vise utgjordes av en krok (typ D). Möjligen har billen tappats in i visens spets och varit av ett slag, som är välbekant från förhistoriskt material, dock ej från Sverige.

I häraderna efter Vättern har ibland förekommit en krok med tresidig ram, i det att en handtagsstång gått från bakståndare till ås. Säkerligen är det en sen form. Den återges här från Falköping efter Mandelgren 1864 (fig. 7).

Mindre utbredning än kroken visade övriga årdertyper. I fig. 8 avbildas ett lågårder från Vadsbo 1759. Det är uppbyggt kring en firsidig ram med bakkrok, d.v.s. med bakståndare och vise i ett stycke, och har dragits av ett par oxar under ok. Fig. 9 visar det i bruk i Bollebygd, försett med kort ås med på hakar fästa s.k. vårskidor för enbett. Under sin resa från Jönköping till Göteborg 1773 påträffade Barchaeus denna "slåkrok" tillfälligtvis hos rådman Tran-



Fig. 5. Valle 1633.



Fig. 6. Vilske 1571.

berg i Ulricehamn. Den sades dock vara sämre än "bågkroken", eftersom framståndaren motade och samlade jorden framför sig. Mera allmän fann han "slåkroken" vara först vid Fläskjum i Bollebygd och han mötte den dessutom i bruk här och där vid Lerum i Vättle. Typen kallade han även för "ärjekroken med halv ställning". Den saknade öron, varför man måste köra mycket tätt, "får i får". Lågårdret har företrädesvis förekommit i Marks och Kinds härader och norr därom i ett bälte parallellt med Göta älvs dalgång upp till Kålland (se S. Erixon karta fig. 39).

Lågårdret torde, som Erixon framhållit (1948 s. 155 f.) vara infört från sydväst och yngre än bågkroken. Själv skulle jag vara böjd att antaga, att det över Skåne och Halland kommit till Västergötland redan före medeltiden.

Högårdret är byggt som lågårdret men framståndaren har förlängts uppåt och förenats med bakståndaren genom en handstång (fig. 10). Typen hör egentligen hemma i övre Sverige och har från nordost invandrat till Västergötland, där det först under de sista två århundradena vunnit en sporadisk spridning (se S. Erixon karta fig. 47).

En numer utdöd typ avbildas på sigillen från Vilske 1738 (fig. 11) och Kåkind 1568 (fig. 12) samt vid Tiburtiusdagen den 14 april på en kalenderstav, daterad "1646", från Skara stift (S. Svensson fig. 2). Denna form synes vara besläktad med det årder, som återges på den

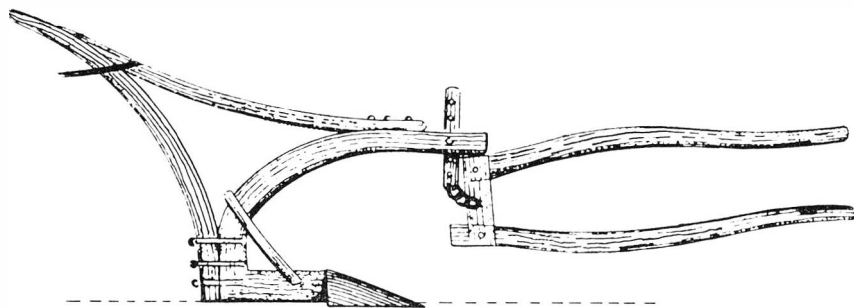


Fig. 7. Krok med handstång. Falköping. Efter Mandelgrens Samlingar 1864.

bekanta bronsåldersristningen på Aspeberget i Tanum, Bohuslän. En viss likhet erbjuder även det lilla ålderdomliga årdret i fig. 13 från Borås museum.

Efter 1900 har man mestadels övergått till lågårder med två skalmar, *järnkrokar*, vilka inköpts från bysmeder eller från fabriker t.ex. i Habo och Norrahammar. De körs med svänglar och linor och är därför lätthanterligare. Somliga har i stället helt övergivit årdret och köpt hästhackor med kupjärn eller också s.k. dubbel- eller fårplogar. I Göta älvdal torde de sistnämnda vara åtminstone jämgamla med potatisodlingen.

Till skillnad från plogen, som av ålder tillverkats av särskilda *plogmakare*, slöjdade man i regel årdret själv. Endast billen smiddes ut

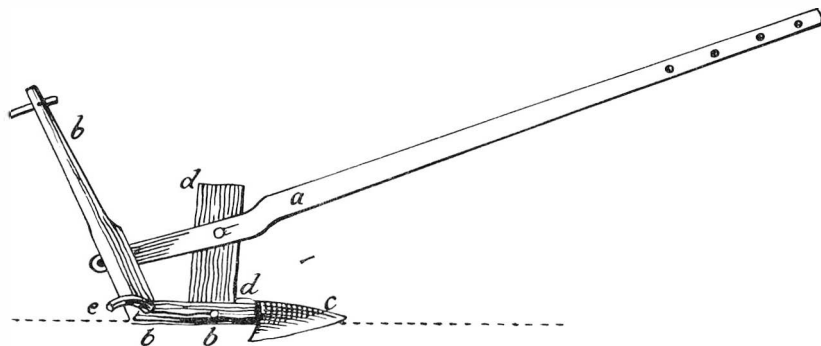


Fig. 8. Lågårder, krok: a *krokåsa*, bbb *krokshuvud*, c *bil*, dd *värj*. e öra. Vadsbo bd. Efter Berch-Bergman 1759.



av bysmeden och sattes på av honom. För att tillverka ett hög- eller lågårder krävdes endast vanlig slöjd-kunnighet. När i konstruktionen ingick en bakkrok, fick man dock härtill söka sig ett självkrokigt ämne i skogen. Redskapet blev då starkare, än om bakståndaren tappades ned i visen. Det var betydligt besvärligare att samman-sätta en bågekrok, så att den gjorde ett gott arbete utan att irritera djuren. Ett tecken på att den var väl avvägd, var att körkarlen kunde släppa handtaget och ta sig en pris snus utan att riktningen ändrades. Den förtänksamme bonden såg till, att han hade krokar på lager hemma. På söndagar eller eljest när man hade gott om tid gick man ut i skogen och såg sig om efter lämpliga ämnen till *kroksbåg*. Man utvalde en vid roten krökt men ej snedvuxen björk eller gran av lämplig storlek. Om dess stam inte var rak nog eller till-räckligt lång, kunde man skarva den. Var kroken ännu för klen, fick den stå något år på tillväxt. Som det var livlig efterfrågan på väl-växta kroksbåg, hände det, att någon som ej var så nogräknad, passade på att lägga sig till med en annans krok, medan denna ännu stod på rot. Det stämplades som mycket simpelt och vederbörande fick ofta heta Kroksbåget så länge han levde. Öknamnet omtalas från Timmele i Redväg och Hällstad i Ås. I Valstad i Vartofta hette en hel familj Kroksbågssläparna av denna anledning. Än i dag kallas en hage i det närbelägna Hömb Kroksbågehagen efter sin forna rikedom på lämpliga ämnen.

När man sedan skred till att slöjda kroken, höggs längst ned i bågets grovända ett fyrkantigt hål för visen av ek. Denna kilades fast. Därpå högg man en krokig gran eller björk till *stötta* (bakstån-dare), även den med ett hål för visen. Upptill tappade man in en pinne som handtag för körkarlen.

Till *kroksöron*, som breddade fåran, valdes brädliknande skivor av björk eller ek, utåtsvängda som bockhorn. Önskade man särskilt breda fåror, t.ex. då man kupade potatis, virade man flätor av halm omkring ås och öron. På hög- och lågårder hade man vanligen öron

av yngre typ bestående av en bygel av trä eller järn gående genom ett hål tvärs genom visen.

En brist hos den gamla bågkroken var, att den ursprungligen ej kunde ställas annat än genom flyttning av oket efter åsen, varför den som styrde, med handkraft fick pressa ned kroken i jorden eller lyfta den. Ibland satte man i början av fåran foten på visens baktill befintliga tapp eller på ena örat. Det berättas om en dräng, som begärde, att kyrkoherden skulle sälja oxarna, då de var ”för höga på nacken”, så att kroken inte ville stanna i jorden. Yngre kroker med kort ås för enbett hade dock på senare tid ett lodrätt järn med hål längst fram på åsen, vilket gick igenom skakelns främre slå; där kunde man ställa kroken med en sprint genom hål i järnet (jfr fig. 7). Övriga årder var av gammalt ställbara medelst en sprint genom framståndaren eller med kilar, där åsen var tappad in i bakståndaren.

*Billen* på bågkroken avvek till typen klart från vanliga svenska former. Den utgjordes av en triangulär kupig järnplåt, som baktill gick ut i en tånge, båggedera fästade med *billspik*, tången dessutom med en runt denna och visen gående *billring* (jfr fig. 2). Så länge som arkeologiska belägg för typen saknas, är det svårt att yttra sig om dess ålder, ehuru bågkroken i övrigt gör det frestande att jämföra med vissa förhistoriska årder med tångebill. Den alltsedan vikingatiden belagda billen med skaftlappar är däremot känd genom tidiga belägg från Västergötland (jordfynd från Örby, Mark, Borås museum 1547, och eventuellt d:o från Laske-Vedum, Skara museum 1558). På hög- och lågårder har man yngre billformer utan tånge och ring bestående av triangulära plåtar spikade fast.

På gamla årder gick den långa åsen fram till oxparets ok (*stångkrok*). Till åsen hörde då en järnring, *okaringen*, med krok, *oktisteln*, som häktades i oxoket. Ringen hölls på sin plats på båget medelst en sprint (*tågpinne*, *oksprint*) genom hål i åsen. Förr kunde ringen vara av sammanvridna vidjor, som då allt emellanåt måste ersättas av nya: ”Spring å skar mäk ena vejja, pajk”, hette det då. ”Oka-



Fig. 9. Ärning med lågärder. Björketorps sn, Bollebygds hd. Göteborgs museum B 1513.

ringen gick sönder” (Linnarsson s. 99 f.). Ett ”ok med järntistel” omtalas från Kulling redan 1736.

Hästar drog sällan parkroken i gamla dagar. Dock omtalas någon gång att oxparet ersattes av hästar med bukuk. En krok ”med horsok” nämnes i en bouppteckning från Kåkind 1736.

Medan *tvebettkroken* alltmer försvann samtidigt med att det gamla ärderbruket gick under, blev i stället den lätta *enbettkroken*, som särskilt lämpade sig som kupårder, allt vanligare. I sin äldre form drogs den av en häst, ibland en oxe, med fasta *skaklar* med två tvärsålar, vilka häktades på hakar på den korta åsen (se fig. 9). Slåarna kunde även vara försedda med hål, genom vilka åsen trädde. Denna s.k. *skakelkrok* (*hästkrok*, *enbetskrok*) hade liksom *stångkroken* det felet, att redskapet ej ledade någonstans. Omkring 1900 slog i Ås härad *pistolkroken* igenom. Åsen slutade på den framtill i en märkla, som förbands genom ett krokigt järn, *eset*, med vanliga skaklar. Medan man med äldre typer fick köra ett par meter, innan körkarlen

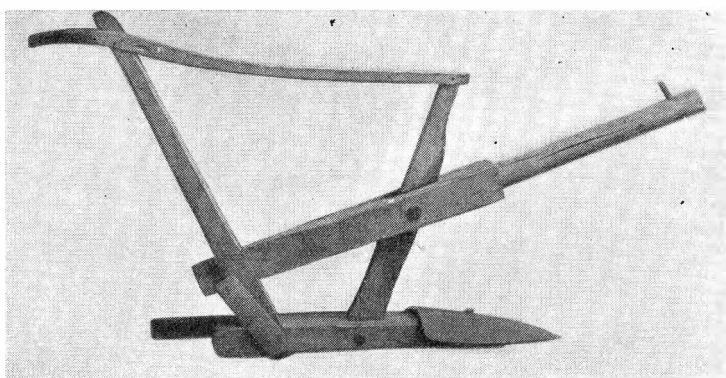


Fig. 10. Högård. Sättila sn, Marks hd. Åsens 1. 2,26 m.  
Göteborgs museum 6179.

lyckades pressa ned kroken till normalt djup, lyfter man nu endast i handtaget för att få ned denna i jorden. Även hög- och lågårdar övergick mot slutet av 1800-talet till *länkakrokar* och drogs av hästar med vanliga skaklar.

Egendomligt nog omtalas årdren sällan i nutida uppgifter från häraderna efter Göta älv. Från Rommele i Flundre uppger en meddelare, att varken han eller hans far (född 1834) ägt något årder, ej ens till kupning. Från Väne berättar en annan, att man där först omkring 1900 på större gårdar inköpt järnårder. Efter Vänern har årdret på sina håll saknats eller åtminstone varit mindre allmänt. På Torsö i Vadsbo lär det endast vara känt under senare hälften av 1800-talet och då endast på större gårdar.

På fig. 14 kan man följa årdrets och plogens utbredning i Västergötland 1750—1800. Kartan vilar dels på bouppteckningsmaterial, dels på Lindskogs Beskrifning om Skara stift 1812—16, som huvudsakligen vilar på ett under 1780-talet insamlat material (Lindskogs företal).<sup>3</sup>

<sup>3</sup> I verkligheten har givetvis utbredningen varit mera komplicerad. Sålunda förekom årderörar t. ex. i Österplana och Lugnås i Kinne och plogöar i Vartofta och vid Fristad i Veden.

Bristen på årder på det ovan nämnda området efter Vänern och Göta älv (se kartan) kan ej vara ursprunglig, eftersom dessa ju måste ha funnits här åtminstone under bronsåldern att döma av de bohuslänska hållristningarnas vittnesbörd. Belägg från bouppteckningar etc. tyder dock på att årdret varit försvunnit här redan sedan ett par århundraden. Där det verkligen förekommit, synes det likasom på Torsö höra till godsens och vara återinfört. Från Kålland uppges 1787 att "trästock eller krok vet man ej här av" (Högman) och 1736 att "krokning sker blott på en del av herrgårdarna" (Mns i Skara stifts bibl. om Örslösa; samma uppgift från Sunnersberg enligt Lindskog 1814, III, s. 166). En bouppteckning från Stola 1796 förtecknar vid sidan av 10 plogar 8 "krokar med järn". Ett tjugotal bouppteckningar från Väne, Åse, Viste och Barne 1733—1842 nämner endast plogar hos allmoge. En bouppteckning 1737 efter president Conrad Ribbing på Håberg i Åse avviker på ett karakteristiskt sätt. Där förtecknas utom 12 plogar 12 "trästockar med sine billar" och 13 "hästkrokar med sine billar" samt en "mullplog". Trädstock är mälardalstermen för ett högård, vilket även belägges från dessa trakter i våra dagar (se Erixon karta fig. 47). Från samma trakt är mullplojen (mullskopan) importerad. Västgötaårdret med fasta skaklar är även representerad med hästkrokarna. En ytterligare bekräftelse på förhållandena i häradet möter från Levene socken hos Lindskog 1812 s. 109: "På herregårdar brukas även krok".

Årdret har alltså tidigt försvunnit på slättbygderna efter Göta älv och efter Vänern och har under 1700-talet sporadiskt återinvandrat via godsens. Under denna tid utgick från Stockholmstrakten en av Vetenskapsakademien och andra kretsar omhulad dubbelriktad agitation, främst för plojens spridning till trakter där denna saknades men även för årdrets, där detta som i Värmland, Dalsland och delar av Västergötland försvunnit.

När sedermera potatisen omkring 1800 tränger igenom, får årdret en ny uppgift att fylla inom jordbruket och därmed en förstärkt



Fig. 11. Vilske 1738.



Fig. 12. Kåkind 1568.

ställning. I bygderna efter Göta älv och Vänern får det dock en märklig konkurrent i drillplogen, årdret med två vändskivor, här bland allmogen benämnd *fårplog*, eftersom man med denna körde upp vattenfårar på åkrarna, eller *knupplog* efter sin nya uppgift. Typen torde omkring 1800 ha införts till Sverige från England, där den uppfunnits. Den blev synnerligen populär i landskapen omkring Vänern; där låg också Degeberg, varifrån den spreds med början på 1830-talet på grund av den berömde jordbruksreformatorn Edward Nonnens intresse för densamma.

### *Plogen*

Den äldsta plogtypen i Västergötland går tillbaka till medeltiden och hade två skalmar, fyrsidig ram, ensidig bill och en fot med två skaft framtill på åsen. Den återges på sigillet från Vadsbo, daterat 1568 men av medeltida typ (fig. 15). Eftersom vändskivan endast med svårighet kunde avbildas schematiskt, undvek man den på äldre sigill. Ett belägg från 1746 visar samma form, dock med rist, vändskiva och fot gjord av en självväxt krok (fig. 16). På Väne härads sigill märkt "1563" (fig. 17) är rist och fot av väntat utseende men billen symmetrisk som på ett årder, måhända en rest av ett äldre skick. Det otydliga sigillet från Sävedal 1563 (fig. 18) återger en plog med rist samt — möjligen — knästandare (se nedan) och fot. Att det knappast kan vara fråga om ett årder framgår av att detta förr endast haft en bakståndare och regelbundet saknade fot och rist. Plogtypen fanns även i Dalsland, där det i fig. 19 återgiv-

na sigillet är belagt redan 1492 (Jirlow i Rig 1950 s. 100).

Säkerligen ingick en sådan plog i biskop Sven Jacobis bouppteckning från Skara 1554.

Denna upptar:

|                      |   |
|----------------------|---|
| Plogjärn, ny .....   | 2 |
| åsjärn därtill ..... | 2 |
| ärjekrokar .....     | 4 |
| billar .....         | 6 |
| rist .....           | 1 |

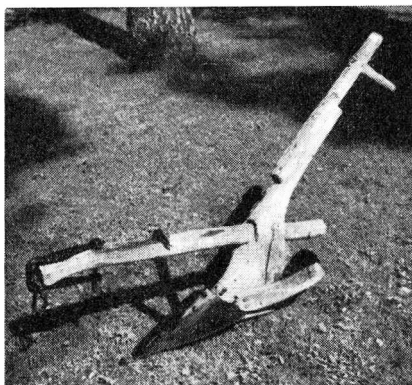


Fig. 13. Årder. L. 1,3 m. Ljushult sn, Kinds hd. Borås museum 7838.

Till biskopens jordbruk hörde alltså två plogar med tillhörande ”plogjärn” (plogbillar) och ”åsjärn” (ristar) samt 4 årder med ”billar” samt ytterligare en plogrist (Västergötlands fornm. för. årsskrift 1897).

Vadsboplogen avbildas och beskrives ingående i Berch-Bergmans dissertation från 1759 (fig. 20). Plogen, som kunde byggas både tyngre och lättare, drogs av två par oxar, när jorden var mycket hård, eljest av ett par; ibland sattes en häst framför ett par oxar. Vadsbobondens terminologi anges utförligt: ”a a *handvetar*, varmed plogen styres, vilka äro fasthäftade med tränaglar vid *ilen* b b, varigenom *värjen* c sitter, som ock går igenom *åsen* d; där emellan är *fjölen* e fästad. På plogilen b b är *bilen* f fastspikad; igenom plogåsen d sitter *risten* g med sin ring h samt *plogfoten* i. Ut i järnringarna k är *tislen* l fästad. Fig. no. 2 (här fig. 21) är en nedlagd plog, som utvisar, huru åsen i a och b bör krökas samt huru handvetarne äro fäste uti c c: denna krökning på åsen föregives därför ske, att oxen som går i fåren, skall hava lättare till att draga, emedan all tyngden annars skulle ligga på honom; d är en järnsprint, som är fastslagen med en sinka antingen uti plogåsen eller uti den ena handveten; denna sprint kallas *streten*, varmed plogfjölen tvingas ut ifrån

plogen när så fordras" (jfr den av Barchaeus 1773 från Skallsjö i Vättle upptecknade terminologien: a a *styre*, b b *il*, c *varg*, d *ås*, e *vältefjöl*). Skalmknäna utgör säkerligen en mycket ålderdomlig detalj, som kan följas från Sydnorge och Värmland i nordväst över västra Sverige, Skåne, Jylland och Slesvig-Holstein till Cornwall och Wales (belägg från 1400-talet) i väster (Jirlow, *Kulturen* 1948). Att döma av en samtidig modell, märkt "Wadsbo" (U52), var typen tung att dra och vände dåligt. Den långsträckta fjölen av trä var obetydligt svängd och övergången mellan bill och fjöl mycket tvär. Billen var försedd med holk, som omslöt visen. Enligt Lostbom 1780 s. 13 f. var vadsboplogen stor och tung och drogs vanligen av två par oxar. Eljest var den lik den lättare värmlandsplogen bortsett från att dennas ås var rak. Fjölen var 1 ½ aln lång och åsen 3 alnar.

Vadsbotypen med knästandare och fot levde kvar inom häradet till in på 1800-talets senare del.

Den gamla västgötaplogen har varierat något i sin uppbyggnad. Medan plogen i Vadsbo hade en eller två skalmar med framåt riktade knän liksom i Värmland, synes plogen från Väne till Askim haft dylika skalmknän men med häl bakåt (fig. 22). På en tydligen yngre typ, dock eljest belagd från 1700-talet, nedgår den upptill till två handtag spräckta bakståndaren med en tapp ned i visen (fig. 23).

Något äldre är plogen på fig. 24; medan de två föregående haft vändskiva av järn, är fjölen på denna täljd ur en vind tråkloss, som beslagits med järnspänger. Övergången till billen är dock jämförelsevis mjuk.<sup>4</sup>

En betydelsefull skillnad är att billen sitter på undersidan av visen, vilket förklarar benämningen *underjärn* i Väne och Barne (belagd från Ö. Hising 1730). Eljest heter västeröver plogbillen vanligen *järn* eller *plog järn* och risten *åsjärn* såsom redan hos biskopen i Skara 1554, medan man i Vadsbo sade bill och rist liksom i Värmland och

<sup>4</sup> I Skåning omtalas 1845 "1 järnplog" och "1 gammal tråplog med järnfjöl". Övergången till järnfjöl torde ha ägt rum omkring 1800.



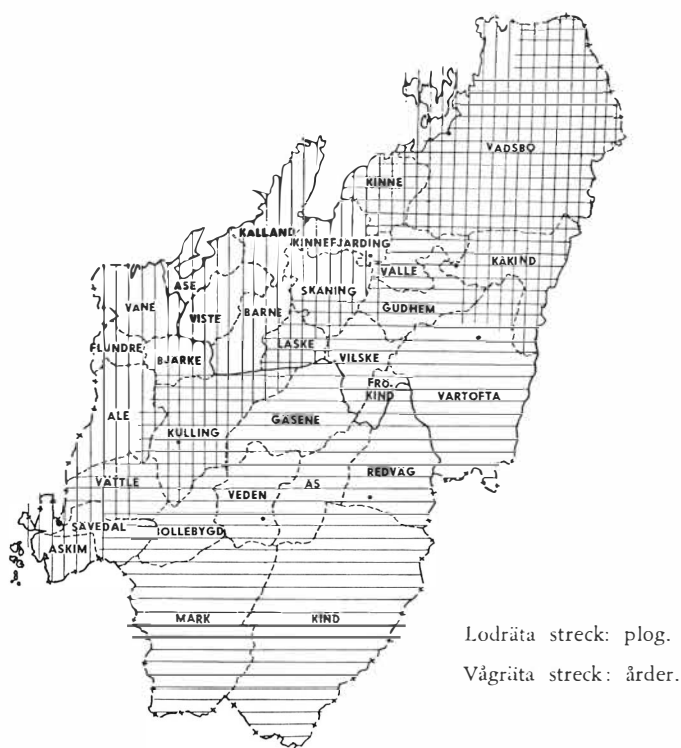


Fig. 14. Plogdon i Västergötland 1750—1800.

Uppsverige. Såväl underbill som dubbelsidigt riktat skalmknä förbinder det västliga området med Bohuslän.

Det förefaller, som om plogen vanligen dragits med två par oxar i Vadsbo. I Kinne spändes även två par oxar eller ett par oxar och ett par hästar för plogen (Mns från Kleve socken 1783 i Skara stifts bibl.). I trakter som Kålland med särskilt styv lera behövdes tre par oxar; i nödfall användes kor (Sunnarsberg; Lindskog 1814, III, s. 166). I Åse brukade de, berättar J. Hadorph 1669—71, ”bara plog” (alltså inget årder) och ”2 par oxar före; tvenne köra, den tredje håller om plogen; där är ett svårt arbete”. Emedan de ej använde årdret, körde de endast två gånger; ”först träda de om våren; sedan



när råg skall sås däri, köres ånyo och rågen nedharvas" (Västergötlands fornm. för. tidskrift 1901, II, s. 69). P. Kalm lade också märke till den tunga plogen i Åse, "förspänd med ett par hästar och efter dem ett par oxar eller främst en häst, så ett par oxar och därefter ännu ett par oxar", alltså fyra eller fem dragare (1742 s. 285). Några år senare såg han vid Sollebrunn i Bjärke "den vanliga västgötaplogen", "vilken i denna så lättbrukade jorden dock aldrig drogs under två par dragare" (1753 — 61 I s. 21). Vid Alingsås stötte även Barchaeus 1773 på "den tunga och långlagda västgötaplogen, som är en fotplog och drages med järnkedjor samt två par dragare" (S 35). I Askims socken fann han även att "västgöta fotplogen brukas än här, fyra alnar lång" (ib.). Tidens lantbruksreformatorer hade ett gott öga till Sydvästsveriges tunga plogar och ivrade för lättare don. Kapten Dahlcronas "berömliga försök" att lägga om plöjningen i Lidköpingsorten efter värmländskt system skildras av honom själv på följande sätt: "Hård vall plöjdes här förr med fyra till åtta oxar men nu har jag av värmlänningar lärt ett här i Skaraborgs län nytt sätt att först låta en karl och en gosse med ett par oxar köra förut med rist och därefter köres plogen" (HJ nov. 1777 s. 551 och maj 1777 s. 252).

Fig. 15. Vadsbo 1568. Fig. 16. Vadsbo 1746. Fig. 17. Väne "1563". Fig. 18. Sävödal 1563. Fig. 19. Sundal 1633.

När sedan denna tunga plog under 1700-talet vinner obetydlig spridning söder om det hittills behandlade området (se fig. 14), torde det vanligen ha varit i en lättare form med ett par dragare. ”Den bekanta välställda vadsboplogen” förekom i Fristad, Veden, redan vid mitten av detta århundrade (Sv. Mercurius 1761 s. 405). Att döma av bouppteckningar var plogen under 1700-talet ej ovanlig i Kåkind och Gudhem. I övrigt torde utbredningen ha varit högst sporadisk, väl oftast knuten till herrgårdar. Dessa plogar tillkom genomgående liksom under första hälften av 1800-talet vid små sockensmedjor, såvida de icke gjordes hemma, vilket förklarar deras primitiva form. Se t.ex. den nästan raka träfjolen med tvär övergång till billen på fig. 25, visande en plogtyp, som tydligen påverkats även av andra tidiga 1800-tals plogar. Medan den gamla plogen alltså starkt förvanskas i det inre av landskapet, försvinner den även på sitt gamla utbredningsområde i Göta älvdal och efter Väneren vid slutet av 1800-talet.

Hur gammal är den i landskapet och varifrån kom den? Tyvärr är den enda upplysningen, som vi har att bygga på, den i Yngre Västgötalagen förekommande rättstermen *aplöghia* (*aplöia*), vilket betyder plöjning in över gränsskillnaden till en annans område. Ordet är ju en bildning till plog och förutsätter detta redskaps existens omkring 1300 i landskapet. En annan slutsats av icke ringa betydelse kan även dragas. Yngre Västgötalagen måste ha uppstått i de delar av Västergötland, där plogen då var hemma. Västgöta-plogen skulle alltså åtminstone gå tillbaka till 1200-talet och den är sedan ett uppskattat redskap till omkring 1800, då den redan börjat utsättas för kritik för att till slut definitivt utkonkurreras under det följande århundradet.

Varifrån kom den? Skäl talar för att den invandrat på två vägar. Vadsboplogens likhet med den värmländska påpekade redan J. Lostbom (HJ maj 1780 s. 13). Terminologien är även gemensam. På båda hållen talar man om rist och bill liksom i Svealand. Vid de

tyngre plogarna i väster hette det järn (plogjärn, underjärn) och åsjärn, så redan i Skarabispens bouppteckning 1554. Dessa termer pekar mot Bohuslän och Norge. Till sin typ bildar samtliga västsvenska fotplogar en enhetlig grupp. Omöjligt är icke att vi erhållit denna plog över Sydnorge. Där träffas även plogar med knäståndare och med samma typ på foten. Termer som *il* och *varg* förekommer även där. I Norge synes plogen över huvud taget uppträda tidigare än i vårt land. Tillsvidare synes mig alltså den hypotesen troligast att den västsvenska tunga fotplogen invandrat från södra Norge under vikingatid eller något senare och spritts runt Vänern och till Göta älvdal, varvid Vadsbo fått den över Värmland och det övriga Västergötland över Bohuslän.

Den gamla västgötaplogen hävdade sig i vart fall genom drygt ett halvt årtusende (1300—1800) men kan å andra sidan icke sägas ha trängt nämnvärt över de bygder, vilkas gränspunkter utstakas av sigilln från Sävedal, Väne och Vadsbo vid nya tidens början. Orsaken härtill måste bero på plogens långa anspann och tyngd, egenskaper, som endast passade till slätter med deras möjligheter till storbruk och långa tegar; för skogsbygdernas steniga, oregelbundet formade åkerlappar var redskapet föga lämpat.

Med 1700-talets intensiva ekonomiska intresse, ej minst inriktat på jordbruksteknik, utgick från Stockholm och Uppsala en agitation för plogens spridning och förbättring. Till att börja med rekommenderades därvid främst allmogeplogar från mellersta och norra Sverige. 1786 prisar Älvsborgshövdingen ståndspersoner som skaffat ”uppe i landet brukelige åkerredskap” (Borås bibl.). Bland dessa har västmanlandsplogen tydligen varit rätt spridd i Göteborgstrakten. Kalm berättar t.o.m. om en skotte som vid besök i Göteborg fick se en sådan som han köpte och förde med sig hem ”föregivande den bättre än de skotska” (1753 s. 30). I Råda socken fann även A. G. Barchaeus 1773 en ”stockplog” med böjd ås som enligt folket på gården ”skulle vara västmanländisk” och införd av en baron von

Essen som ägt gården för länge sen. Dess enda förtjänst var enligt Barchaeus att den var lätt. På ett gods i Skallsjö i Vättle fann han även "en västmanlandsplog men så illa och plump gjord att man i själva Västmanland icke skulle vilja bruka honom". En västmanländsk dräng, som tjänat på godset, hade slöjdat den. Den västmanländska plogens popularitet förklarar det överraskande förhållandet att Göteborgs borgerskaps infanteri 1766 uppvaktade kronprins Gustav med gemål, vilka då avlade besök i staden, under en nygjord livfana, som bl.a. avbildade en mälardalsplog, av allt att döma av västmanländsk typ. Eftersom Sävedals härad var donerat till staden, hade man dess vapen broderat i silke på fanan. Detta återgav ej längre den gamla västgötaplogen utan den nyinförda västmanländska (angående fanans historia se T. Lenk, Göteborgs museums årstryck 1937).

I förbigående må nämnas att den rätt likartade östgötaplogen 1815 rekommenderades av landshövdingen i Älvsborgs län. Av andra uppsvenska plogar har jag i Borås museum påträffat en plog tydligen från södra Hälsingland (Borås museum 14,478) från första hälften av 1800-talet och en plog i Skara museum från Kåkind, som möjligen inköpts från Orsa. En annan "dalplog" omtalar Brisman 1822 s. 81. Den köptes från "Klosters bruk" i södra Dalarna och hade "här i Västergötland . . . blivit tämmeligen allmän".

Värmlandsplogen, som eljest i vårt land började spridas omkring 1800, spåras i Västergötland redan på 1770-talet. Barchaeus stötte 1773 på en plog från Ny på Hisingen. Den hade kort träfjöl och drogs av ett par dragare. Dess merit var att risten ej tog upp mer, än fjölen hann väl vända. Även vid ett gods i Skallsjö, Vättle, fanns en värmlandsplog "med det trekantiga stora hålet tvärt igenom billen".<sup>5</sup> Ovan omnämndes Dahlcronas försök med värmlandsplog vid Lidköping. Från Källby i Kinnefjärding berättar Lindskog 1813, II, s. 80: "Bönderna hava snart allmänneligen efter sin kyrkoherdes

<sup>5</sup> Måhända ett misstag av Barchæus. Enligt J. Lostbom var denna typ bohuslänsk.

exempel borttagit den förr brukliga stora kållands- och antagit den nättare och vigare värmlandsplogen, som ofta drages av ett par hästar, annars av ett par oxar och en häst, allmänt av två par oxar, då den går lättast". Vid mitten av 1800-talet synes denna plog, ofta med knästandare, ha varit ganska allmänt nyttjad som nyodlingsplog.

Med 1800-talets början följer inrättandet av Kungl. Lantbruksakademien och landskapens hushållningssällskap och därmed en ny stimulans för jordbruket. Agitationen från 1700-talet fortgår, numer dock inriktad mot utlandet, främst England med dess förträffliga plogar. Senast på 1820-talet synes i landskapet den yngre västgötaplogen ha utbildats, som betecknar den viktigaste västgötska insatsen i den svenska plogens historia (fig. 26). I E. Nonnens föreläsningar 1839 på Degeberg omtalas den redan som "västgötaplogen", vilket antyder att typen snabbt spritts i landskapet.<sup>6</sup> Förmodligen har denna svängplog, som egentligen endast hade åsen av trä, från England hämtat sitt järnstativ — såväl vise som bakståndare är av denna metall. Engelskt är sättet att låta åsen svänga fritt utan fot. Vändskivan visar god övergång till billen. Det cykelliknande handtaget synes ha utvecklats ur den självväxta grenklykan på den gamla plogen. Denna lätta och billiga plog vann snart nog insteg även i Halland, Småland och Östergötland, ja ända upp i Norrland har jag funnit den. Viktigaste spridningscentrum var Tidaholms järnverk men tillverkningen upptogs även vid många andra verkstäder, framför allt Överums, som exporterade den bl.a. till Ryssland, där den blev mycket uppskattad av bönderna (Kat. 1875).

Alltsedan århundradets början hade man i sakkunniga kretsar ivrat för införande av engelska och skotska plogar.<sup>7</sup> Brisman omnämner, att man på herrgårdarna ibland inköpte "den s.k. engelska plogen hämtad merendels från åkerredskapsverkstaden på Engeltöfta i Skåne" (1822 s. 91). I vårt land torde ingen ha utfört en vik-

<sup>6</sup> Omtalas tydligen som "järnplog" i en bouppteckning från Skånings Åsaka från 1845.

<sup>7</sup> Undantagsvis har man prövat engelska plogar tidigare, t. ex. på godset Näs i Skallsjö. Barchæus 1773.

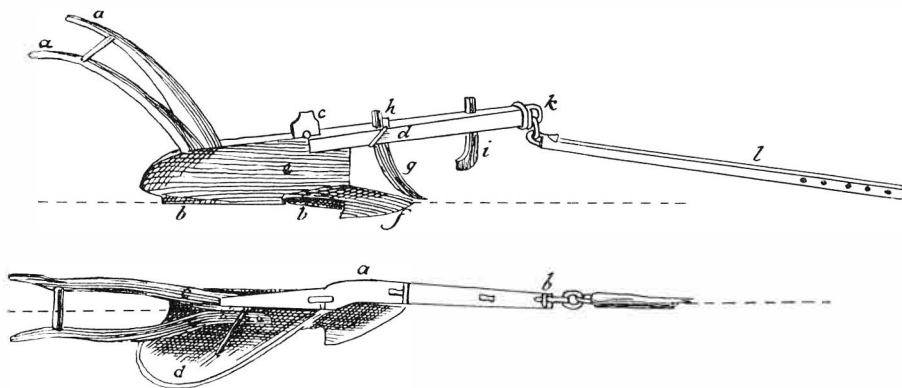


Fig. 20—21. Plog. Vadsbo hd. Efter Berch-Bergman 1759.

tigare insats för den engelsk-skotska plogens spridning än skotten Edward Nonnen, 1834—63 Degebergs lantbruksinstituts energiske föreståndare. På fig. 27 ser vi honom själv inför en examenskommission på Degeberg tillsammans med en elev diskutera "den smallska eller förbättrade skotska plogen", som han själv kallade den i sina till vår tid bevarade föreläsningar. Bl.a. från Degeberg såldes efter 1834 "halvengelska plogar", vars ås var kortare än västgötaplogens och böjd samt dessutom ställdes vid betsel längst fram, ej baktill som på äldre typer. De båda skalmarna lutade kraftigt bakåt och fortsatte framåt i åsen. Det gick dock trögt med spridningen. 1841 inköptes en modell av en "engelsk plog" av Älvsborgssällskapet (Ann. 1841 s. 15), men ännu i femårsberättelsen 1851—55 säger Älvsborgshövdingen, att "engelska plogar" visserligen för såldes från Degeberg, "dock endast sällan till allmogen". Halvengelska plogar omtalas dock som rätt spridda i mellersta Västergötland från 1850—70-talen (en bouppteckning från Jung i Skånings härad från 1868 förtecknar 5 "halvengelska plogar"). De förekom i en tyngre form på större gårdar och tarvade då på styv lera två par dragare.

Överallt i bygderna satt sockensmeder, som framgångsrikt tävlade med Degeberg och andra verkstäder med sina billiga plogar, vilkas rustika former visade en typblandning från skilda håll.

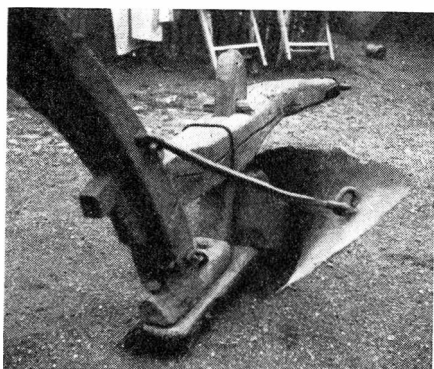


Fig. 22. Plog. Askims hd. L. 2,54. Bakståndaren upptill spräckt, nedtill med dubbelriktat knä, fäst med tränaror. Uddevalla museum.

Till den engelska eller som den även kallades den skotska plogens ökade uppskattning bidrog provplöjningarna. En sådan omtalas 1845 från Göteborgs och Bohus län. Första pris tilldelades en plöjare, som begagnade en plog förfärdigad i Värmland efter engelsk förebild, andre pristagaren nyttjade en plog från Degeberg och den tredje en sådan från Keillerska fabriken i Göteborg (LAH för 1845, s. 14).

Enligt femårsberättelsen från Skaraborgs län 1844 hade "tävlingsplöjningar årligen blivit anställda".

Även Åkers styckebruks amerikanska plog med kropp av gjutjärn och bastardrist var på sina håll mycket omtyckt. Skaraborgssällskapet uppgav redan 1844, att "flera av de s.k. amerikanske plogarne genom sällskapets försorg blivit införskrivne för att användas i årdrets eller krokens ställe". Plogen var kort och billig och passade därför småbrukaren väl. Ibland köptes endast kroppen, som sen hemma utrustades med ås och skalmar av trä. Åkerstypen spreds sedermera även genom en rad andra fabriker. Om dess popularitet vittnar att den förekom i ganska kuriösa hemgjorda former från Kind (fig. 28).

Så småningom fullkomnades de fabriksgjorda plogarna, numer efter engelska mönster, och när efter 1860-talet plogar från Överum och snart nog även från Norrahammar började spridas kunde ingenting hindra plogens segertåg. Den yngre västgötaplogen, som i det längsta stod på sig mot nykomlingarna, började nu att långsamt konkurreras ut. Sockensmederna fortsatte att efterhärma även dessa sena plogar och en och annan smed hävdade sig ända fram till sekel-



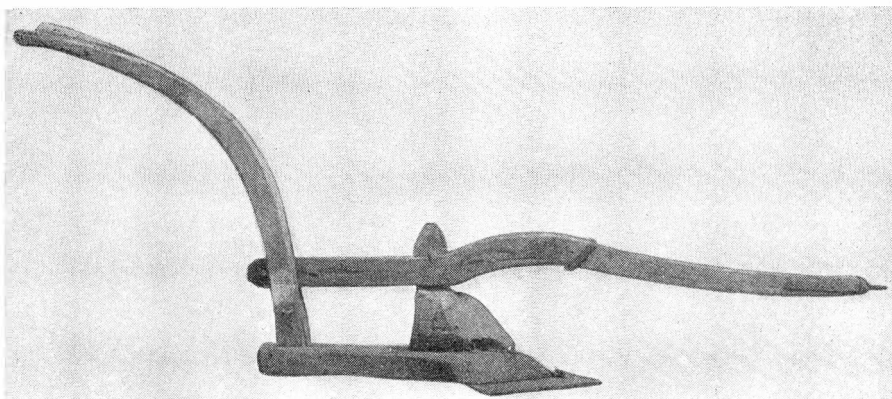


Fig. 23. Plog. Våndskiva saknas. Underbill. Spräckt bakståndare. Åsens l. 1,76 m.  
Vassända—Naglums sn, Väne hcl. Göteborgs museum 5201.



Fig. 24. Plog. Våndskiva av vint trä, delvis beslagen. Underbill. Åsens l. 1,62 m.  
Vassända—Naglums sn, Väne hd. Göteborgs museum 5202.

skiftet i tävlan med de stora företagen. Omkring 1900 vann Oliver och andra amerikanska märken (med brantare våndskiva liksom på plogen från Åker) stor spridning. Även dessa efterbildades snart i svenska fabriker.

Sedan några år tillbaka har motoriseringen av jordbruket satt igång och sprides raskt, där ej terrängförhållandena ter sig alltför besvärliga. Motorplogarna är två- eller treskäriga men har i det hänseendet sina dock sällsynta primitiva föregångare i den i fig. 29 återgivna skumplogen, i släkt med Rosenberg-Lipinskys uppfinning från omkring 1870.

Där plogen infördes så sent som vid mitten av 1800-talet eller senare, vilket var fallet med största delen av Västergötland, betydde den en jordbruksteknisk revolution. Att det icke skedde utan motstånd från de gamla kan man förstå. Ännu 1858 uppges från Tranemo i Kind, att "krok och träharv" nära nog var de enda redskapen och att plogen ansågs "som ett vådligt instrument som gör åkern sjuk och befordrar ogräs" (Älvsborgs l. s. hush. årsber. 1858 s. 15). Den skar av kvickroten och vände ned den i stället för att som kroken rycka upp rötterna. "Det lände bara att odla kveker med". Att odla gräs på åkern var för tokigt: "En kunne la få lort tillräckligt utan att så det" (Klas Olofsson, Folkliv... i Ås, Vedens och Gäsene, I, s. 174).

Ännu Lindskog påpekar riskerna med "den högt beprisade metoden att aldrig låta jorden vila, det är att med vicker och havre beså det lilla stycke man avsatt till träde". Och han tillägger varnande att en och annan ståndsperson försökt sig på att så igen trädet "men man har av skadan blivit vis" (Gökhem i Vilske; 1813, II, s. 123).

Men de nymodiga lyssnade ej på sådana varnande röster. Det var onekligen ett tillfälle av historisk betydelse, när i Melltorps by (Hyssna, Mark) Store Erik en gång på 1850-talet satte sin nyinköpta plog i en jord, som alltsedan bronsålderns början endast ärjats med krok. Sju man var sysselsatta, två körde de två oxparen, två tryckte ned åsen, två gick bakom plogen och trampade ned plogskivorna, medan Store Erik själv styrde. Denna nästan med vördnad utförda ritual var upptakt till en ny epok i bygdens utveckling (A. Melander, Anteckningar om Marks och Bollebygds härader s. 192, Göteborg 1913).

Under senare delen av 1800-talet försvann oxarna som dragare framför plog och årder. Vid sekelskiftet var de mestadels helt borta från åkrarna efter att trögt men trofast dragit årdret, sedan detta först visat sig i bygder. Men hästens dominans blev dock ej långvarig. Den hotas redan efter ett halvt sekel av motorerna.

### *Plogdonens användning*

Den ojämförligt största utbredningen visade ännu omkring 1800 årderbruket. I norr och nordväst låg ett område för plogbruk och ett annat, där jordbrukaren kombinerade plog och årder (se fig. 14).

Kroken fyllde inom det förstnämnda området ej blott de uppgifter, som senare övertogs av plogen, utan ersatte även i viss mån den gamla träharven. Man brukade nämligen mylla både korn, råg, havre och vete med krok. Även gödningen kördes ned med denna. Somliga sådde direkt efter ärjningen (*sådde i fåran* Kind). Man *höstla* åkern och *vårbröt* den med detta redskap. Huvudvikten lades förr på vårbruket, ja ursprungligen torde detta ha varit det enda förekommande. I Gökhem i Vilske ansåg bönderna ännu vid slutet av 1700-talet höstbruk rentav för skadligt, eftersom "den rätta kornjorden därigenom förlorar sin kraft" (Lindskog 1813, II, s. 122). Särskilt länge och med fördel höll sig kroken på trädan, där sådan förekom. Till skillnad från plogen måste årdret köras åtminstone två gånger och i varandra korsande riktningar, om det skulle vara verksamt. Att ärja andra gången kallades för att *tvära*. Speciellt prisade de gamle årdret för att det rev upp kvickroten, medan plogen skar av dess rötter och vände dem ned i jorden. Med årdret körde man även upp vattenfårar för avledning av ytvattnet.

Med potatisen, som visserligen här och där var i bruk redan under senare delen av 1700-talet men på allvar först slog igenom omkring 1800, fick årdret en ny uppgift med kupningen, och som kupårder är det ju allmänt i bruk än i dag utom efter Göta älv, där denna uppgift redan från början övertagits av drillplogen. På sina håll har dess-

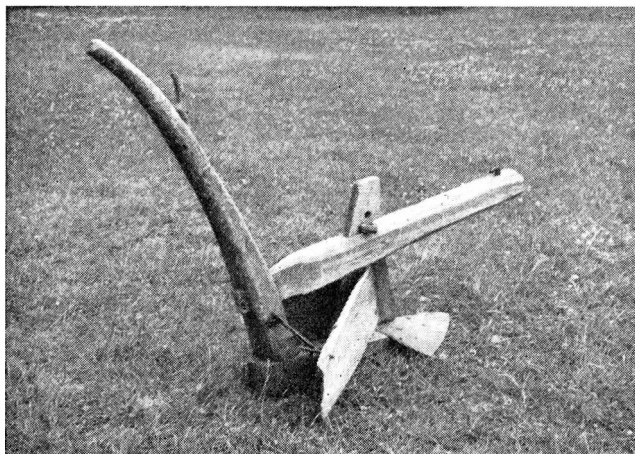


Fig. 25. Plog. Vändskiva av trä, nästan rak. L. 1,33 m.  
Örby sn, Marks hd. Borås museum 5025.

utom hästhackan blivit en senkommen konkurrent. Ofta sättes potatisen med årder. Man kör upp sättfåror med 40—50 cm mellanrum, varefter man klyver de uppkomna ryggarna, så att potatisen myllas. Sedan harvas de nya ryggarna och kupas.

Inom de områden, där man körde med den gamla västgötaplogen, kombinerades denna gärna med järnharv och ibland med vält. Enligt J. Hadorph körde man i Åse åkern två gånger, ej fler, vilket ofta var fallet vid årderbruket: "Först träda de om våren, sedan när råg skall sås däri, köres ånyo och rågen nedharvas". Där man plöjde, hörde av gammalt de ryggade åkrarna hemma. Från Sollebrunn i Bjärke talar P. Kalm om de stora åkrarna, som var illa dikade men i stället "lagda i upphöjning, fast ej så mycket som i Västmanland och Närke" (1753, I, s. 21). Detsamma iakttog både Kalm och Barchaeus vid Göteborg (1753, I, s. 27). Ryggade åkrar förekom även i Vadsbo (Linné 1747, s. 17). E. Nonnen talar 1838 om "vassboryggar". Vid Alingsås "lägges" enligt Barchaeus 1773 med den tunga västgötaplogen "åkerlandet uti små tegar om 6 à 8 alnars bredd. Dessa kallas fjärilar och fjärjor, även äcker eller acker. På dem

vändes jorden uppåt så att de bliva kulliga. Emellan var fjäril är en fåra som de kallar fura" (S 35). Seden att rygga åkrarna avsåg tydligen att ersätta dikningen.

Plogen nyttjades även att vända gräsmark, vilket i det ärjande Västergötland först infördes tillsammans med cirkulationsbruk och vallodling. Om plogbruket i övrigt berättar Linné s. 216 från Åse: "Åkerfälten omkring Flo voro delte i hemjord och havrejord. Hemjorden var mindre, plöjdes om höst och vår, såddes med råg och korn och vilade vartannat år. Havrejorden var större och vidlyftigare, till vilken ej gödseln räcker. Hon plöjes allenast om hösten en gång, sås om våren strax med havra som nedplöjes. Alltså hanteras åkern nog slätt. Det är skada att lantmannen ej har tillräckligt gödsel och bruk till en så anseelig myckenhet åker". Vi har här föregångaren till den extensiva havreodling, som spelade en sådan roll för 1800-talets livliga havreexport och som tillfälligt gav mynt i pungen men sög ut jorden.

Det framgick ovan av kartan fig. 14, att plogen under medeltiden förekommit i de bördigare delarna av landskapet. Jordmånens beskaffenhet har dock knappast varit avgörande. Plog och årder har bägge kunnat hanteras såväl på styv lera som lätt sandjord i kuperad mark som på slätt. Detta framgår av mångfaldiga belägg från olika delar av vårt land.

Däremot krävde den gamla plogen med dess långa anspann stora fält och långa tegar. Sålunda uppger Lindskog om Sunnersberg i Kålland, att lerjorden där kunde vara så styv, att den "av torkan tillhårdad med tre par dragare icke kunde brytas" och att "desse många dragare fordra ett stort stycke åker att vända sig på" (1814, III, s. 166). Här har man den huvudsakliga förklaringen till att plogen av gammalt höll sig till de stora slättbygderna efter Vänern och Göta älv. På de små oregelbundna åkrarna i Västergötlands skogsbygder har man icke kunnat vända med dessa långa anspann. Småbonden i skogsbygden saknade dessutom dragare till denna

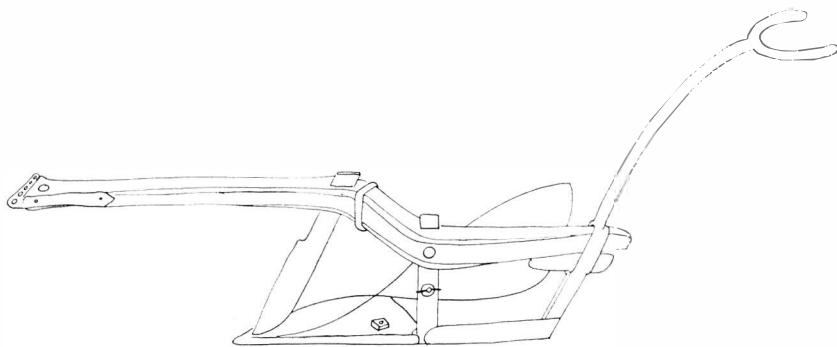


Fig. 26. Yngre västgötaplogen. L. 1,95 m. Espereds sn, Ås hd. Borås museum 16790.

tunga pjäs. Eftersom han under äldre tider endast kunde få plogen från norr och väster, men denna var olämplig, vägrade han att skaffa sig den av fullt rationella grunder. Först när lättare plogar för högst två dragare blev tillgängliga under 1800-talet, var han hågad att byta ut sin krok mot en plog. Denna blev dessutom nödvändig även av andra skäl. När man vid seklets mitt började odla upp mader och mossar i större utsträckning, var plogen ett utmärkt redskap. I mellersta Västergötland skaffade man sig just härför ofta sina första plogar, enkla av bysmeder tillverkade *madplogar* med två träskalmar. Kanske än nödvändigare blev plogen, när man vid denna tid mera allmänt gav upp det urgamla sädesbruket och införde klövervall i cirkulationen. Att ärja upp en sådan var ett ganska hopplöst arbete och även den mest konservative måste nu inse plogens överlägsenhet. Vallodlingens införande var kanske den viktigaste förändringen av alla, ty därigenom kunde man uppnå bättre balans mellan åker och boskap än det genom århundraden varit möjligt. Den gamla parkroken lades åt sidan och endast enbetskroken, som drogs av en häst, blev kvar för sättnings och kupning av potatisen.

Ett samband med jordens beskaffenhet har så tillvida bestått som stenig morän i viss grad hindrat plöjning. Det viga årdret var på sådana jordar överlägset. Ett mera effektivt skifte genomfördes först

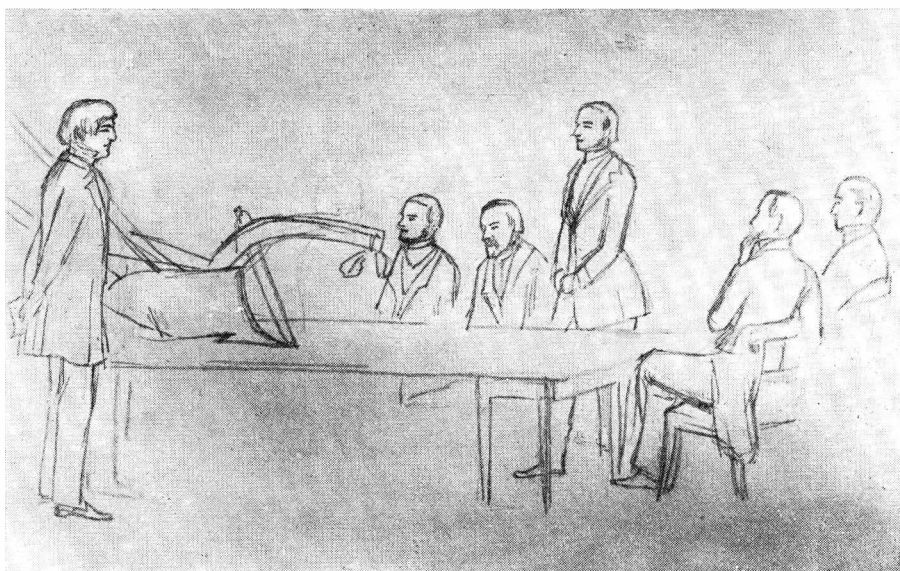


Fig. 27. "Den smallska eller förbättrade skotska plogen" demonstreras på Degeberg omkring 1834. Efter E. Nonnen.

fram på 1800-talet; ägaren fick ett bättre utrymme för sitt initiativ, och han tog på allvar itu med att rensa åkern från sten. De väldiga rösen vid åkrarna i det sydsvenska inlandet torde huvudsakligen tillhöra 1800-talet. Ibland ärjde man i den steniga delen av socknen och plöjde i den andra: "Brukas här i västra kanten plog men i skogsbygden, som är stenig, överallt krok" (Älgårås, Vadsbo; hdskr. i Stiftsbibl. i Skara från 1784). I Beateberg, som "är backig, ojämn, skogrik och stembunden" "brukas mest med krok och träharv" (Vadsbo; Lindsbog 1814, IV, s. 140).

Ekonomiska och sociala förhållanden har även inverkat. Plogen ställde sig under 1800-talet dyr för en småbonde. Lindsbog betonar för det ärjande Österplana i Kinne bondens svårigheter: "Om någon skulle hugfållas att uppdriva sitt åkerbruk, så hindras han därifrån . . . för det han merendels har samfällt gärd med dem vilka ej drivas av samma hugfållelse" (1813, III, s. 32). På godsens spelade bytvånget en



Fig. 28. Plog. Vind träffjöl. Bill och bastardrist i ett stycke. L. 2,00 m. Tväreds sn, Kinds hd. Borås museum 2852.

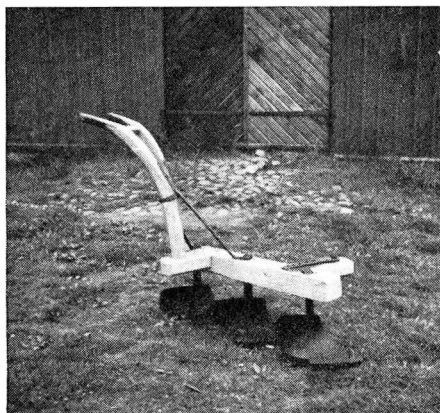


Fig. 29. Treskärig skumplog. Timmele sn, Redvägs hd. Fristads museum.

mindre roll, åkrarna var större och ekonomin tillät experiment. Man tog därför på dem lättare intryck av den alltsedan 1700-talet från högre ort utgående propagandan. Ofta var det som i Finnerödja, Vadsbo, där man körde "mest med krok utom vid säteriet Skagersholm" (Lindskog 1814, IV, s. 151). Godsens försprång gällde dock under 1800-talet vanligen endast några få årtionden. Huruvida längre tillbaka införandet av den primitiva plogen egentligen betecknade ett betydande framsteg utöver kroken kan man tvista om.

Någon direkt inverkan på plogens spridning torde däremot icke trädesbruket ha haft. Visserligen kan man finna rätt stor överensstämmelse mellan dess utbredning och plogens i nordöstra Västergötland. I stort sett förekom dock ensäde i hela Älvsborgs län, alltså även på plogens gamla område efter Göta älv (se G. Lindgrens karta över Västergötlands odlingssystem på 1700-talet, Ymer 1937). Vi har många andra belägg för att trädesbruk och plogbruk ingalunda alltid följts åt. I Hångsdala, Vartofta, nyttjade även välbärgade bönder krok; jorden låg "i tre gårdar, av vilka tvenne årligen besås och ett ligger i träde" (Mellin 1812). I Lugnås socken i Kinne före-



kom tredingstråde, trots att krok kördes i Lugnås by; eljest plöjde man (Lindskog 1813, II, s. 51). Liknande iakttagelser kan göras i andra delar av vårt land. Erinras kan om att det av gammalt plöjande Västmanland liksom det ärjande Uppland till in på 1800-talet tillämpade tvåsäde, i Norrland har plogen av ålder varit i bruk, trots att ensäde förekom i stor utsträckning.

Ensäde och trädesbruk hänger över huvud taget mera samman med naturförhållandena än redskapen. Där man haft mycket säd i förhållande till boskapen, har man tillämpat träde, eftersom tillgången på gödsel varit otillräcklig. Har man däremot haft gott om kreatur, kunde man bedriva ensäde.

### *Risten*

I vanliga fall satt ju risten på plogen, men någon gång omtalas en särskild hästdragen rist. Ovan anfördes att man vid Lidköping prövat en värmländsk metod att låta den lättare värmlandsplogen föregås av en rist som särskilt redskap på gräsvall. Avsikten var givetvis att underlätta plogens arbete. I Gyllenhaals Underwisning tryckt i Mariestad 1821 omnämnes detta sätt att låta en "vallplog" föregås av rist. I Vartofta for folk, förmodligen värmlänningar, omkring och odlade upp mossar med rist och plog. Från Kåkind i

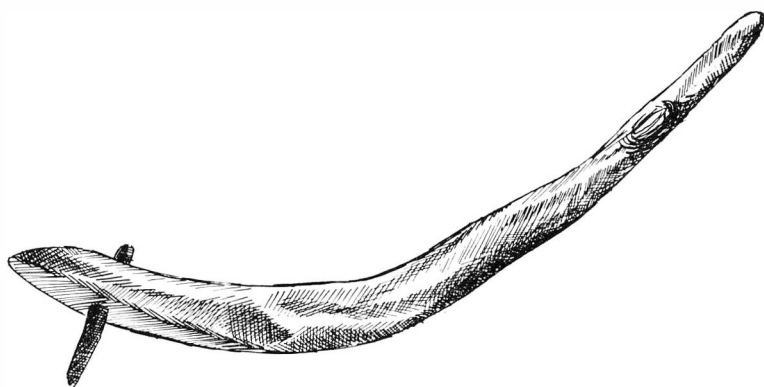


Fig. 30. Handrist för torvtäkt till tak. L. 1,42 m. Timmele sn, Redvägs hd. Borås museum.

öster till Barne i väster omtalas att man här och var kört med rist före plogen på seg äng.

Säkerligen är den hästdragna risten kommen från Värmland. Emellertid har en rist förekommit, som man sköt framför sig, då man tog torv till takläggning. Den bestod av en krokig ekgren med insatt kniv (fig. 30). Möjligt är att detta handredskap även förekommit inom jordbruket. I Korsberga, Vartofta, talar man nämligen om att *rista jorden* eller *kroka stubben*, när man ärjer rågåkern och havrestubb på hösten efter skörden. Kanske är ordet rista här ett minne från en längesedan försvunnen metod att för hand rista jorden? Termen är nämligen gammal. 1811, då plogen ännu var okänd i Åsle, Vartofta, brukade man *rista* trädet med krok (Salander s. 58).

### *Svedjebruk*

Att bränna skogen och sedan så råg i den askblandade jorden torde ännu omkring 1800 ha varit vanligt i trakter, där man haft god tillgång på skog. En specialform var att som i Gäsene vart fjärde eller femte år avbränna ”de stora ljunghedar eller s.k. svältor”, som där förekom. På så sätt fick man gräs, som snart efterföljdes av ljung igen (H. Möllers beskrivning över Björke 1774; Borås bibl.). Ännu 1822 omnämner femårsberättelsen från Älvsborgs län ”omåttligt svedjande” av skog. 1856 klagas över att man i Kalv, Kind, förödde skog ”i allra högsta grad genom att svedja”, medan i Örby, Mark, ”förstörelseraseriet med svedjande” något avtagit (Älvsborgs l. s. hush. årsskr. 1856 s. 44).

I Skaraborgs län var svedjandet vid denna tid inskränkt till norra och sydöstra delen och ännu omkring 1900 var det ej alldeles försvunnet (Femårsber. 1856—60 och 1901—05). Enligt ännu i Undenäs, Vadsbo, fortlevande tradition brukade man där *sve fall* varje år. Svedjandet kombinerades med produktion av kolved.

Hur envist denna urgamla metod levat kvar framgår av fig. 31, på vilken hemmansägaren Mårten Olsson i Trollås, Håcksvik, Kind, född



Fig. 31. Hem-äg. Mårten Olsson, Håcksvik i Kind, med sin svedjekratta.  
Foto I. Vallin 1952.

1894, i handen håller den svedjekratta, som han själv nyttjat på faderns sista *rågsvedja* 1918. Olsson berättar. Förr skulle var bonde varje år ha en rågsvedja, som på så sätt ambulerade runt skogen. Denna fälldes om våren före midsommar och kvistades. Grenarna breddes ut i en jämn matta över svedjan. Om hösten då det ej var alltför torrt tändes denna, helst efter en regnskur, som minskade eldfaran. Sedan man *röjt smetet* (tagit vara på den sotiga ved som blev liggande kvar), skulle det *gärdas* omkring området för att korna ej skulle ta sig in. Det var en enkel *korsstavgärdsgård* utan *hånk*. Mellan stubbar och stenar såddes sedan råg ovanpå den orörda marken, i vilken man därpå *krattade* ned säden med en *krafs* (*fallakratta* Kåkind), som antingen höggs av en unggran, som fått behålla några stubbade grenar åt ena änden eller försågs som på fig. 32—34 med ett

påspikat *huvud* med självväxta grenar eller med inborrade pinnar av björk eller järn. Som synes går pinnarna ut i spetsig vinkel i förhållande till varandra; ändpinnen går däremot tvärt igenom huvudet, för att man med denna skulle komma åt att krafsa ned säd som hamnade i skrymslen mellan stenarna.<sup>8</sup> Rågen skars följande år med *handskära* och *nekerna* upplades efter torkning i en stack, *rök*. Efter en månad eller så bar man hem skörden på egen rygg i *bågar*, parvis hopkopplade träbågar (*klavar*) med flätning och bärrep av bast. Man tog tredjedelen av en rök i en börda och bar denna den långa vägen hem, 1918 3—4 km. Man brände även på hösten, satte potatis på våren och sådde sedan råg efter potatisskörden om hösten. Förr lär man även ha sått kålrötter, *rotabossar*, på svedjor.<sup>9</sup> Vid Trollås har man lämplig jord för rågsvedja nämligen mulljord. På sandjord blev det dåligt resultat. I gamla dagar ambulerade svedjan runt byskogen. Ursprungligen brändes hela skogen men i senare tid såldes virket i *svedjedungarna*, innan man brände. På svedjan växte det efteråt rikligt med gräs och dit släpptes oxarna för att bli feta, innan de såldes på Svenljunga marknad.

På likartat sätt torde det gamla svedjebruket ha tett sig ej blott på andra håll utan även genom årtusenden. Förmodligen är svedjebruket den tidigaste odlingsform som förekommit i vårt land, före plogen, årdret, dragarna, gödseln, den geometriskt utbildade åkern. Somliga har varit benägna att tillskriva svedjandet finskt inflytande. Visserligen omtalar C. J. Ljungström i "Wartofta härad" att "svedje-råg eller finnaråg" såddes på svedja och nedkrattades med "finna-krattan" gjord av en granbuske (1877 s. 24). Det är ju möjligt att svedjandet här verkligen påverkats av finska invandrare men tänkbart är att man här som på andra håll särskilt uppskattat utsäde importerat från Finland. Att tillskriva hela det västgötska svedjandet

<sup>8</sup> Svedjekrattan omtalas från De sju häraderna, Vartofta, Kåkind och Vadsbo.

<sup>9</sup> Från Vadsbo och Veden omtalas svedjerovor. Efter bränning vid midsommar såddes i Undenäs *fallråg* i juli. Denna harkade man ned med *fallharkor*. Ibland såddes därefter rovfrö, som ej myllades ned. Man tog så en skörd *fallrovor* i rågbrodden.

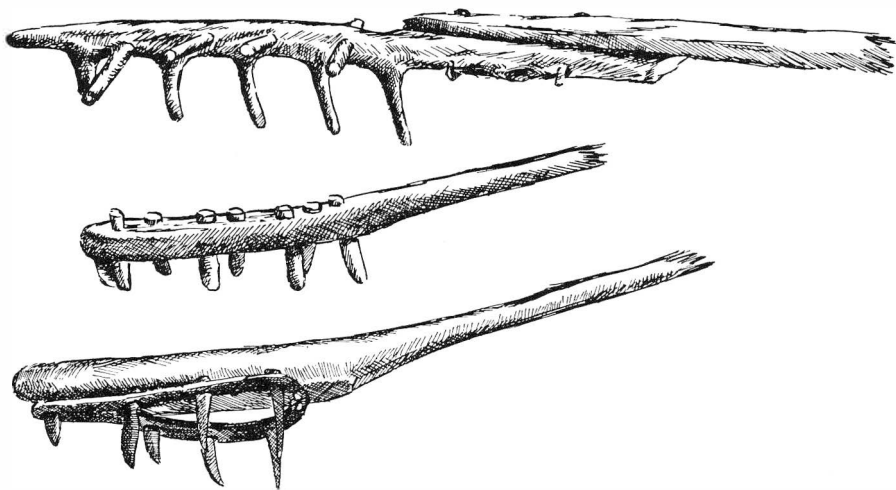


Fig. 32—34. Svedjekrattor i Borås museum.

Fig. 32 från Häcksvik sn, Kinds hd. L. 2,35 m., nr 22644. Fig. 33 från Kungsäters sn., Marks hd. L. 1,39 m., nr 5035. Fig. 34 från Skephults sn., Marks hd. L. 1,71 m., nr 5814.

med dess allmänna utbredning under 1700-talet finskt inflytande är icke rimligt.

Mestadels är detta gamla näringsfång nu bortglömt men lever ofta kvar i ortnamnen. I Gällstad i Kind, där man förr *svedde* för bete efter att ha tagit en rågskörd, har jag efter en minnesgod meddelare, Albert Josefsson i Röshult, förtecknat Svedjorna vid Påbo, Gonsesveden, torpet Liasveden och Oxasveden, samtliga med blandad barr- och björkskog på morän.<sup>10</sup>

Uttalandena om svedjandets värde skiftar. Officiellt varnade man mest därför men eljest faller omdömena olika. I Vadsbo härad var det skadligt för skogen i Udenäs men i Ransberg upptäcker samme författare tydligen efter en annan meddelare idel förtjänster (Lindskog 1814 IV s. 121 och s. 145). Märkligt nog rekommenderade ännu

<sup>10</sup> Gonsesveden, åker vid Ängabo, förr med gunga, vari de unga gungade om lördagskvällarna. Strax bredvid Påveberget med påskeldar. Oxasveden nära socknens högsta punkt; där lär man ha svedjat för bete till oxar.

Gyllenhaals lantbrukskatekes plantering av rovor ”på svedjeland och bränd jord” (1821 s. 52). Man borde dock enbart bränna kvistar och ris och endast tända i lugnt väder och på kvällen, sedan dagg fallit, detta för eldfarans skull. Vanan att tända svedjor midsommartid vore olämplig, eftersom den uppstigande röken hindrade regn att falla, en uppfattning, som även uttalas av Berch-Bergman ett halvt sekel tidigare.

Gyllenhaal rekommenderar att odla rovor på ”bränd jord”. Här är det fråga om en helt annan och yngre metod. Linné, som såg, hur man i Vilske-Kleva tog upp torv, lade den i högar och sen brände den, varnade för sättet, som han fann erinra om finskt kyttande (1747 s. 97).

Däremot ansåg Älvsborgshövdingen, att ”den inom Sverige i senare tider mycket begagnade engelska metoden att genom flåhackning avtaga och förbränna torven” och sen så i askan vore fördelaktig, om den sköttes med måtta (Femårsberättelse 1822). Ämbetsbrodern i Mariestad var samtidigt kritisk, eftersom detta sätt att bränna ängsmark till åker endast ledde till att denna sögs ut och måste övergivas. Tydligen var metoden då vida spridd icke minst på godsen och befann sig i tilltagande.

Troligt är att vissa redskap knutna till kyttandet härstammade från England, bl.a. torvjärnen med två vingar, av vilka den ena är vinklad (fig. 35). Ett ca 1,30—2 m långt skaft satt instuckat i holken och slutade baktill i en träknapp, som man stödde mot vänstra låret, när man skar. De omtalas som *torvjärn* och tycks ha varit ganska spridda (Mark, Gäsene, Veden, Vilske).

P. Tham omtalar en likartad metod brukad redan i hans ungdom men med andra redskap, bl.a. en spade med böjt runt blad och en handrist med trissa, det sistnämnda redskapet känt från England. (Ann. 1817 s. 218). Måhända förskriver sig det västgötska kyttandet i sin helhet därifrån.

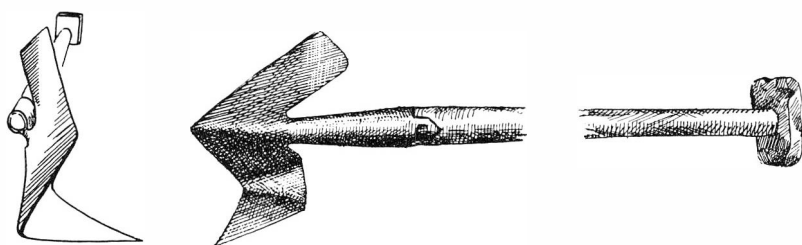


Fig. 35. Torvjärn. Torestorps sn, Marks hd. L. 1,55 m.  
Borås museum 6662.

Denna form av jordbruk utgjorde en rovdrift, som visserligen ”första, andra och tredje året giver jorden en härlig korn-, råg- och blandkornskörd”, men snabbt nog medförde att jorden blev fullständigt utsugen ”då hon sedan blott giver andra, sällan tredje kornet. På detta sätt har man fått mera jord än man hinner sköta” (Gökhem i Vilske; Lindskog 1813, II, s. 123). Metoden har dock fortlevat på sina håll till in på 1900-talet.

#### *Spad- och hackbruk*

Ett slags spadbruk bedrevs av backstusittaren. Torparen däremot som saknade dragare fick mestadels ärjat av bonden.

Potatisen odlades från början i upphöjda *sängar* eller *land* (De sju häraderna) med hjälp av spaden. Vid kupning brukade man *hacka på* med en hacka. Spaden ersattes dock ganska snart av kroken.

Väsentligare är dock spadens bruk vid nyodling. Älvsborgshövdingen klagade över att årdret ej passade härför. I Håcksvik, Kind, berättade Mårten Olsson för mig att man där brukat *spadvända* ängs- och gräsmark. Tre karlar hjälptes åt, två skar loss och vände torven, och den tredje gick efter och jämnade till såbädden. Först när plogen kom i bruk, övergick man till att använda den vid nyodling. Likartad spadvändning lagvis omtalas från Vestlandet i Norge, där både plog och årder är sena. Det är icke omöjligt att denna spadning

har uråldriga rötter i Västergötland och i själva verket är en rest av ett förhistoriskt spadbruk, som föregått ärjandet.

Ett intressant problem är, om vi även haft ett ursprungligt hackbruk i Västergötland. Egentligen tyder ingenting bestämt på att jordbruk byggt på hackan förekommit i Norden. Däremot utpekar folktraditionen som rester av hackbruk vissa rösen i skogarna, där eljest ej i mannaminne någon odlad mark legat. Efter uppgift av intendent Ingegärd Vallin besökte jag i somras Röshults by, som väl fått sitt namn efter de vid denna liggande rösen; dessa var vid byns grundande kanske lika svårbegripliga som ännu idag. Albert Josefsson i Röshult berättade för mig att hans far om rösenas tillkomst yttrat, att de vore ”från Hack-Evas tid”, en drottning, som skänkte en hacka åt var och en som ville draga ut och bryta ny bygd med hackan i hand. Flera hundra rösen ligger spridda på sluttningen nedanför byn på ett område, som först på 1900-talet till en mindre del odlats upp och dittills endast hävdats som löväng. En del av området är möjligen från sten befriad löväng. Spår av diken eller sängar finns ej, varför det knappast kan ha varit fråga om spadbruk. Däremot ser man rösen av mycket olika storlek, högst 1 m höga och vanligen 1—2 m vida (fig. 32). Jorden verkar bearbetad mellan dessa, som dock ligger mycket ojämnt spridda, varför man ej kunnat köra där med årder och oxar. Jorden är ganska god, bevuxen med ädla lövträd som alm och ask. Någon svedja är det ej, eftersom en sådan aldrig rensades från sten. En sådan är dessutom vanligen knuten till moränen, på vilken socknens svedjor legat att döma av ortnamn. Det hela kompliceras av att vissa höjningar i terrängen torde härskriva sig från gamla rotstalp, minnen av någon tromb, som gått fram här. Eftersom varken årder-, svedje- eller spadbruk förefaller vara här använd metod, återstår väl närmast att tänka sig att området odlats upp med hacka och att alltså den gamla traditionen kunde ha en kärna av sanning. Något annat dylikt område träffas ej inom socknen.





Fig. 36. Röse från "Hack-Evas tid". Röshult, Gällstads sn, Kinds hd.  
Foto förf. 1952.

Redan Olaus Magnus skildrar sådan rökastad mark från Fors-  
hem i Kinne; invid slottsruinen Årnäs fanns i skogen "spår av plöj-  
ning och uppröjning ävensom talrika stensamlingar uppkomna  
genom plockning från åkrarna . . . mitt uppe bland de väldiga trä-  
den". Detta visade att "folket var mycket talrikare i forna tider och  
därjämte nöjde sig med mindre åkerlappar" (Historia om de nor-  
diska folken, bok 2, kap. 21).

Lindskog skildrar en sådan plats från Udenäs, Vadsbo: "Där  
nu stor skog å hela detta näs växer, synes på alla tjänliga och frukt-  
bärande ställen tydliga tecken, att åker där fordom varit; för övrigt  
är dock hela skogen på samma sätt som härstädes nu i bruk varande  
åkrar och ängar uppfylld med hopkastade gamla och stora stenhögar  
till bevis, att de från sten även då röjt sina åkrar och ängar" (Lind-  
skog 1814 IV s. 105). Andra sådana odlingsrösen möter man på  
Hökensås och på Billingsens högplatå (M. Sjöbeck 1952).

### Övriga jordbruksredskap

Eljest omtalas av redskap egentligen endast harven som gammal. Från Rackeby, Kålland, nämnes 1787 endast plog och harv (J. Högman). I Bredared, Veden, fanns vid 1800-talets mitt utom ”kroken och träpinneharven” endast ”några få plogar, några järnharvar och en enda gåsharv” (Älvsborgs l. s. hush. årsskr. 1859 s. 42). Liknande tedde sig situationen i Redväg (C. J. Ljungström Redvägs härad 1861). Från Björke i Gäsene förtecknas 1774 krok och harv, mest gjord av trä med lösa träpinnar (H. Möllers sockenbeskr., Borås bibl.). Vid slutet av 1800-talet förekom i Vartofta utom träpinneharv och krok ibland plog och vält. Under 1800-talet tränger tre- eller fyrkantiga harvar med krokiga pinnar (*sylbharvar*) och triangulära *billharvar* långsamt igenom i landskapet. Även mullskopan blir vanligare.

\*

En och annan, som tittar in i redskapshallen på Borås friluftsmuseum, ler väl överlägset vid åsynen av den tarvliga träbråte som där samlats. Löjet är oberättigat. I själva verket vittnar dessa enkla föremål om de otvivelaktigt positiva dragen inom kulturutvecklingen. Man kan tveka om i vad mån de lysande hjältedåden på slagfälten alltid fört denna framåt, man kan undra, om flyttandet av gränser ut över fiendeländers områden djupast sett inneburit en vinning, men man kan icke tvivla på att de nya redskapen och de metoder, som de äro uttryck för, ökat jordbrukets avkastning och därmed gjort livet drägligare att leva. Det har dessutom visat sig att vad som förefaller vara utslag av en obegriplig konservatism, t.ex. fasthållandet vid årderbruket, i själva verket vilat på fullt rationella grunder. De åldriga redskapen tjusar även som minnen från vår kulturs gryning. Svedjebrännaren med sin enkla kratta erinrar om de första stenåldersböndernas kamp för födan och på en hållristning från Bohuslän ser man en bronsåldersbonde ärja sin åker med krok.

# KÄLLOR.

- Ann = Kongl. svenska landtbruks-academiens annaler.  
 Barchæus, A. G. S 35—36 mns från 1773 i Univ. bibl., Uppsala.  
 Berch, A. — Bergman, C. F., *Oeconomisk beskrifning öfver Wadsbo härad*. Uppsala 1759.  
 Brisman, S., *Landtmannens wän*. Stockholm 1822.  
 Erixon, Sigurd, *Svenska årder*. Liv och folkkultur 1, 129 f, Stockholm 1948.  
 Glob, P. V., *Ard og plov i Nordens oldtid*. Aarhus 1951.  
 [Gyllenhaal, L. H.] *Underwisning i landthushållningen för Skaraborgs läns allmoge*. Mariestad 1821.  
 HJ = *Hushållnings Journal*. Stockholm 1776—89.  
 Jirlow, R., *Plogmodeller från 1700-talet vid Lantbrukshögskolan*, Uppsala 1948.  
 — *Äldre plogar och årder i Kongl. Lantbruksakademiens museum*. Uppsala 1951.  
 Kalm, P., *En resa til norra America*, Stockholm 1753—61, 1—3.  
 — *Wästgötha och bahusländska resa, förrättad år 1742*. Stockholm 1746.  
 Katalog, *Öfverums bruks illustrerade*. Norrköping 1875.  
 LAH = *Kungl. Lantbruksakademiens handlingar*.  
 Lindskog, P. E., *Beskrifning om Skara stift*. Skara 1812 f. I—IV.  
 Linnarsson, L., *By, bygd och gård i mellersta Västergötland I*, Lund 1948.  
 Linné, Carl von, *Wästgöta-resa* 1746, Stockholm 1747.  
 Lostbom, J., *Utkast till kundskap om swenske landtmanna redskaper*. *Hushållnings journal* 1780 febr. s. 33 f.  
 Mandelgren, N. M., *Samlingar* 1866.  
 Mellin, J. F., *Beskrifning öfver Hångsdala*. Stockholm 1812.  
 Nonnen, Edward. *Om åkerbruksredskapens konstruktion*. Degeberg 1839. Mns i Skara stiftsbibl.  
 Salander, N. *Beskrifning öfver Åsleds församling*. Stockholm 1811.  
 Sjöbeck, Märten. *Utarmning och livsutrymme i det förhistoriska och medeltida landskapet*. Medd. från Jönköpings läns hembygdsförbund 1952.  
 Svensson, Sigfrid. *Bondens år*.  
 Älvsborgs l. s. hush. årsskr. = *Älfsborgs läns södra hushållningssällskaps årsskrift*.  
 Material har ställts till mitt förfogande bl. a. från EU (Etnologiska undersökningen vid Nordiska museet), Göteborgs museum, Institutet för folklivsforskning, Stockholm, Institutet för folklivsforskning vid Göteborgs högskola, Kungl. Lantbruksakademien, U (Ultuna modellsamling, Jordbrukstekniska Institutet, Jantbrukshögskolan), UB (Universitetsbiblioteket, Uppsala), ULMA (Landsmålsarkivet, Uppsala).

# AXEL WALLENBERGS GUSTAV II ADOLFS- BYST PÅ STORA TORGET I BORÅS

AV

IVAR MOBERG

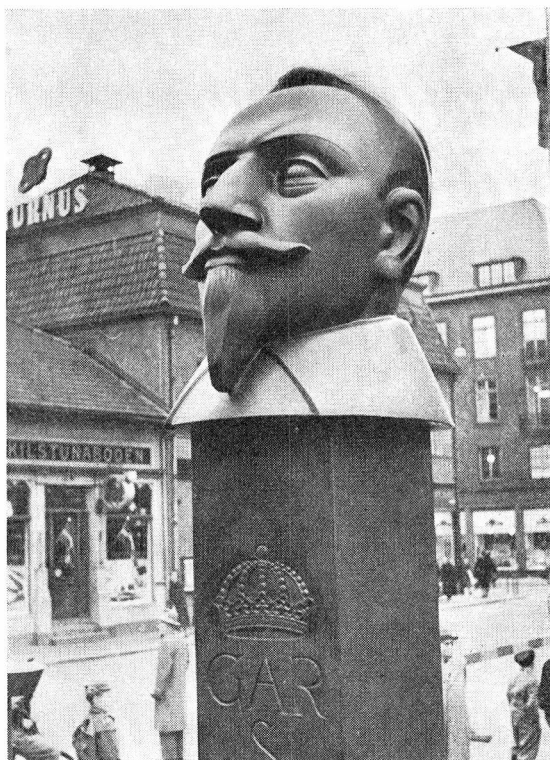
Tal vid bystens avtäckning  
den 6 november 1952.

Genom avtäckningen av Gustav II Adolfs byst har i år det traditionella sjätte novemberfirandet i Borås fått ett alldeles särskilt lokalconnot och högtidligt innehåll. Stundens betydelse inbjuder till att se dagens händelse i det djupare fjärrperspektiv, som sträcker sig ända bort till det äldsta skedet i stadens tillblivelsehistoria, ett skede, som i stort sett är samtidigt med stormaktstidens gryning i det svenska riket.

1600-talets första decennier voro fyllda av stora och genomgripande avgöranden, både på den yttre och den inre politikens områden. En betryggande fred hade slutits med Ryssland. Älvsborgs lösen hade med stora uppooffringar från hela folkets sida betalats till Danmark, och slutligen öppnat en efterlängtd väg ut till Västerhavet vid Göta älvs mynning.

Vår första riksdagsordning stadfästes, vår första regeringsform med en ny länsindelning av riket stod inför sitt förvekligande. Den gamla ståthållartiteln började komma ur bruk och ersättas av den mer modernt klingande landshövding. En ny, rent svensk härordning med landskapsregementen antogs. Uppsala universitet nyorganiserades, hovrätter och gymnasier började inrättas, fornminnesvården fick sin första organisation, och slutligen var det också under detta tidsskede, som statsmakten började skärpa regleringen av handel och köpenskap enligt dåtida ekonomiska principer.

Nya stadsanläggningar ingingo som ett viktigt led i denna riksomfattande näringspolitik. Borås är en av det tiotal städer, som



tillkommo under Gustav II Adolfs tid. Den unge, handlingskraftige och energiske kungen stod mitt i centrum för detta livliga och mångsidiga nydaningsarbete, ständigt stadd på resor i sitt vidsträckta rike. Han har själv flera gånger besökt även denna bygd och bör ha varit väl förtrogen med dess speciella problem. Här gällde det ju framförallt för statsmakten att få ett fastare grepp över den gårdfari-handel och hemslöjd, som blomstrade i trakten vid 1600-talets början.

Den 25 maj 1622 undertecknade kungen stadens privilegiebrev med sitt namn Gustavus Adolphus och fastställde namnet Borås och dess vapen med de två välbekanta ullsaxarna. Den dagen är stadens egentliga födelsedag, och när vi boråsare idag står samlade

kring denna byst, så är det väl först den kunglige stadsgrundarens minne vi vill hylla.

Borås stad har för några år sedan genom att instifta ett särskilt förtjänsttecken, Stiernsköldsmedaljen, velat hugfästa minnet av ståthållaren över Elfsborg, Nils Stiernsköld, som lagt hand vid förarbetet för den nya stadens tillkomst och som utstakat och avritat platsen för dess läge vid dåvarande Torpa sockens kyrka, den nuvarande Caroli.

Gårdfarihandeln var, som nyss antyddes, en väsentlig, ekonomisk förutsättning för det nya samhällets tillkomst. Det finns alltså ett visst, ursprungligt och historiskt samband mellan den bebyggelseplan i sten, som här ligger utbredd vid kungens sida och den staty, som nyligen avtäckts i grannskapet över gårdfarihandlanden, den legendariske och riksbekante västgötaknallen. Även hans gestalt hör på sitt sätt med till bilden av denna första, anspråkslösa stadsplan, vilken ju blev en indirekt följd av Gustav II Adolfs privilegiebrev.

Relativt kortvarig men initiativrik och framsynt blev Gustav II Adolfs fredliga gärning i hemlandet, innan maktpåliggande plikter kallade honom bort till den stridsfront, som dåförtiden gick söder om Östersjön. Han tvekade inte, att efter långt övervägande, kasta sig in i kampen mot den katolska reaktionen, som hotade vår nationella självständighet och därmed också vår tanke- och samvetsfrihet. Med en liten men väldisciplinerad svensk armé på 13.000 man stod han 1630 på tysk jord. Den lysande segern vid Breitenfeld blev av avgörande betydelse för protestantismens framtida öde i Europa och därigenom också en världshistorisk insats. Ett år senare, den 6 nov. 1632, föll han mitt i striden vid Lützen. Med sitt eget liv som offer hade han beseglat sin tro på den sak och de ideal, han kämpade för. En kort men glansfull levnadsbana hade fått sitt dramatiska slut på slagfältet.

Varje svunnen epok, varje historisk personlighet bör — för att rätt förstås — bedömas efter dåtida utgångslägen. Den tid är nu

länge sedan förgången, då man av Gustav II Adolfs liv ville göra en helgonlegend med övermänskliga karaktärsdrag och utan nyanser och vardagsbelysning. Sedan man gjort ett kritiskt, nutida bedömande, kvarstår likväl bilden av en sällsynt rikt utrustad personlighet, men den har fått mänskligare och därigenom även sannare drag. Den hårda och kalla granit, i vilken hans bild här står formad, bör inte få oss att glömma, att hans ansikte kunde spela av liv och rörelse, och ofta, när han talade, lyste upp i ljusa leenden. Han var en personligen älskvärd, lättillgänglig, lätttrörd och varmblodig människa.

För oss är det i denna stund nog att veta — och därom bär hela hans gärning vittnesbörd — att det grundläggande ledmotivet för allt hans görande och låtande — var fäderneslandets framsteg och nytta, dess frihet och trygghet. Han tänkte stort om Sverige och om Sveriges folk, vars obestridde och samlande ledare han var i en orosfylld och ödesdiger tid.

Som ung konung yttrade han en gång i ett tal till riksdagen dessa på samma gång stolta och ödmjuka ord: ”Sannerligen, jag haver aldrig, näst Gud, litat till någon annan makt än till den, som av svenska mäns trohet kommer”.

Så må då Gustav Adolfs bild, där den står på sin hedersplats på Borås stortorg, till oss och till kommande generationer tala sitt tysta språk om gudsförtröstan och framtidstro, om helhjärtat ansvars-tagande, om mod och tapperhet i farans stund, om pliktuppfyllelse och kallelsetrohet intill dödens stund!

# DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA FÖRENING

## STYRELSE:

Landshövding ARVID RICHERT, ordf.  
Direktör ALEX. ENGBLOM, v. ordf.  
Konsul KNUT EVERS, skattmästare  
Landsantikvarie INGEGÄRD VALLIN,  
intendent och sekr.

Doktor LENNART ANDÉN  
Direktör ARTHUR ANDERSON  
Överlärare CARL ANDERSSON  
Överstelöjtnant STIG BOLLING  
Verkstadsarb. TORSTEN EDLUND  
Fru ANNA EDLUND-HANSSON  
Major SVEN ENGDAHL  
Köpmän DAVID ERLANDSSON  
Bankdirektör VIKTOR FAGRELL  
Konditor AXEL FORSMAN  
Bankdirektör BIRGER HÖGSTRÖM  
Byggmästare OSCAR JOHANSSON  
Fabrikör SVEN KARLSSON  
Fil. dr IVAR MOBERG  
Direktör ROBERT NILSSON  
Biblioteksassistent LILIAN PERSSON  
Häradsskrivare MILES STENSTRÖM  
Doktor SETH TINGVALL  
Disponent GÖSTA ÖSTLUND

## Arbetsutskott:

Herrar ENGBLOM (ordf.), EVERS, HÖGSTRÖM och STENSTRÖM  
samt fröken VALLIN.





## FÖRENINGENS FÖRTJÄNSTPLAKETT HAR TILLDELATS:

### Guld

- 1949 Axel von Sneidern  
Alex. Engblom
- 1950 Vilhelm Lundvik  
Ella Bergengren  
Knut Evers
- 1952 Sanfrid Welin

### Silver

- 1949 Sven Karlsson
- 1950 Oscar Johansson
- 1951 Ada Damm  
Artur Persson
- 1952 Måns Mannerfelt  
Gustaf Thulin

### Brons

- 1949 Wollmar Arvidsson, Hyssna  
Lars Bjurquist, Borås  
Hugo Johansson, Hyssna  
Arvid Åblad, Björketorp
- 1950 Johan Källén, Borås
- 1951 Eric Carlsson, Berghem  
Eric Strandberg, Västra Mark
- 1952 Nils Bergquist, Rångedala  
Harry Bernholm, Hillared  
John Bexell, Tranemo  
Gunnar Koch, Skene  
Ivar Wadensjö, Sjötofta

# Å R S B E R Ä T T E L S E

De sju häradernas kulturhistoriska förening hade vid årsskiftet 1951—52 2374 medlemmar, varav 7 hedersledamöter och 57 ständiga ledamöter, vilket innebär en ökning med 35 mot föregående år. Många ha hjälpt till genom att på den blankett, som åtföljer årsboken anmäla nya medlemmar, men säkerligen kunde ännu många intresseras, för att genom medlemskap stödja bygdens fornminnes- och kulturminnesvård.

Museets personal har under året bestått av landsantikvarien Ingegärd Vallin, kanslibiträdet Dagmar Johanson och vaktmästare Johan Källén. Doktorinnan Magda Planck har som tidigare biträtt med katalogisering, märkning m.m. Under tiden 18 juni—25 aug. tjänstgjorde fil. kand. Folke Andersson på museet som ciceron för besökande och med nyordnandet av den arkeologiska avdelningen, varjämte han ledde utgrävningen av grunden till Brämhults kyrka.

Ett höstmöte har hållits den 9 nov. och Arbetsutskottet har sammanträtt den 2 april, 5 juni, 21 sept. och 10 dec.

Genom ett extra anslag från Borås stad kunde en del underhålls- och reparationsarbete utföras på föreningens byggnader. Kyrkan och Nymanska gården ha målats utvändigt. Taket på boden från Sjötofta har omlagts, skadade stockar har utbytts i sockenstugan och skvaltkvarnen. Garagebyggnad har uppförts i anslutning till Nymanska gården och toaletter inretts i gästgivaregårdens källare.

Följande personer ha sedan förra årsmötet lämnat gåvor till föreningen:

Nämndeman Carl Andersson, Tärby.  
Kyrkovärden Ernst Andersson, Strängsered.  
Lantbrukare Oscar Andersson, Fänneslunda.  
Herr Joh. Augustsson, Riddarebo.  
Fru Allan Bergquist.  
Fru Karin Bäckström.  
Fru Thyra Claesson, Uddebo.  
Fru Anna Edlund-Hansson, Mölneby.  
Läroverksadj. Marin Ivarsson, Jönköping.  
Fröken Anna Johansson, Borgstena.  
Herr August Johansson, Aplared.  
Herr Frans Johansson, Hedared.  
Herr Levin Johansson.

Maskinist Arvid Kraft.  
Herr Olof Larsson, Sibbarp, Månstad.  
Dir. Hugo Lillhage.  
Fru Brita Munthe.  
Herr Sven Nilsson.  
Fru Kerstin Nylander.  
Doktorinnan Magda Planck.  
Fröken Gerda Rodling, Fritsla.  
Stadsbiblioteket.  
Köpman Sven Svensson.  
Herr Herman Sönnerrfeldt, Äspered.  
Notarie G. A. Westfeldt.  
Dir. Ivar Westfeldt.

Bland gåvorna kan nämnas ett vitt 1700-tals täcke, kallat "Klosterräcket", sytt i sticksöm i ett tätt, vackert mönster och som kommer från Mölneby, där det förvarats i flera generationer. En samling tryckstockar i trä för tygtryck ha också överlämnats av fru Edlund-Hansson och utgör ett värdefullt tillskott till museets textil-historiska avdelning.

En brudkrona och brudbukett samt en del dräktdelar ha överlämnats av läroverksadj. Martin Ivarsson och en blåvit bomullsklänning från 1880-talet är en gåva av fru Brita Munthe.

Om husbehovsvävnad på en större gård 1840—80 berättar fru Clementine Westfeldts Wäf-bok från Kölingsholm. Det var många olika tygkvaliteer som skulle tillverkas alltifrån nettelduksomhängen till sovrummet, till markiser, från drälldukar till säckväv. Boken har tillsammans med en del andra saker skänkts av dir. Ivar Westfeldt. Från dir. Hugo Lillhage kommer en bild av den första bussen i Borås och av körlicenser.

En på väv målad bonad av mera ovanlig karaktär visar en dam till häst med inskriften "La de Rein". Den har överlämnats av fru Thyra Claesson, Uddebo.

Den bandinspelningsapparat, som inköpts, har kommit till användning vid flera tillfällen, dels i Borås, dels i samarbete med hembygdsföreningen i Björketorp samt i Toarp.

Under det gångna året ha gruppbesöken på museet varit fler än tidigare. Under vintertiden ha ofta föreningar förlagt ett sammanträde till museet, i samband med samkväm i Fällhult. Midsommaraftonen hade IOGT:s riksstämma, som hölls i Borås, förlagt sitt program till museet. Besöksantalet var också under året högre än någon gång tidigare nämligen 11.806.

En ny hembygdsförening har bildats i Hudene och fått en god start, genom en förnämlig donation av fröken Anna Johansson, som till föreningen överlämnat ett c:a 9 hektar stort område av Trollaboskogen, det s.k. Hyberget. Hit skall man flytta en stuga från Källunga.

Även i Strängsered har en ny hembygdsförening bildats och här har man som gåva av Linds sterbhus fått mottaga en ryggåsstuga, som kommer att flyttas till lämplig plats.

För arbetet i övrigt i bygden hänvisas till landsantikvariens berättelse till Kulturminnesrådet.

Borås den 19 maj 1952.

För styrelsen  
*Arvid Richert*

*/ Ingegärd Vallin*

#### REDOGÖRELSE FÖR 1951 AV LANDSANTIKVARIEN I DE SJU HÄRADERNA

Under 1951 har landsantikvarien i Sjuhäradsbygden haft 100 resdagar och då under året semester uttagits 29/6—28/7 har tiden för expeditonsarbetet och skötseln av museet blivit kortare i förhållande till föregående år, (då endast en veckas semester uttogs), och skulle näppeligen kunnat nöjaktigt medhinnas, om ej vid museet under tiden 18 juni—25 aug. anställts fil. kand. Folke Andersson.

Ärenden som berört fasta fornminnen ha föranlett sammanlagt 19 resdagar. I Ljungsarp har en bautasten besiktigats och rests (21/5, 20/10). I Timmele har på initiativ och med frivillig arbetskraft av J. U. F. föreningens medlemmar ett gravfält kunnat röjas fritt från

buskvegetation och restaurerats. Gravfältet ligger på prästgårdens mark, nära landsvägen, och i den angränsande björkhagen brukar man samlas till fester, varför det är synnerligen värdefullt att gravfältet nu framträder i ett vårdat skick. (Besök 6/8, 14/8, 7/9). Vägförvaltningen har gjort framställning om tillstånd att flytta en runsten i Tranemo vilken besiktigades 5/8. Vid rätning av vägen i närheten hade denna stakats över två gravhögar vilket dock observerades av professor Gunnar Thelander och efter besök på platsen ändrades vägens sträckning så att fornminnena räddades. Ytterligare fasta fornminnen i trakten besiktigades samtidigt (9/8).

Tillsammans med vägmästarna i Bollebygd och Svenljunga ha ett flertal vägmärken, broar, m.m. inom deras distrikt besiktigats (31/10 och 5/11). Ansökan om återflyttning av en milsten i Hajom föranledde besök den 3/8, varvid även andra fornminnen i socknen besiktigades. Anmälningar om förmodade fornminnen ha föranlett resor till Gingri (10/5), Sandhult (13/10), Kölingared (2/10), Kinna-  
rumma (29/10), Roasjö (12/11), Finnekumla (17/11) och Surteby (21/12). N. Säm besöktes 24/8 med anledning av bebyggelse vid Sämsjön intill ett par domarringar och 10/9 var landsantikvarien kallad till en avstyckningsförrättning i Fristad.

Följande platser, där inom de närmaste åren nya broar skall byggas har besiktigats: Närunga och Grude (14/2), Töllsjö (22/4), Fritsla (30/4), Broddarp, Öra (6/5), Bredared (8/5), Björketorp (12/5), Revesjö (19/5), Liared (20/5) och Annelund, Hov sn. (23/10).

Ljung har besökts (14/2 och 14/12) med anledning av planer att restaurera det gamla tingshuset.

Vid reparationsarbeten i Svalegården, Länghem påträffades gamla handlingar klistrade under tapeterna, vilket föranledde besök den 15/2.

Den 16/5 besiktigades den nu ganska förfallna stenkällaren på ödetorpet Ekebacken i Ljur sn. där Anders Petter Andersson, den s.k. Ljurskamjölnaren föddes 1829. Frikyrkoförsamlingen ämnar röja upp platsen och bevara källaren som ett minne över den kände

predikanten. I deras museum förvaras redan ett flertal minnen från väckelsetiden.

Yttrande har avgivits med anledning av förslaget till generalplan över Borås.

Ett stort antal kyrkor ha restaurerats under 1951. Riksantikvarien Martin Olsson har 18/6 besökt Brämhults kyrka. Kand. Andersson har lett undersökningen av utgrävningen under kyrkan och i samband med arbetena har landsantikvarien besökt kyrkan vid 6 olika tillfällen. Målade bräder från Kölingareds gamla kyrka påträffades vid reparation i församlingshemmet och besiktigades 20/3. Den 22/6 besöktes Möne där under rivningen av den brunna kyrkan påträffats skulpterade stenar från socknens medeltidskyrka. Samma dag besöktes Hällstad, där huggna sandstenar framkommit vid omputsningsarbeten och slutligen Murum, där frågan om inflyttning i kyrkan av två gravstenar över medlemmar av släkten Ugglå, vilka numera sitta på kyrkans sydvägg, diskuterades. Samma fråga föranledde besök i Murum den 12/12 tillsammans med antikvarie Born. Pastorsämbetet i Bollebygd besöktes (6/8) angående bättre förvaring av en del inventarier tillhörande Rävlanda kyrka; Vesene kyrka där takmålningar rengjorts besöktes 2/11, och S. Sams kyrkoruin 17/11 där man planerat att resa ett kors. Samma dag besöktes Finnekumla kyrka. Den 11/10 besöktes Sexdrega kyrka tillsammans med antikvarie Erik B. Lundberg med anledning av restaurering av en gammal altarpuppställning. Tillsammans med antikvarie Erik Born har landsantikvarien besökt kyrkorna i Sjötofta, Kalv, Håcksvik och Fivlered (11—12/12).

Följande hembygdsföreningar ha besökts, Kinna (25/1), Ljushults (17/3), S. Ving (2/6) då intendent Sandklef höll föredrag, Berghem (16/6), Kalv (17/6 och 19/10), Gingri (23/9), Björketorp (6/10). Landsantikvarien var inbjuden till Hembygdsföreningen Westergyllens 30-års jubileum, som firades den 20/10. Dessutom ha samlingarna i Eriksbergs gamla kyrka besiktigats (6/5) och för

märkning och konservering var landsantikvarien där tillsammans med fru Beda Westman den 22/6. Ett sammanträde med en studie-cirkel i Sjötofta ledd av komminister Ivar Wadensjö bevistades den 12/9. Medlemmarna ha samlat uppgifter av olika slag från socknen och till julen publicerades resultatet i en innehållsrik och värdefull sockenbok om 434 sid. Den tidigare påbörjade konserveringen av Fristads folkhögskolas samlingar fortsattes tillsammans med fru Westman 20—21/6. Strängsered besöktes 4/6 för genomgång av föremålen i ett dödsbo, som donerats till församlingen och där man önskade bevara vad som kunde ha värde för en blivande hembygds-gård, medan resten skulle säljas på auktion. Slutligen har vid Stiftelsen Seglora gamla prästgårds årsmöte (24/5) med Seglora hembygdsförening diskuterats om lokalernas användning.

I Sjötofta besöktes Elander Pettersson, Erikstorp, den 4/9. Här finns en skvaltkvarn, som alltså varje höst användes för att mala gårdens rågskörd, säkerligen den sista i bygden, som alltså är i bruk. På grund av den torra hösten skedde malningen senare än vanligt 1951, men vid besök den 11/12 var kvarnen i gång och mjölet rann i en jämn stråle fram mellan de drygt meterstora stenarna. På en gård i Sätilla besiktigades spår av väggdekorationer 10/8 och besök har också gjorts i Äspered (9/8) och på Torpa (24/2). I Hajom socken deltog landsantikvarien den 10/8 i baket av en förningskaka hos fru Anna Nilsson i Fänriksgården. Efter hennes mors gamla recept med 10 ägg m.m. bakades de 9 olikstora kakor vilkasedan läggas ihop till en pyramid, och prydes med en mångfärgad pappers-tofs i toppen. Dylika kakor var den vanliga förningen vid kalas.

I Södra Ving har träslöjdare besökts (25/1), liksom Björketorp (8/2) och Vänga (16/5) med anledning av förfrågningar om gamla möbler. Uppgifter om snusdostillverkningen i Ölsremma antecknades 21/5, en modell av en påträffad gammal julkrona av bleckplåt, tillverkad av kyrkvärden Ernst Andersson i Strängsered, avhäm-tades 26/8. Korgtillverkare i Hedared besöktes 29/11. En dräkt-

samling i Limmared tillhörig familjen Munthe genomgicks 12/9. Uppgifter om gårdfarihandel, speciellt inom släkten Gunterberg antecknades i Gullered och Liared (7/9); målningar från Ekefors säteri numera i Fru Thyra Claessons, Uddebo, ägo, liksom ett välförsett dockskåp hos familjen Ek på Rydal ha fotograferats (11/9, 17/10). Angående målade julbonader besöktes Ö. Frölunda 3/11. Frågan om bildande av en hembygdsförening i socknen diskuterades i Fänneslunda 24/8. Dessutom har resor gjorts till Mossebo, Uddebo (27/9) genom nordvästra Mark (17/5), delar av Gäsene härad (7/6).

Vänersborg har besökts för Kulturminnesrådets och revisorernas sammanträden (22/2, 28/2 och 8/8), samt för uppgörande av statförslag 31/5.

Landsantikvarierna i Västergötland träffades i Skara 9—10/10 och därvid gjordes arkivstudier.

Landsarkivet i Göteborg har besökts 5/4, 27/8 och 31/8. Värnamo besöktes 28/5 och 28/9—3/10 hade landsantikvarien tillfälle att studera "Den gamle By" i Aarhus, en mönstergill anläggning med bl.a. utomordentligt rika och instruktivt uppställda samlingar av textilhistoriskt intresse. Dampvaeveriet liksom handvävnadsavdelningen var ytterst intressanta. Färgeriet var tyvärr just under reparation. 22—26/11 deltog landsantikvarien i Svergies landsantikvariers och Svenska Museimannaföreningens höstmöte i Stockholm.

Semestern utnyttjades för en resa i Frankrike. Det var synnerligen lärorikt och värdefullt att få tillfälle att besöka t.ex. Le Musée de tissu i Lyon, tapisserimuseet i Angers med den fascinerande sviten 1300-tals tapeter, med motiv från Uppenbarelseboken, liksom att studera den nuvarande tapettillverkningen i Aubousson. Spetsknypplingen, knivsmidet med flera hemslöjdsgrenar i Auvergne har i mycket haft besläktad organisation och förutsättningar som hemslöjden i sjuhäradsbygden.

Samarbete har under året ägt rum förutom med hembygdsföreningar med Borås Naturskyddsförening, Borås husmodersförening



vars studiecirkel: Gäsene härad har letts av landsantikvarien och sammanträtt på museet. Arbetet med sammanställande av material för länsutredningen har fortgått, liksom för regionplanen för Boråstrakten. Med folkskollärarnas och -lärarinnornas organisationer har diskuterats möjligheterna att göra museibesöken mera givande och om utarbetande av arbetsblad e.d. För blivande ciceroner från AB Stadsbussar ha samlingarna demonstrerats. Midsommarafton hade NTO:s riksmöte, som hölls i Borås, förlagt sitt program till museet. I Kulturveckans styrelse representerades Kulturhistoriska föreningen av dir. Alex. Engblom och landsantikvarien.

Förutom demonstrationer på museet har föredrag hållits bl.a. i Ulricehamn, Limmared, Stora Lundby, Fristla, Dalstorp, Surteby-Kattunga, Hultafors, Göteborg, Kinna, liksom i flera föreningar i Borås. En studiecirkel i hembygdskunskap vid Fristads folkhögskola besöktes 16 och 23 jan.

Årsboken Från Borås och De sju häraderna årg. 6 utkom på våren och årg. 7 redigerades under hösten. Tryckningen har föranlett besök i Göteborg 1/2, 16/11 och 15/12.

De sju häradernas kulturhistoriska förenings årsmöte hölls på Torpa den 18/6 med föredrag av riksantikvarien Martin Olsson. Höstmöte hölls i Borås den 9/11 med landsantikvarien Jan-Erik Anderbjörk, Växjö, som talare. Arbetsutskottet har sammanträtt den 2/4 och 21/9. Förutom Riksantikvarien ha under året även antikvarierna Sverker Jansson, Erik B. Lundberg och Eric Born besökt Borås.

1226 skrivelser ha diarieförts under 1951. Under kand. Anderssons tjänstgöring nyordnades den förhistoriska avdelningen på museet. Besökssiffran vid museet var 1951 den högsta hittills eller 11.806. Medlemsantalet i föreningen visade även en ökning och utgjorde vid årsskiftet 1951—1952 2.374.

Borås i mars 1952.

*Ingegärd Vallin*

# FRÅN HEMBYGDSFÖRENINGARNA

## BOLLEBYGDS HÄRAD:

*Björketorps sockens hembygdsförening:* Ordf. kantor Arvid Åblad, kassör fru Anna Magnusson. Samlingarna skötes av kontorist Malte Eurenus.

*Bollebygds hembygdsförening:* Ordf. landstingsman Gösta Johansson, Kråketorp, v. ordf. banmästare A. Nätt. Kassör hemmansägare Isidor Andersson.

*Töllesjö fornminnesförening:* Ordf. lantbrukare Reinhold Olsson, Sjögård. Kassör slöjdare Erik Carlsson, Henå. Herr Thedor Andersson, Stommen, sköter stugan och samlingarna.

## GÄSENE HÄRAD:

Förslag har väckts att bilda en för hela Gäsene storkommun gemensam hembygdsförening, som särskilt skulle ta sikte på skapandet av en kommunal gemenskap och samhörighetskänsla inom den nybildade storkommunen och på olika områden skapa betingelserna för trivsel och trevnad. Man hoppas att planerna skall kunna förverkligas under 1953.

*Hudene hembygdsförening:* Ordf. f. folkskoll. Linnar Linnarsson, Alingsås. Artur Carlsson, Fåglavik, är kassör och sköter stugan från Grimstorp. Föreningen bildades 1928 i första hand för att få den medeltida kyrkogården fredad. Denna



Hudene hembygdsförenings stuga.

användes då som beteshage, och en väg till åkrarna gick rätt däröver. Sedermera har föreningens arbete kommit att koncentreras till trakten kring Fåglavik, där man också fått en plats för en stuga från Grimstorp vari man samlat föremål från trakten.

*Hudene Hembygds- och Fornminnesförening*, bildad 1952. Ordf. lantbrukare Helmer Ljungkvist, Fäged, v. ordf. fröken Hulda Gustafsson, Grimstorp, sekr. Karl-Gustaf Williamsson, Västergården, kassör Olof Lundblad, Ölanda. Tillsyningsman för parken och stugan är Filip Gustafsson, Grimstorp. Vid sammanträde i Hudene skola d. 30/1 1952 beslöts om bildande av en hembygdsförening. Konstituerande sammanträde hölls sedan i början av juni månad. Härvid antogs stadgar, tillsattes styrelse, beslöts om namn på föreningen samt om inköp av en gammal ryggåsstuga. Antalet medlemmar är f.n. 102 st. Stugan är uppförd ehuru ej fullt färdig å ett av fröken Anna Johansson, Trollabo, skänkt markområde om c:a 9 hektar, den s.k. Hybergsskogen. Invigningen av stugan och parken för sitt ändamål är planerat att ske under försommaren 1953.

*Jällby hembygdsförening*: Ordf. Herbert Carlsson, Jällby, Ljung. Kassör Paul Fredriksson, Jällby, Ljung.

*Källunga hembygdsförening*.

*Närunga missionshistoriska museum*: Föreståndare pastor J. Alb. Johansson, Ljurrhalla.

*Skölvane hembygdsförening*: Ordf. kyrkoherde Herbert Karlsson.

*Svältornas fornminnesförening*: Ordf. sekr. och kassör folkskoll. Nils Rydler, Asklanda. Handl. Ellen Jonsson, Affären, Ornunga, visar samlingarna i Ornunga gamla kyrka.

#### KINDS HÄRAD:

*Dalstorp-Nittorps hembygdsförening*: Ordf. Carl Kjellén, Dalstorp, sekr. och kassör Mats Josefsson, David Andersson, Harald Larsson och And. Alexandersson ledamöter. Föreningen har f.n. ett medlemsantal av omkring 100. Intresset för föreningen är rätt stort. Ett antal föremål från gången tid har under året tillförts hembygdsstugans samlingar. Stugan har i sommar försetts med nytt tak av spån, skänkt av pastoratet. Likaså har stugan nymålats till det yttre med rödfärg. Ett stort antal intresserade har under sommarmånaderna besökt stugan. En fest avhölls under aug. med föredrag av landsantikvarie Ingegärd Vallin, Borås. En gång har bygdens damer varit samlade till "syjunta" varvid var och en av dem lämnade kontantbidrag till föreningens kassa. Nyligen har kyrkoherden hållit s.k. husförhör med Nittorps rote i stugan. Härvid serverades kaffe till de tillstädeskomna. Ett särskilt omnämnande bör ges åt stugvärd Gust. Johansson och stugvärdinnan fru Josefsson, båda från Stommen, för ospard möda, när det gäller stugans ans och vård.

*Grönabögs hembygdsförening*: Ordf. trävaruhandlare Fritz Karlvall.

*Hillareds hembygdsförening*: Ordf. Harry Bernholm, v. ordf. fröken Nanna Larsson, kassör Gustav Good, sekr. Sture Svensson, v. sekr. Olof Stomberg.



Linbråkning i Hillared.

Föreningen har under året arrangerat en hembygdsfest, varvid konsulent Nils Presto från Uppsala medverkade med föredrag och låtar på fiol och kohorn. En livligt uppskattad programpunkt, som utfördes av äldre Hillaredsbor var linberedningen. Där visades alla moment från linhalm till spunnet garn.

Under året har föreningens medlemmar flera gånger samlats i hembygdsstugan till brasaftnar med kaffe och sång. Vid dessa tillfällen har någon medlem berättat om gamla seder och bruk i Hillared i anslutning till betydelsefulla dagar under året. Upptagningar med magnefon har även förekommit.

*Kalvs hembygdsförening:* Ordf. Mauritz Jedheim, Kalvsjöholm, kassör Viktor Johansson.

*Ljusbults hembygdsförening:* Ordf. Olof Hagborg, v. ordf. Einar Rånge, sekr. Gösta Kruse, kassör Folke Gabrielsson.

Åtskilligt virke och många fria dagsverken ha tecknats för 1952, även kontanta bidrag ha influtit.

*Långhems hembygdsförening,* bildad 1952. Interimstyrelsen består av Carl Holmberg, John Broman, Martin Andersson, Mats Westberg och fru Lisa Nyman. Sammankallande Carl Holmberg.

*Sexdrega hembygdsförening:* Ordf. Åke Jacobson, St. Salarp, sekr. Gunnar Svenningsson, kassör Tore Hjelm. Samlingarna visas av Erik Andersson, Gustavsberg.

*Svenljunga hembygdsförening:* Ordf. redaktör Rune Gedda.

*Tranemo hembygdsförening:* Ordf. J. Bexell, v. ordf. Knut Palmkvist, kassör Arvid Stigsén, sekr. Arvid Pettersson, museiförest. Helge Pettersson. Sekr. Arvid Pettersson. Samtliga dessa personer äro från Tranemo socken. För Mossebo valdes Simon Kjällerström och Ivar Pettersson. För Ambjörnarp: Einar Johansson och J. Forsberg. För Sjötofta: Axel Löwquist och Axel Melkersson.

Under år 1952 hade Tranemo Pastorats hembygds- och fornminnesför. kommit så långt med sitt arbete, att den, den 7 sept. kunde fira invigningen av stugan och den vackra parken. Till invigningen hade man engagerat Sexdrega folkdanslag, som på ett förtjänstfullt sätt medverkade. Att stort intresse förefanns för vår anläggning kunde man lätt konstatera, då det dåliga vädret till trots, inräknades 409 betalande. Å det område som ej begränsas av den lilla Tranemosjön, har föreningen låtit uppföra en gammaldags "kortsnesgårdesgård". Stugan är nu möblerad efter gammalt mönster. Möbler har skänkts av en hel del personer och för fönstren har vi hemvävda gardiner. Efter kontakt med landsantikvarien fröken Vallin fick vi en färgkombination i interiören som ytterligare ger den besökande känslan av, att han befinner sig i en gammaldags inredd stuga.

Så fort sig göra låter, ha vi för avsikt, att låta uppföra en gammal basta å området. Bastan är likadeles skänkt.

*Ölsremma hembygdsförening:* Ordf. Hjalmar Hulander, v. ordf. Oscar Gabrielsson, kassör Anders Johansson.

*Örsås hembygdsförening.* Stugan har ännu ej kunnat tas i bruk av föreningen.

*Ljungsarp J. U. F.* har en ryggåsstuga.

*Månstad J. U. F:s* hembygdsstuga. Märkning och konservering av samlingarna har påbörjats.

#### MARKS HÄRAD:

*Bergboms hembygdsförening:* Ordf. handlanden Erik Carlsson, Bäckäng, kassör folkskollärarinnan Inga Andersson, Karlsro, sekr. länsskogvaktare Gunnar Särnmark, som även har tillsvn över samlingarna.

*Hyssna hembygdsförening:* Ordf. folkskollärare Wolmar Arvidsson, v. ordf. lantbrukare Fridolf Arnell, sekr. handelsbitr. Hugo Johansson, v. sekr. fröken Maj Persson, kassör John Karlsson.

Arbetet under året har mest bestått i visning av hembygdsmuseet, som även i år besökts av gruppresor och enskilda intresserade. Distributionen av boken: Hyssna- en socken i Mark, har skett i hembygdsföreningens regi och det kan nämnas att boken hittills sålts i c:a 930 ex.

*Kinna hembygdsförening:* Ordf. Evert Svensson, Svensborg, kassör Mats Johansson, Tureborg, Hede.

*Kinnarumma hembygdsförening:* Styrelse hrr John Andréasson, Inge Lust, Valter Eklund, Axel Henriksson, fru Anni Gustafsson samt kamrer Gotthard Börjesson och herr Nils Eriksson.

*Kungsäters hembygdsförening:* Styrelse: kantor Andin Svensson, dr T. Brodin, fabrikör Einar Karlsson, Dalbo, Kungsäter, fru Ebba Karlander, Grubbegården, Kungsäter, kantor Tage Rohrman, Gunnarsjö, lantbrukare K. E. Johansson, Gunntorp, Gunnarsjö, kantor Seth Larsson, Karl Gustav, fru Elisabeth Johanson, Torsäng, Karl Gustav, lantbrukare Gunnar Johansson, Hakatorp, Karl Gustav,

samt lantbrukarna Johan Abrahamsson, Djupadal, Grimmared och Johan Johansson, Märkedal, Grimmared.

*Seglora hembygdsförening:* Ordf. lantbr. Sven Bengtsson, Sälgered, kassör handelsförestånd. Hugo Fransson, Seglora, sekr. herr Karl Julius Johansson, Svaneholm. Intendent Hadar Johansson, Svaneholm.

*Skene hembygdsförening:* Ordf. förman Holger Johansson, sekr. Gustav Larsson, kassör Filip Karlsson.

Föreningen har liksom föregående år energiskt gått in för samlandet av fornsaker samt upptecknande av samtal med äldre ordsbor av vilka en del inspelats på band i och för arkivering. Radiotjänst har varit nere hos föreningen och gjort en inspelning, framförd i radio den 27/4 1952. För övrigt har arbetet med iordningsställandet av ryggåsstugan i Ödegårds-kulle tagit en hel del tid i anspråk.

*Västra Marks hembygdsförening:* Ordf. banmästare Eric Strandberg, kassör fru Agnes Larsson.

*Istorps J. U. F.:* Ordf. Allan Töllstrand, Töllebäck. Har en stuga på Apelås.

*Öxabäck J. U. F.:* Ordf. Olle Svensson, Strixbo. Har hand om den gamla sockenstugan, som ligger strax intill kyrkan.

*Öxnevalle J. U. F.:* Ordf. Åke Efraimsson, Tranhult, Sundholmen, Har en ryggåsstuga å Slätten, Källeberg, som skötes av Allan Håvemmark, Hås, Horred.

#### REDVÄGS HÄRAD:

*Blidsbergs hembygds- och fornminnesförening:* Ordf. vakant. Kassör Fritiof Hulander, Berghov, sekr. Astrid Berger.

*Brunns hembygdsförening:* Ordf. fabrikör Sven Karlsson, sekr. kyrkoherden Carl Skog och kassör kyrkovården Artur Andersson.

*Kölaby hembygdsförening:* Ordf. Ludvig Fast, Ågården, Trädet.

*Strängsereds hembygdsförening:* Ordf. Sven Larsson, v. ordf. Bertil Hermansson, sekr. Vitalis Kruse, kassör Ernst Andersson samt Fredrik Carlén, Sture Lind och Knut Gustavsson.

Hembygdsföreningen har som gåva av Linds sterbhus mottagit en ryggåsstuga. En kommitté på fem personer tillsattes för att göra en utredning om den lämpligaste placeringen, kostnaden för flyttning etc.

*Timmele Samhällsförening: Fornstugekommitté* Ordf. fabrikör Hugo Axelsson, Lyckäng, kassör herr Filip Melkersson, Säter. F. hemmansäg. Haldor Andersson förevisar samlingarna vid tillsägelse.

*Timmele J. U. F.* äger en mycket liten ryggåsstuga.

#### VEDENS HÄRAD:

*Bredareds hembygdsförening:* Styrelsen består av socknens tidigare kommunalfullmäktige. Till arbetsutskott har utsetts herrar Hans Adrielsson, Torsten Nilsson och Oskar Magnusson.

*Älvsborgs läns folkbögskola,* Fristad. Konserveringen av samlingarna har fortsatt.



Medlemmar i Toarps hembygdsförening.

#### ÅS HÄRAD:

*Gingri hembygdsförening:* Ordf. disponent Dag Rydin, Fristad. Föreningen har ryggåsstuga med samlingar. Märkning och konservering av samlingarna har påbörjats.

*Hällstad socken: skolmuseum.* Samlingar skänkta av herr Gustaf Källman.

*Härna hembygdsförening:* Ordf. folkskoll. John E. Bränneby, Hökerum.

*Kärråkra* (samling i kyrkan): Herr Carl Öman.

*Toarps hembygdsförening:* Ordf. bankkamrer Olof Kirsten, Dalsjöfors, kassör f. mätaren Artur S. Johansson, Dalsjöfors.

*Södra Vings hembygdsförening:* Ordf. Direktör Alex. Engblom, Borås, v. ordf. kyrkoherde Sune Åhrby, sekr. folkskoll. Valter Dahlén, kassör godsäg. Sigurd Gustafsson.

#### ULRICEHAMN:

*Ulricehamns hembygdsförening:* Ordf. herr Ivar Molin, kassaförvalt. Fritz Källberg, sekr. Gustaf Boger.

#### BORÅS:

*Hembygdsföreningen Westeryllen:* Ordf. herr Gösta Holmberg.

## FÖRFATTARREGISTER 1943—1953

Althin, Torsten:

Avdelningen textilhistoriska maskiner på tekniska museet. 1949, s. 39.

Bergquist, Nils:

Lars Hansson i Rångedala. 1950, s. 79.

Bergström, Lars-Erik:

Stormansgodset Vädersholm. 1943, s. 57.

Berthelson, Bertil:

Arbetsuppgifter och forskningsresultat. 1943, s. 23.

Boger, Gustaf:

Bogesunds stadsbild under 1600-talet. 1951, s. 35.

Bondestam, Torgny:

Otto Mannerfelts samling i Borås stadsarkiv. 1953, s. 37.

Broomé, Bertil:

Nils Stiernsköld, de sju häraderna och Borås. 1951, s. 19.

Dahl, Flemming:

Kinnahus — Kinnaholm — Kinnaborg — Kinnared. 1952, s. 47.

Danielson, H. N.:

Till Hans Nellsons biografi. 1950, s. 25.

Kilsundskoncernen. 1951, s. 83.

Diurson, Vera:

Hemslöjden i Bollebygds härad. 1947, s. 27.

Ek, Willy:

Dockskåpet på Rydal. 1952, s. 10.

Engblom, Alex.:

Teknik och mönster inom textiltrycket. 1943, s. 81.

Erixon, Sigurd:

Gullereds by. 1945, s. 61.

Evers, Knut:

Lars Börjesson på Haby. 1945, s. 54.

Inför femtioårsjubileet. 1953, s. 21.

Granlund, John:

Kardmakeriet i norra Kind. 1943, s. 119.

Gunterberg, Wald.:

Handelsborgaren Nils Gunterberg. 1952, s. 22.

Gustawsson, K. A.:

Några synpunkter på fornminnesvården. 1950, s. 13.



- Hansen, H. P.:  
Vestjydsk Husflid. 1951, s. 45.
- Hansson, Anna Edlund:  
Anders Hansson på Mölneby. 1950, s. 53.
- Hellner, Brynolf:  
Borås äldre bebyggelse. 1943, s. 41.
- Henschen, Ingegerd:  
Ylletryck i Västergötland under 1700-talet. 1949, s. 13.
- Hultén, Karl:  
Några målningar från Ekedals säteri i Sjötofta. 1952, s. 6.
- Ivarsson, Martin:  
Hämmerstaberget. 1947, s. 49.  
Åskväder för tvåhundra år sedan. 1950, s. 97.
- Jirlow, Ragnar:  
Jordbruket i Västergötland genom tiderna. Redskap och metoder. 1953, s. 69.
- Johansson, A. O.:  
Sandhults kyrkas byggmästare. 1950, s. 71.  
Något om knektar och knekttorp. 1951, s. 61.
- Johansson, Hugo:  
Hyssna hembygdsförening. 1950, s. 121.
- Jörnmark, Ragna:  
Min far, Gunnar Blomgren. 1953, s. 24.
- Larson, Anders:  
Näringslivet i Svenljunga under 1500- och 1600-talen. 1949, s. 47.
- Lindhagen, Sten:  
Förläggaregården Fällhult. 1947, s. 13.
- Lundberg, Erik:  
Kulturminnesmärken av europeisk betydelse i Sjuhäradsbygden. 1947, s. 31.
- Lundvik, Vilhelm:  
Inledning. 1945, s. 11.
- Mannerfelt, Måns:  
Kring initiativtagandet och skapandet av Kulturhistoriska föreningen.  
En överblick med minnesintryck. 1953, s. 28.
- Moberg, Ivar:  
Axel Wallenbergs Gustaf II Adolfsbyst på Stora Torget i Borås. Tal vid  
invigningen. 1953, s. 110.
- Nilsson, B. A.:  
Några tankar och uppgifter om Sjuhäradsbygdens jordbruk. 1943, s. 112.
- Nilsson, Robert:  
Borås museum och Borås stad. 1953, s. 41.
- Norberg, Rune:  
Medeltidsmålningarna i Södra Vings kyrka. 1945, s. 93.

- Nylander, Axel:  
Joseph Hansson. Talmannen i bondeståndet. 1953, s. 43.
- Post, Lennart von:  
Viskadalens fornfjord. 1943, s. 39.
- Richert, Arvid:  
De Sju Häradernas Kulturhistoriska Förening 1903—1953. 1953, s. 6.
- Sandklef, Albert:  
Märkedal i Grimmared. 1953, s. 57.
- Sneidern, Axel von:  
Inledning. 1943, s. 11.
- Sondén, Ragnar:  
Viskans översvämning i Borås i april 1951. 1952, s. 91.
- Stenström, Miles:  
En återblick. 1943, s. 13.  
Den nya kommunindelningen i Sjuhäradsbygden. 1951, s. 135.  
De Sju Häradernas Kulturhistoriska Förening 1903—1953. 1953, s. 6.
- Strömbom, Nils:  
Sven Erlandsson i Karsbo. 1945, s. 103.
- Thulin, Gustaf:  
Hos en "bya-smed" vid Tolken. 1952, s. 87.
- Tingvall, Seth:  
Några berömda kvinnor och män från Sjuhäradsbygden. 1952, s. 87.
- Vallin, Ingegärd:  
Från förläggarverksamheten på Kinna Sanden år 1870. 1943, s. 98.  
Bebyggelsen i det gamla Borås. 1945, s. 39.  
Föreningen F. B. i Uddebo. Sammanställda anteckningar. 1947, s. 61.  
Från museer i Belgien och England. 1949, s. 97.  
Notiser från 1600-talets Blidsberg. 1950, s. 62.  
Kalenderstav i Eriksbergs gamla kyrka. 1952, s. 16.  
Detthleff Ross som donator. 1952, s. 19.
- Westfeldt, G. A.:  
Glaciala relikter i Sjuhäradsbygden. 1952, s. 71.
- Wikström, Olle:  
En industriavdelning vid Borås museum. 1945, s. 15.
- Wildte, Fridolf:  
Grimstorps prästgård. 1949, s. 91.
- Wärenstam, Tore G.:  
Konungen på Eriksgata i Sjuhäradsbygden. 1952, s. 102.
- Åblad, Arvid:  
Björketorps hembygdsförening. 1950, s. 119.

STYRELSEN FÖR DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA  
FÖRENING BER ATT TILL NEDANSTÅENDE INDUSTRIER,  
FÖRENINGAR OCH SAMMANSLUTNINGAR FRAMFÖRA ETT TACK  
FÖR GOTT SAMARBETE OCH FÖR VÄLVILLIGT EKONOMISKT  
STÖD, SÅ BETYDELSEFULLT VID GENOMFÖRANDET AV  
FÖRENINGENS KULTURELLA ARBETSUPPGIFTER

Adebolaget  
Ahremarks Konfektions A.-B.  
A.-B. Borås Appreturmedelfabrik  
A.-B. Borås Handvävnadsindustri  
Borås Hemindustri A.-B.  
Borås Kliché och Litografiska A.-B.  
A.-B. Borås Koksaffär  
Borås Mekaniska Verkstads A.-B.  
Borås Sparbank  
A.-B. Borås Spetsfabrik  
Borås Wäfveri Aktiebolag  
A.-B. Frans Brunke  
Fabriks A.-B. Bröderna Alström  
A.-B. Bröderna Liljeros  
Bröderna Magnusson  
A.-B. Dalhems Väfveri  
Alex. Engblom & Co. A.-B.  
A.-B. Erikson & Larson  
Haldens Färgeri A.-B.  
Halla Textil A.-B., Överlida  
Handväveriet Jacquard  
Föreningen Hemslöjden U.P.A.  
A.-B. Claes Håkansson  
Häggåstrands Väveri A.-B.  
Oscar Jacobsson A.-B.  
Jagenburg & Medin A.-B.  
Algot Johansson A.-B.  
N. J. Johanssons Eftr., Apled  
E. W. Just A.-B.  
A.-B. J. W. Jönsson  
A.-B. Kamgarn  
A.-B. Kem. Fabr. Monopol  
Kilsunds-Koncernen  
A.-B. Libokonfektion

Färgeri A.-B. Lind & Co.  
A.-B. N. H. Ljungbergs Läderfabrik  
Magni A.-B.  
A.-B. Manufaktur & Konfektion  
A.-B. Marks Jacquardväveri  
Mönsterateljern vid Textilinstitutet  
Erik Nilssons Fabriks A.-B.  
Byggnads A.-B. Oscar Ohlson  
A.-B. Olssons Mössfabrik  
A.-B. J. A. Petterson & Co.  
Rorybolagen  
Rydahls Manufaktur A.-B.  
Rydboholms A.-B.  
Sandwalls Ångbryggeri A.-B.  
Hadar Sjölin A.-B.  
A.-B. Skyddskläder  
Sportkonfektion A.-B.  
A.-B. Alf Stigens Fabriker  
Stili A.-B.  
Svensk Pappersindustri  
A.-B. Svenskt Konstsilke  
A.-B. Ludvig Svensson  
A.-B. Sveriges Förenade Triåfabriker  
A.-B. Textilalex  
A.-B. Textilfabriken Merkur  
A.-B. Textilkompaniet  
Thulebolagen  
Tranemo Yllefabriks A.-B.  
A.-B. Triåfabriken Elit  
Atelier Wallander & Wernlund  
A.-B. Wiskadals Fabriksbod  
Viskafors Gummifabrik A.-B.  
A.-B. Vitvaruindustri  
Åkerlunds Bomullsspinneri A.-B.



*Mönsterateliern*  
*vid*  
*Textilinstitutet, Borås*

*1905*



*1952*

DÅ NI KÖPER ETT TYG AV

BOMULL

*eller*

RAYON

*och*

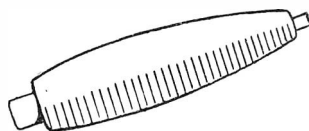
DET ÄR WÄFVERIBOLAGETS

---

BETYDER DET ATT NI FÅR EN BRA  
VARA FÖR ETT HYGGLIGT PRIS



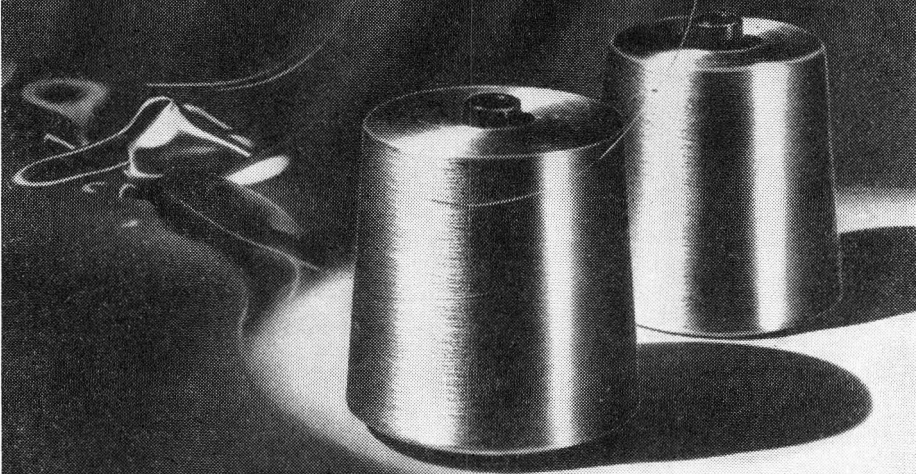
BORÅS WÄFVERI AKTIEBOLAG • BORÅS



**SVEN ERIKSON** grundlade Rydboholms fabriker 1834. Det är således mera än 100-årig erfarenhet i tillverkningen, som garanterar kvalitén. Yrkesskickligheten — och den har stor betydelse, när det gäller tillverkning av vävnader — har så att säga gått i arv. Det är nu ättlingar till Sven Erikson och hans första medhjälpare, som handhava de procedurer, som deras förfäder på sin tid skötte.



SKS  
*högklassigt svenskt*  
rayonsilke



AB SVENSKT KONSTSILKE



BORÅS



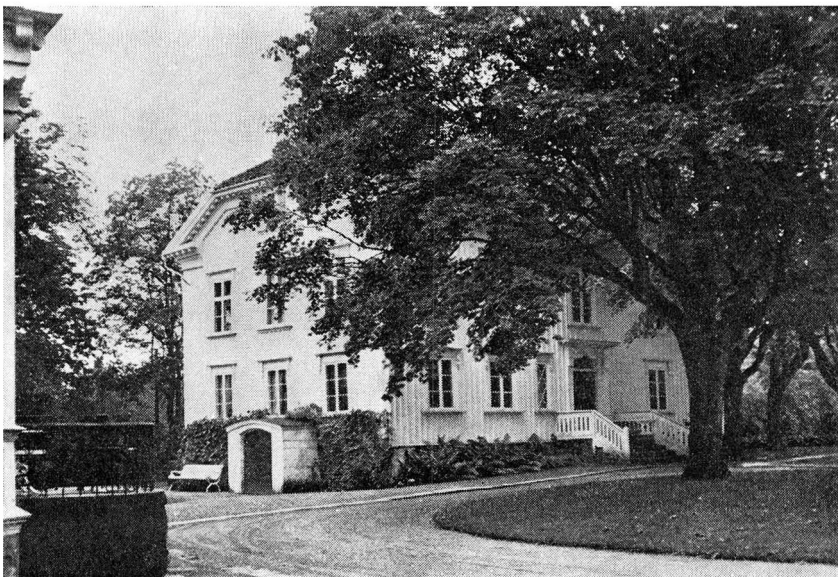
*”Må kommande släkten aldrig om oss kunna säga  
annat än att också vår generation  
gjorde sin plikt på ett sätt, som länder oss  
till heder och samhället till gagn”*

*Wirta Westerlund*

*Viskafors*

SVERIGES ÄLDSTA GUMMIFABRIK 62 ÅR





*Kinna Sandens*

gamla traditioner omvandlade i moderna  
former leva vidare hos

AKTIEBOLAGET  
CLAES HÅKANSSON  
KINNA

*Algots*

*Tel. Namnanrop*

*"Algots"*



# BORÅS SPARBANK

GRUNDAD 1831

ALLÉGATAN 55

AVDELNINGSKONTOR:

KINNA

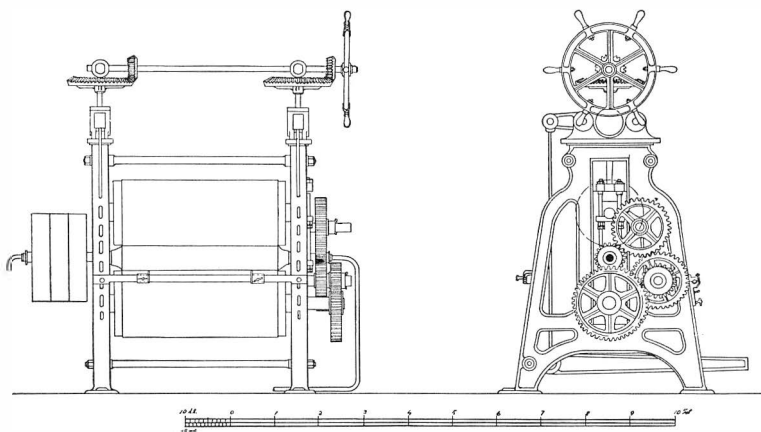
SKENE

# KILSUNDS KONCERNEN

BORÅS

KILSUNDS AKTIEBOLAG  
A-BOL. BORÅS KLÄDNINGSTYGSFABRIK  
AKTIEBOLAGET MERINOS

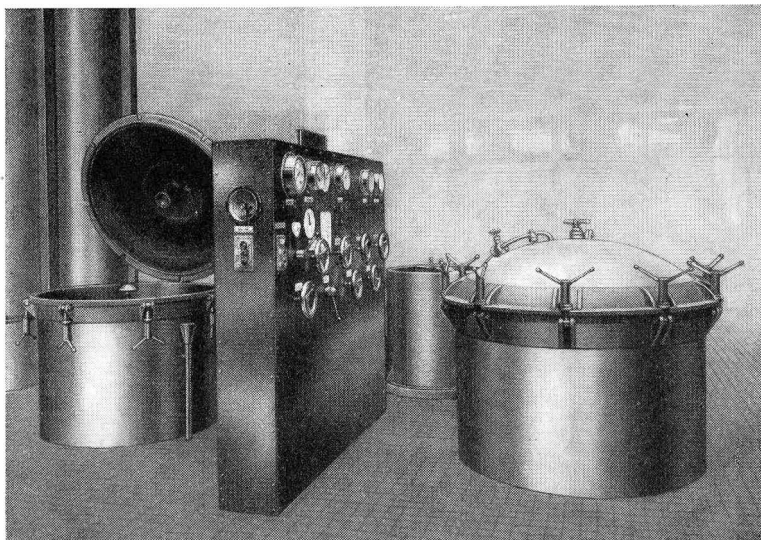
*Dräkt-, Kapp- och Klädningsstyger*  
*Rayonsilkevävnader, Foder*



*Glansmangel år 1888*

## BORÅS MEKANISKA VERKSTADS A.-B.

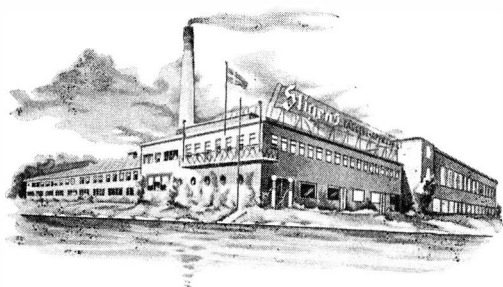
har 60-årig erfarenhet i tillverkningen av maskiner för  
tvättning, blekning, färgning och beredning av textilvaror.



*Färgerianläggning år 1948*



för  
textil  
förädling



AB ALF STIGENS FABRIKER  
SANDARED



*Ahremarks*

*en modern fabrik med ett halvsekels  
traditioner när det gäller*

KLÄDER  
för  
BARN och UNGDOM



AB LIBO-KONFEKTION  
BORÅS



RYDAHLS  
MANUFAKTUR AB  
1853—1953

*Bomulls- Rayonull- och  
Effektgarner*

***MODERNA  
GARDINER***





## Det var en gång . . .

så börjar vackra sagor. Men detta är ingen saga. Detta är historien om företagsamhet och framsynthet, som på 50 år fört ett företag till en ledande position inom svensk konfektion. Hela landet går idag i **Jönssons byxor**, och **Mac Scotts kläder** flyga över världen. Kvalitet har alltid varit ledstjärnan då som nu.

Vid denna milstolpe tackar vi alla våra kunder och hoppas under många år framåt få tjäna dem som sätta värde på högklassig konfektion.

# 50 ÅR

## AB J. W. JÖNSSON · BORÅS

ALEX. ENGBLOM & CO. AB  
AKTIEBOLAGET TEXTILALEX  
BORÅS

## Tranemo Yllefabriks AB

TRANEMO ÖSTRA  
Tel. Svenljunga 70140

*Tillverkar:*

JUMPERS, PULLOVERS, VANTAR m. m.

*I sydda artiklar:*

BARNOVERALLS, SPORTJACKOR,  
SKIDBYXOR m. m.

HANDVÄVERIET  
*JACQUARD*

(B. HÖÖG)

FUNNINGEN, BORÅS

TELEFON 52024, 52026

HALLA TEXTIL AKTIEBOLAG  
ÖVERLIDA

*Halla gardiner*

*hålla färgen*

Aktiebolaget Textilfabriken

*MERKUR*

BORÅS

AB BORÅS KOKSAFFÄR

*EVERS & PERSSON*

BORAS



det svenska kvalitets-  
märket för strumpor och  
trikåvaror av alla slag.

*Tillverkare:*

Aktiebolaget  
Sveriges Förenade Trikåfabriker  
Borås

*SANDWALLS*

och

*NYAS*

drycker

R E K O M M E N D E R A S

AKTIEBOLAGET  
KAMGARN

BORÅS

GRUNDAT 1889

AKTIEBOLAGET  
N. H. LJUNGBERGS  
LÄDERFABRIK

BORÅS





tillverkar klänningar, kjolar, pyjamas, förkläden, nattskjortor,  
skyddsrockar, silkesunderkläder m. m.

Varumärken: "Abeve" och "Korall".

Fråga i Eder affär efter dessa märken, vilka garanterar god  
kvalitet, god konfektion och god passform.

AB VITVARUINDUSTRI, BORÅS

*Hemslöjdsalster  
från Sjuhäradsbygden*

FÖRENINGEN HEMSLÖJDEN U.P.A.  
BORÅS



AKTIEBOLAGET BORÅS  
APPRETURMEDELFABRIK



*Specialfabrik för herrkläder*

GRUNDAD 1915

**MAGNI AKTIEBOLAG, BORÅS**

# SVENSK PAPPERSINDUSTRI

JÄRNFORS & HALL AB

SANDARED

Telefon: Borås 551 50 (växel). Postgiro 17 01 67

PAPPERSTUBER - SPOLPIPOR

FLÄNSRULLAR

BYGGNADSAKTIEBOLAGET

# OSCAR OHLSON

*En firma med traditioner*

*Grundad 1899*

För Borås Museum ha vi återuppfört  
museets senaste tillskott av byggnader  
från äldre tid: Fällhultsgården.

OSCAR JACOBSON

AKTIEBOLAG

*Herrkonfektionsfabrik*

BORÅS

JAGENBURG & MEDIN

AKTIEBOLAG

BORÅS



# Skjortor

för dem som fordra  
något extra ...

KVALITETSGARANTI

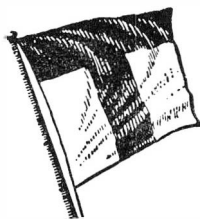
Tillverkare:

## ADEBOLAGET

AD. LARSSON & CO AB · ETABL. 1910



Kungl. Hovlev.



## THULEBOLAGEN

*för försäkring*

Avdelningskontor i Borås: THULEHUSET  
Telefon 14450 vid Hötorget



Guld- Silver- Brons-  
märke

*garanti för kvalitet och slitstyrka  
när det gäller arbetskläder*

AB TEXTILKOMPANIET  
BOLLEBYGD



1903–1953

*Fråga oss*

då det gäller

*Rörlägningsarbeten*

HADAR SJÖLINS AB

Kvarngatan 17

Tel. 118 54, 182 54



INREG. VARUMÄRKE.

AB TRIKÅFABRIKEN ELIT  
BORÅS

*Bröderna Magnusson*

*Damkonfektionsfabrik AB*

BORÅS

AB FRANS BRUNKE

LÄNGHEM

Tillverkning av sockor, vantar, strumpor, trikåunderkläder i silke, bomull och ylle. Försäljning endast till grossister. Tel. Svenljunga 400 28, 400 48.

RORYBOLAGEN

BORÅS



*Kläder*

*för moderna*

*herrar*



## A.-B. Marks Jacquardväveri

BJÖRKETORP - TEL. KINNA 60008

*Rekommenderar sina tillverkningar*

## *Häggåstrands Väveri A.-B.*

K I N N A H U L T

Tel. Kinna 10475

*Tillverkar Gardiner, Draperier m. m.*

AKTIEBOLAGET

## DALHEMS VÄFVERI

## ERIK NILSSONS

FABRIKSAKTIEBOLAG

A.-B. Borås Spetsfabrik

F r i s t a d

*Telefon 60250 växel*



Aktiebolaget Skyddskläder

Fristad

Fabriken grundad 1925

*Tillverkar skyddskläder*

*för alla yrken*

Borås Hemindustri

Aktiebolag

AB ERIKSON & LARSON

BORÅS

*Herrkläder • Sportkläder*

*Aktiebolaget*  
Manufaktur & Konfektion  
Borås

FÄRGERIAKTIEBOLAGET  
LIND & Co  
BORÅS

Åkerlunds Bomullsspinneri  
Aktiebolag  
BORÅS

AKTIEBOLAGET OLSSONS MÖSSFABRIK  
BORÅS  
*MÖSSFABRIK* *PÄLSFABRIK*

Telefon och telegramadress: ABOM

FABRIKS A.-B. BRÖDERNA ALSTRÖM  
BORÅS

*Herr- och gosskläder*  
*Bättre herr- och gosskjortor*

*Allt inom den grafiska branschen*

OFFSET- OCH BOKTRYCK, BOKBINDERI,  
KLICHÉER, RETUSCHER OCH TECKNINGAR

BORÅS KLICHÉ OCH LITOGRAFISKA A.-B.

FABRIKSGATAN 10 - TELEFON VÄXEL 17675

Traditionell arbetsskicklighet

är grunden för den högastandarden hos våra

ARBETSKLÄDER

och

SPORTKLÄDER

N. J. JOHANSSONS EFTR. A.-B. • APLARED

**„Joflo,,**

Inreg. varumärke

A.-B. BRÖDERNA LILJEROS  
BORÅS



PORTRÄTT-  
INDUSTRI-  
REKLAM-  
SERIE-  
SMALFILM

FOTO



ATELIER WALLANDER & WERNLUND

STORA BROGATAN 7

BORÅS

TELEFON 142 01

HALDENS FÄRGERI AB

FRITSLA

E. W. JUST A.-B.

FÄRGERI • c h BLEKERI

Tel. 17465 växel

*Besök*

A.-B. WISKADALS FABRIKSOD

Skaraborgsvägen 21

BORÅS

*Allt för Dig själv, för hemmet och  
familjen. Goda varor till billiga priser.*

Aktiebolaget  
**Borås Handvävnadsindustri**  
BORÅS

*Tillverkar handvävda möbeltyger*

**STADION**-*kläder*  
— **kvalitetskläder**

Företaget startat 1863

A.-B. J. A. PETTERSON & C:o — MÅLSRYD

**SPORTKONFEKTION AB**

TELEFON 17590

BORÅS

*Äldre årgångar av årsboken:*  
**FRÅN BORÅS OCH DE SJU HÄRADERNA**  
kan rekvireras från Borås museum.

Årg. 1—3 à 4 kr., årg. 4 slutsåld, årg. 5 à 4 kr.,  
årg. 6—7 à 5 kr. Årg. 1—3, 5—7 tills. 25 kr.

## INNEHÅLL

|                                                                                        |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA<br>FÖRENING 1903—1953. ....                         | 6   |
| ÅRSBERÄTTELSE 1903. ....                                                               | 11  |
| INFÖR FEMTIOÅRSJUBILEET. Av Knut Evers .....                                           | 21  |
| MIN FAR, GUNNAR BLOMGREN. Av Ragna Jörnmark                                            | 24  |
| KRING INITIATIVTAGANDET OCH SKAPANDET AV<br>KULTURHISTORISKA FÖRENINGEN.               |     |
| Av Måns Mannerfelt .....                                                               | 28  |
| OTTO MANNERFELTS SAMLING I BORÅS STADSARKIV.                                           |     |
| Av Torgny Bondestam .....                                                              | 37  |
| BORÅS MUSEUM OCH BORÅS STAD. Av Robert Nilsson                                         | 41  |
| JOSEPH HANSSON. TALMANNEN I BONDESTÅNDET.                                              |     |
| Av Axel Nylander .....                                                                 | 43  |
| MÄRKEDAL I GRIMMARED. Av Albert Sandklef .....                                         | 57  |
| JORDBRUKET I VÄSTERGÖTLAND GENOM TIDERNA.                                              |     |
| Av Ragnar Jirlow .....                                                                 | 69  |
| AXEL WALLENBERGS GUSTAV II ADOLFSBYST PÅ<br>STORA TORGET I BORÅS. Av Ivar Moberg ..... | 110 |
| DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA<br>FÖRENING.                                        |     |
| Styrelse .....                                                                         | 114 |
| Årsberättelse .....                                                                    | 116 |
| FRÅN HEMBYGDSFÖRENINGARNA .....                                                        | 124 |
| FÖRFATTARREGISTER 1943—1953 .....                                                      | 130 |
| ANNONSAVDELNING .....                                                                  | 133 |











